

IV.

A MAGYAR ÁLLAMNYELV.

1. A bécsi kormány álláspontja 1825 után.

A kabineti kormánynak politikai rendszabályai: adó és ujoncoknak törvénytelenül, az országgyűlés megkérdése nélkül való követelése, főként a vármegyei autonómia megtörésére irányuló kísérletek, mindez végre is olyan országos nyugtalanságot keltett, hogy az országgyűlés összehívása halaszthatatlanná vált. A bécsi viszonylatban ezzel, az 1825. országgyűlés egybeüléssel új korszak kezdődik, mely Ferenc császár egész hátralevő uralkodásán át tovább folytatódik egész a 48-as forradalomig. A kormány szervezetében ez új korszak alig különbözik a korábbtól: továbbra is államtanács és az ennek betetőzését képező államkonferencia a döntő hatóságok, melyeknek egymáshoz való viszonya többszörös átrendezést szenved; az uralkodó továbbra is néhány bizalmas emberének felelőtlen tanácsait követi, a különbség csak az, hogy ezen tanácsadói többé nem alacsonyrangú hivatalnokok, hanem a központi hatóságok legdíszesebb állásainak betöltői, akik bizalmas véleményüket az államkonferenciának egészen titkos útjain juttatják az uralkodó elé. A konferenciának ez a hatásköre az államélet egész körére kiterjed, amióta 1826-ban Kollowrat-Liebsteinsky gróf eddigi prágai szolgálatát otthagya a konferenciában a belügyek referense lett. Mellette Metternich, a külügyek vezetője, 1821 óta államkancellár, gyakorolt legnagyobb befolyást a monarchia vezetésére. Metternich és Kollowrat dualizmusa Ferenc halála után szinte állami intécióvá merevült; a beteg Ferdinánd császár helyett ez a két ember kormányozott; külsőleg ugyan, a reprezentációs alkalmakkor Lajos főherceg szerepelt, de az ő szerepe a konferenciában a két mindenható miniszter mellett egyedül tudomásvételre, vagy legfőlebb halogatásra, a döntés elhalasztására

szorítkozott.¹ A konferencia többi, változó tagjai a két vezetőnek uszályához tartoztak, s csak később, a 40-es években sikerült köztük néhány erősebb egyéniségnek, Kübeck bárónak és Hartig grófnak, bizonyos független pozíciót szereznie.

1825-től kezdve a magyar politikai és nemzetiségi mozgalom a rendi országgyűléseken sűrűsödött össze, lecsapódásai, a feliratok, sérelmek és határozatok végső fokon a konferencián intéztettek el. A magyar politikai élet intenzitásához képest a konferencia működésében a magyar tárgyak a monarchia ügyeihez képest túlnyomó szerepet játszanak; vannak évek, mikor a konferencia iratainak négyötöd része magyar tartalmú. Ezen szükségletnek megfelelően a konferencia ügymenetében korán kialakult az a szokás, hogy a magyar ügyek számára egy úgynevezett „magyar konferencia” ült össze, melynek tagjai a magyar konferenciái tanácsosok voltak és ellenőrzés céljából néhány megbízható német tanácsos, kik lehetőleg maguk is bírták a magyar nyelvet. Ezen kollégium javaslatait a konferencia *in extracto* vizsgálta felül, benne a konferencia legtekintélyesebb tagjai, elsősorban Metternich és Kollowrat, valamint az esetről-esetre behívott főhivatalnokok: magyar kancellár, országbíró; a harmadik instancia a második határozatait rendesen magáévá tette, benne Lajos és Ferenc Károly főherceg, Metternich és Kollowrat, s e két utóbbi együttműködésén, a két főherceg nem állt útjába a főminiszterek akaratának.² Mint látható, az egész berendezés a két államférfiú akaratát szolgálja, a többi csak dekoráció, s legfőlegb arra szolgál, hogy a formális felelősséget tartsa vállain, melytől a két vezető mindenkor szívesen szabadult. Pontos és sürgős esetekben az instanciák kikapcsolásával a legszűkebb konferencia egyedül dönt, vagy pedig Metternich és Kollowrat írásban adják be véleményüket a főhercegeknek, akik azt jóváhagyják. A magyar nemzetiség fejlődését illetőleg szükségünk van tehát elsősorban e két vezető álláspontját megismernünk.

Kollowratnak a magyar nyelv- és nemzetiség dolgában leadott votumait olvasva, benne Izdenczy egyenes utódjára ismerünk.

¹ V. ö. Bibl. id. m. 2. kötet, ahol a konferenciára vonatkozó igen csekély irodalom is idézve van.

² Conf. 1843:50. sz. Metternich jellemzése: „Die höchste Instanz in den ungarischen, wie in allen Staatsangelegenheiten ist der Kaiser. Moralisch vertritt die Staatsconferenz diese Persönlichkeit” stb.

A különbség a kettő közt csak az, hogy míg Izdenczy *minden*-nemzetiségi mozgalmat gyűlölt és votumaiban valósággal denun-
ciált, addig Kollowrat ellenszenvével csak a magyar mozgalmat
tünteti ki, míg a szláv nemzetiségi törekvéseket állandóan szeretettel
melengeti. Már prágai szolgálata alatt a cseh nyelv és irodalomnak
nagy pártolója volt, oroszlánrésze van a cseh múzeum megalapí-
tásában: ő maga bocsátotta ki a felhívást erre, s ő maga eszkö-
zölte ki, hogy Sedlnitzky nem gördített nehézségeket a császári
jóváhagyás elé.¹ Művelt ember volt, a német irodalomnak is tisztel-
elője, Kleist prágai tartózkodása alatt sokat érintkezett vele.² Nem
hihetjük tehát, hogy ha akarta volna, ne méltányolhatta volna a
magyar nemzeti mozgalom morális és kulturális összefüggéseit.
De ez távol állott tőle, megakadályozta ebben cseh nemzeti szelleme.
Kübeck csehek csehének, Metternich a csehek prototípusának
nevezi. Az egykorúak tudták róla, hogy a bécsi központi hivatalo-
kat szláv érzhű kegyenceivel rakja meg. A csehek nyelvi szük-
ségletei iránt igen finom érzéket tanusított. Mikor a prágai orvos-
karon egy tanári szék betöltéséről van szó, Kollowrat a cseh nyelv
tudását követeli, mert „a cseh csak aziránt viseltetik teljes biza-
lommal, aki megérti és akivel tud beszélni.” Legalázatosabb véle-
ménye szerint ez a nyelvi kívánság minden kétségen felül áll,³
hozzátehetjük az akták ismerete alapján: a csehekkel szemben.
A magyarok kívánságait illetőleg a minimumot is excentrikusnak
nevezi, s míg a prágai egyetemen a cseh nyelvet természetesnek
tartja, a pesti egyetemen a latinhoz ragaszkodik és a magyart
továbbra is kizárja.⁴ A magyar nyelv terjedésében a monarchia
többi népének kárát látja, s itt Izdenczy frazeológiáját alkalmazza
a többi népek nyelvi jogairól, melyeket szerinte a magyarság
legkisebb mozdulása is veszéllyel fenyeget. A minoritások
védelmét célzó kifejezések azonban nála is, mint elődjeinél, üres
frázisoknál nem egyebek, mert mögöttük nyoma sincs a népi
egyénségek tiszteletének és megbecsülésének; egyszerűen a régi
összmonarchikus felfogás elé kirakott dekorációk, melyeknek színeit a
magyarság gyűlölete, csehbarátság és a monarchia centrális berende-

¹ Bertold Bretholz, *Gesch. Böhmens u. Mährens*, 4, 45. l.

² Ugyanott 10. l.

³ Iratok 133. sz. végjegyzet.

⁴ Iratok 136. sz.

zésének és annak fenntartásának vágya festette. Ha a csehbarátság személyes érzelmeitől eltekintünk, Kollowrat álláspontja a jozefinus centralisztikus felfogásnak egyenes következménye. A magyar mozgalom lelki alapjait s ezekből következő szükségyszerűségét tökéletesen ignorálva, kizárólag politikai szempontokat alkalmaz: „a magyarizmus nem egyéb, mint az a törekvés, mely az osztrák államból akar kivágni egy önmagában teljesen zárt új államot”.¹ Ezen törekvés ellenszere szerinte a latin nyelv megtartása, *ezért*, és nem valami magasabb minoritásvédelmi szempontból hengergeti a köveket a magyar államnyelv útjába, s ezért ragaszkodik, bár otthon, cseh Tusculanumában a német ellenében a csehet pártolja, magyar területen a német nyelvhez. A német nyelv az a kapocs, mely Magyarországot a német monarchiával egyebeköti,² a német monarchia érdeke a latint fenntartani, de ha már ez többé nem lehetséges, mert a magyarok elhanyagolták a latin nyelv tanítását – Kollowrat meghatóan dicsőíti a magyarok előtt a klasszikus, latinos műveltség előnyeit – akkor szerinte nem marad egyéb hátra, mint a latin helyébe, ahol csak lehet, a királyi befolyás alatt álló közigazgatási területeken, a németet tenni hivatalos nyelvvé. Kollowrat politikai felfogása korlátolt voltára és a lehetőségek félreismerésére is jellemző, hogy ő javasolja 1835-ben, amikor már a magyar államnyelv törvényerőre emelkedett, a magyar kamarának a latin helyébe a német hivatalos nyelv bevezetését.³ A némettől már nem féltette a szláv kisebbségek nemzeti egyéniségét. Az országgyűlések nyelvi kívánságait mindenkor különbség nélkül ellenezte,⁴ aminthogy a magyar kultúrának, anyagi és szellemi jólétnek nagyobb elvi ellensége nálánál nem igen található a bécsi államférfiak százados sorozatában.⁵

Ha Kollowrat egyedül uralkodik a konferenciában, Magyarország megmaradt volna továbbra is egyetlen európai államnak,

¹ M. K. A. 1829:319. sz.

² Ugyanott: „die deutsche Sprache, ein Band, welches Ungarn an die deutsche Monarchie bindet.”

³ Iratok 165. az.

⁴ Iratok 105., 133., 136., 139., 140, 165., 166. sz.

⁵ Jellemző M. K. A. 909. sz. alatti votuma, melyben az ált. udv. kamara egy javaslatát a magyar marhakereskedelem érdekében, a rendszeres munkálatok szerénytelen tárgyalási hangja miatt utasítja el. Kollowrat a szászokat is a magyarok gyűlölete miatt védi. M. K. A. 1844:304. és 305. sz.

melynek hivatalos nyelve a holt latin. Metternich a nagy 48-as cezura után, lehiggadt objektivitással írta: a csehizmus évek hosszú során át *felülről* jövő pártfogásnak, a magyarizmus *alulról* való nekilendülésnek köszönheti létét.¹ Ez a nekilendülés semmit nem használt volna, ha *fent* az udvarban, a cseh mozgalmat simogató és nagyranövelő államférfiú egyedül rendelkezik. De Kollowrat és Metternich, egymás elkeseredett riválisai voltak s gyakran megesett, hogy az előbbi duzzogva vonult vissza cseh birtokaira és hónapokon keresztül átengedte a kormányzást az erősebbnek bizonyult ellenfelének.² Bizonyos hatáskörmegosztás egyébként is volt közöttük. Metternich teljhatalmúan intézte a külügyeket s ebbe Kollowrat alig szólhatott be, viszont ez utóbbinak speciális ügykörét a pénzügy képezte, – melyet a neki személyesen lekötelezett kamarai elnökök által igazgattatott. A magyar ügyekben, talán nem tévedünk, az államkancellárnak nagyobb befolyása volt, ő jobban ismerte a magyar arisztokráciát, már csak Zichy Melanie grófnéval kötött házassága miatt is, semmint a cseh rokonságra támaszkodó Kollowrat, akinek kimondott magyarellenes felfogása egyébként sem volt titok a kormánykörökben. Metternich még öreg korában is érdeklődéssel nézte az államélet majd minden terét s rendkívül nagy társalgó, sőt a hatalom tetőpontján szinte bőbeszédű lévén, lehetőleg minden témáról szeretett véleményt mondani. Véleményei és memorandumai változatos színgazdagságban pompáznak, Kollowrat szürke merevségének ellentétéképpen. A magyar nyelvkérdésben is igen változatos nyilatkozatokat és állásfoglalásokat találunk nála. Birodalmi eredete, külszolgálat és külpolitikai érdeklődése magyarázzák, hogy eleinte nem ismerte ki magát a magyar politikának bonyolult szövedékében; a magyar nyelvkérdés mibenlétét Reviczky kancellár magyarázta meg neki.³ Kétségtelen, hogy az ő állásfoglalását is legelső sorban a monarchia centrális érdeke, az összmonarchia együtt-tartása, centripetális erőinek megerősítése szabta meg; emellett nagy hatással

¹ 1850 jan. 29. levele, Franz Hartig, Metternich–Hartig, ein Briefwechsel. Wien, 1923.45. I.: „Der Tschechismus, wie der Magyarismus hatten sich bereits verkörpert; der erstere auf dem Wege langjähriger Caressen von *oben*, der andere durch ein Erheben von *unten*.”

² Így 1836 őszén, Bibl. id. m. 2., 22. l.

³ Iratok 89. sz.

volt reá, főként a korábbi esztendőkből az újítás szempontja: a latinnak a magyarral való helyettesítése újítás volna, már pedig ő az újításban a monarchiát aláadó tényezőt látott. Mikor az 1825-iki országgyűlés a latin törvény mellett magyar szöveg kiadását is kérte, Metternich ellene szegül, mert 1. az alkotmányos életben kezdettől fogva latin volt a törvény nyelve s az ettől eltérés a hagyományt sértene, 2. a latin nyelv uralmának világosan az az oka, hogy az országban sokféle nyelv uralkodik s ezen sokféleség korrekтивumát képezi a változásnak többé alá nem vetett latin nyelv, melyet a nemzet minden része ért – itt Metternich a nemzetet a régi rendi értelemben használja, mint amely az országban lakó népek fölött levő, azokat magában foglaló képződmény, – s végül 3. hogy két eredeti szöveg legyen, ezt abszurdumnak tartja.¹ Az ilyen logikai érveket azonban nem vette túlságosan komolyan s róluk alkalmilag szívesen megfeledkezett, hasonlóképpen a latin nyelv klasszikus művelődési értékéről is, miután belátta, hogy a latin ismerete Magyarországon immár teljesen visszafejlődött. Gyakrabban alkalmazza azt az érvet, hogy a magyar nyelv még nincs eléggé kiművelve a közigazgatás intézésére, néha az Izdenczy-félét is, mely szerint a magyarság csak egyharmadát teszi az ország lakosságának. Nyilatkozatait nem egyszer pillanatnyi szenvedély határozza meg s olyankor, ha még közismert hiúsága is akcióba lép, szinte lehetetlen az egyszer kimondott nem-től eltávolítani. Így kötötte meg magát 1836-ban a nádori intenediációval szemben, mely a magyar nyelvű törvény-szöveg elérésére irányult. És miután itt a nádor erélyes fellépésére engedni kénytelen, utólag akarja elvenni az engedmény értékét egyrészt azzal, hogy a szöveget hajszállhasogató dialektikával rosszindulatúan interpretálja s másrészt titokban felbízta a horvátokat, hogy az új törvénynek ellene szegüljenek.² Amit még tíz évvel előbb abszurdumnak nyilvánított, most szó szerint ugyanazt interpretálja, a törvényhozás szándékával egyenes ellentétben, az új törvény-szövegbe: a törvények két nyelven szerkesztendők és mindkét szöveg eredeti legyen.³

¹ Iratok 67. sz.

² 104., 109., 111. sz. : „princeps Metternich a primitivasua idea non dimovibilis est”.

³ 114. sz.

Ez a logikátlanság, mi elvhiánynak is nevezhető, mégis előnyösen különbözik Kollowrat és a többi bécsi politikus merev negatív álláspontjától. Köztük Metternich volt az egyetlen reális diplomata, aki a helyzet változását észrevette és arra, ha másként nem, votumaiban reagált. És neki volt meg a történeti érzéke is, mellyel a nyelvkérdést némi perspektívából tekintve, a rideg politikai, összmonarchiai érv hatása alól néhol felszabadíthatta önmagát. A nyelvkérdést magában véve természetesnek tartja: minden nép ragaszkodik nyelvéhez, legyen az akármilyen, jó vagy rossz nyelv; korábban Magyarországon csak az alsóbb néposztályok beszéltek magyarul, a felsőbbeknek az ösztönt a jozefinus korszak által könnyelműen alkalmazott germanizáló elv adta meg. „Bécsből a magyarokat germanizálni akarták és ugyanakkor Németországban a német elvet megvetéssel kezelték; ily módon nincs oly szilárdan megépített állam, mely tönkre ne menne.” A mult hibáit nálánál világosabban senki sem ismerte fel: a kormánynak szerinte két útja volt a magyarnyelvi követelések dolgában: vagy elleneszegülni és rögtön kezdeteiben elnyomni, vagy pedig élére állva utat mutatni neki. A kormány egyiket sem tette, hanem szabadon hagyta izgatni az előbb alkotmányos, aztán radikális ellenzékét, mely 1790-től kezdve folyton engedményeket csikart ki, anélkül, hogy érettük köszönettel tartozott volna.¹ A kormány hibás taktikája folytán ma már lehetetlen többé az áradatot feltartoztatni, ezért áll Metternich a magyar nyelvi követelések mellé és dönti el fellépésével a konferenciában az 1839. és 1844-iki törvények dolgát. E két leghatásosabb törvényszövegünk, a magyar államnyelv biztosítékai, József nádor mellett elsősorban Metternichnek köszönhetik életüket.

Különös jelenség: az államkancellár idők folyamán mindinkább képtelenné vált fontos elhatározásokra, akaraterő energikus nyilvánításaira, viszont politikai éleslátása mintha folyton nagyobodott, erősödött volna. Közismert dolog, hogy a forradalomtól éveken át remegett, mert közel látta, anélkül, hogy eltávoztatására komoly lépéseket tett volna. Uralmának utolsó évtizedében a nyelvi kérdésnek még lelki alapjait is meglepő világossággal körvonalazza: a nemzetiség a népek morális hangulatának egyik alkotórésze, s mint ilyen maga is különböző elemekből áll: nemzeti ösztönökből,

¹ 127. sz.

melyek tisztaságukban nemcsak természetesek, hanem dicséretre méltóak is, de egyúttal különböző szenvedélyekből, forradalmi csalásból, józan ész hiányából, s nem utolsó fokban a praktikus élet lehetőségének félreismeréséből. Azt is világosan látja, hogy a latin nyelv most már csak színtal, mely mögött a szláv nyelvek készülnek élet-halálharcukra a magyarral; a latin fenntartása nem is érdeke többé a kormánynak, de viszont feladata, hogy a nyelvi küzdelmet saját iniciatívájával befejezéshez juttassa. Ezt pedig úgy véli elérni, ha a magyarok és horvátok megkapják, ami jár nekik: a magyar országgyűlés nyelve magyar legyen, s ott a horvátok is magyarul beszéljenek bizonyos határidő múlva; Horvátország belső nyelve pedig maradjon, a horvátok akarata szerint, a latin.¹ Ilyen „normális”, elvi döntéssel szerinte a nyelvkérdést végkép meg lehetne, sőt meg kellene szüntetni, mert a monarchia nem bírja ki tovább a vele járó megrázkódtatásokat. Elmondhatjuk, Metternich javaslata az egyetlen, melyet a bécsi kormány 48 előtt a nyelvügy elintézésére jóhiszeműleg hozott létre, s egyúttal az egyetlen kísérlet, hogy az egymással érintkező népek közt a nyelvhasználat valamilyen módon elhatároltassék. Az agg államkancellárnak objektív gondolkodását és jóakarátát egyképen dicséri ez, viszont politikai tehetségének meggyöngyült voltára jellemző, hogy ezen megállapítás után a nyelvkérdés egy aránylag csekély jelentőségű epizódjában, az országgyűlés felosztatását és az ország fegyveres pacifikálását hozza javaslatba.² Ferenc kabineti kormánya egy egész emberöltő éveit haszontalanul pocskolta el, Metternich belátása itt is későn jött.

De az államkancellárnak hatalma sem volt többé a cselekvésre. A konferencia uralma legfeljebb a meglévőt tudta úgy ahogy, napról napra konzerválni, új értékek termelésére már nem volt meg a hivatali instrumentum. A vezető férfiak nem produkálnak többé gondolatokat. A két legtehetségesebb, Kübeck és Hartig, a nyelvi kérdésben Izdenczy érveinek minél szenvedélyesebb ismétléseire szorítkozik. Kübeck, korának német, francia, angol műveltsége

¹ Iratok 147. sz.

² Metternich felosztatási tervét az 1844. concertationál I. részletesen hátrább és 161. sz. V. ö. Iratok 67., 87., 104., 109., 127., 135. stb. sz., továbbá Aus Metternichs nachgelassenen Papieren 6., 672. l. Helyesen ismeri fel Heinrich v. Srbik, Metternich, I (1925), 471. l., hogy az államkancellár a magyar államnyelvet illetőleg „ein keineswegs übelwollender Beobachter” volt.

birtokában, mélyen lenézte a magyar nyelvi küzdelmet, melyet egyszerűen a barbárság művének tartott. Szerinte a magyar és szláv egyformán műveletlen, s ezen műveltség hiánya az oka, ha a nyelvet nem a civilizáció előmozdítására, hanem arra használja, hogy erőszakkal rákényszerítse a másokra. Nyelvi harc művelt népek közt nem lehetséges: ez a megállapítás eléggé bizonyítja, hogy Kübecknek sem sikerült a nyelvkérdés kemény dióját feltörnie és a benne rejtőző igazságokhoz hozzáférköznie. Ha még hozzávesszük, hogy attól a magyartól kíván civilizatórius munkát, kinek még az sincs megengedve, hogy az emberi műveltséget magasabb iskoláiban anyanyelvén tanulja, és ha hozzávesszük, hogy Kübeck is lehetőséget tartá, sőt meg is próbálta, hogy a német nyelvet 1845-ben újra bevezesse a magyar központi igazgatásnak legalább kamarai részébe, úgy nem csodálkozhatunk, ha e különben élesesű államférfiú sem volt képes a nyelvügyben pozitívumot létrehozni.¹ Nem kisebb műveltséggel rendelkezett Hartig miniszter, korábban Lombardia kormányzója, aki milanói tartózkodása alatt az olasz nemzeti egyéniség megbecsülőjének mutatkozott; ő volt az, aki Milánó szépművészeti és tudományos intézeteit újjászervezte, az osztrák uralomnak jobb hírnevet szerzett. De akkoriban még a legműveltebbek is különbséget tettek az egyes nemzetiségek között: a nagy kultúrák megejtették őket, s legyőzték bennük a nemzetiség politikai felfogását. Kis népek műveltsége nem volt képes erre. Hartig nem alkalmazta azt, mit az olaszoknál megszokott, a magyarral szemben. A magyar nyelvügyben senki oly szenvedélyes nyilatkozatokat nem tett, mint az ő votumai. Folyton hangoztatja a nem-magyar nemzetiségek nyelvi jogait, melyeket a magyarok lábbal tapodnak; annyira megy, hogy alig tudja kivárni a horvát követek fellépését a magyarok ellen. A valóságban pedig őt sem a kisépek tiszta szeretete mozgatta; a magyar nyelv ellen állami, centralisztikus szempontból harcol, a kisépek védelme nála is kulissza, mely mögött az összmonarchia érdekében való germanizálás jelent-

¹ Iratok 145. 161. 164. sz. és Tagebücher des Carl Friedrich Freih. Kübeck v. Kübau. I. I. Teil. 1909. passim. Némileg hasonló felfogása van Wessenbergnek, aki azonban e korszakban a magyar dolgokra nem gyakorolt befolyást, ő a nyelvet a közlekedés eszközének tartja és így becsüli, kéziratok hagyatéka bécsi udv. és áll. ltár, kéziratok 311. rot. 80. kötet, 15., 27., 29. l., 88. kötet, a cseh nyelvről, 89. kötet, 12. l.

kezik. Horvátország belső nyelvét nem óhajtja, hogy a latin határozassék meg; elég lesz, ha a magyar nyelv fenyegető rémétől megszabadítják, s a törvény egyébként hagyja nyitva annak a lehetőségét, hogy idővel, lassankint, a német legyen hivatalos nyelv. A magyartól az elnyomott népek jogai nevében szabadítja meg Horvátországot (melynek különben belső nyelvét a magyar rendek úgysem kívánták érinteni), azon hátsó gondolattal, hogy az ily módon megszabadított horvátokat adandó alkalommal a német nyelvnek fogja alávetni!¹

Ha így a konferencia vezető egyéniségeinél nem találtunk a nyelvi kérdések iránt oly megértésre, mely termékeny és gyakorlatilag használható politikai ideákat szülhetett volna, annál kevésbé várhatunk ilyeneket a kormány másodrangú tagjaitól. A konferencia és államtanács ülnökei kivétel nélkül látták a nyelvkérdés nehézségeit, de megoldásának útjait ők sem találták meg. Legtöbbször megelégednek azzal, hogy az idők gonoszságán és a magyarok erőszakosságán siránkoznak. Ferencnek egyik legbizalmasabb embere és udvari orvosa, Stifft államtanácsos, abból az alkalomból, hogy maguk a horvát rendek kérték a magyar nyelvnek Horvátországban rendes tantárggyá tételét, lendületes diatribét intéz a magyarság ellen: neki, mint magyar indigenának esküjéhez híven, őszintén kell figyelmeztetnie a magyarokat, hogy minden népnek joga van a népiskolában anyanyelvén tanulnia – aminek tagadásáról persze szó sem volt az illető esetben – kényszert tehát nem szabad alkalmazni, sőt még ha sikerülne is a magyaroknak országukban mindenkit magyarrá tenni, ez volna Magyarországon a legnagyobb veszedelem, mert sírba vinné az ősi alkotmányt és megnyitná az utat mindazon szerencsétlenségnek, amiről korunkban oly borzasztó leírások olvashatók.² Azaz Stifft a demokraciától és modern alkotmányosságtól fél, amikor a magyar nyelv ellen fellép. Ugyanez a régi, kényelmes rendi-abszolutisztikus kormányzás szeretete sugalja a tanácsosok azon óhajtásait, vajha meg lehetne tartani nemcsak Magyarországon, de az egész monarchiában, sőt az egész világon a latin hivatalos nyelvet, akkor nem lennének nemzetiségi harcok!³ Persze az idők

¹ Iratok 147. sz., továbbá 185., 138., 139. 144. sz.

³ St. R. 1833:152. sz.

³ Igy Purkhart, Iratok 87. sz., továbbá 135. sz.

változtak, hol van az az idő, kiált fel Weiss államtanácsos, mikor még Mária Terézia a magyar és osztrák hatóságok érintkezése számára oly barátságos utat írt elő, amelyen testvérek szoktak egymással érintkezni; ezek a testvérek most semmi közösséget nem éreznek, s végkép eltűnt a monarchia egyes tagjainak patriotikus együttműködése.¹

Az idők változtak, s a régi jozefinus germanizáció eszközei nem alkalmazhatók többé. Ezt körülbelül minden tanácsos felfogta már a 30-as és 40-es években. Jüstel, a nagybefolyású egyházi és kultúrreferens egyenesen mániának nevezi a germanizációt, mely a nem-német vidékeken tisztára németnyelvű elemi oktatást tartott fenn, s ezzel az oktatást úgy a nemzeti, mint művelődési szempontból eredménytelenné tette.² Az ilyen nyilatkozatokkal szemben kivételt képezett a magyar konferencia tagjának, Pilgram tanácsosnak véleménye: kár volt II. József nyelvi rendeleteit annak idején erélyesen végre nem hajtani a monarchia minden részében; ha ez megtörtént volna, ma kevesebb nemzetiségi kérdés volna, s többek közt a lengyeleknek sem jutna eszükbe nyelvüket a közigazgatásba bevezetni.³ A túlnyomó többség, ha fájó szívvel is, végkép lemondott a generális németesítésről, de helyébe új ideát nem tudott állítani. A vezetőgondolat, ami a germanizálásról való lemondás után is megmarad, a monarchiának együttartása, amiből viszont megint csak a német nyelv támogatása, közigazgatás- és oktatásban való megszilárdítása következik. A nemzetiségi mozgalmakban egyesegyedül elszigetelődés jeleit látják, úgy az osztrákok, mint a magyar államtanácsosok többsége is, a sűrke emberek, kik már asszimilálódtak a bécsi levegőben.⁴ Ezek szerint, ha a germanizálás mánia volt, hasonlóképpen mánia a nem-német népek nyelvi törekvése, melyet épúgy le kell törni műveltség és állami egység nevében, mint ahogyan a germanizálásról is lemondott már a kormány.⁵ Így jön létre az a negatív politika, melyet Metternich maga is hibásnak tartott: minden nemzetiségi követelésnek ellenszegülni és csak ott engedni, ahol már nem lehetséges többé az ellenállás.

¹ Weiss votuma Iratok 134. sz. a.

² Iratok 139. sz.

³ St. R. 1840:600. sz.

⁴ Így Mikos és Nándory: Iratok 78. sz.

⁵ Iratok 139. sz.

Ezért ragaszkodott a kormány Magyarországon körömszakadtáig a latinhoz, s ezért iparkodott az osztrák örökös tartományokban a jozefinus nyelvi rendeleteket minél tovább fenntartani. Elmondhatjuk: a kormány germanizált, de hit nélkül; és akarat nélkül, egyes-egyedül azért, mert egyéb, az új viszonyoknak megfelelő gondolata nem lévén, az idejét mult rendszer foszlányaihoz volt kénytelen ragaszkodni.

Minket itt a kormánynak örökös tartományokbeli működése egy döntő szempontból érdekel. Az Izdenczy-féle érvet: Magyarországon a magyarság mellett más népek is vannak, s ezeknek nyelvi jogait nem szabad a magyarok prédájává tenni, a kormány vezető tagjai egészében magukévá tették és a magyar országgyűlések nyelvi követeléseivel szemben állandóan alkalmazták. Nem szólva arról, sértették-e és sérthették-e az akkori magyar követelések a többi népek nyelvi jogait, fontos volna megállapítanunk, mennyiben volt a bécsi kormány jóhiszemű akkor, mikor a magyarság útját ezzel az ellenvetéssel akadályozta. Mert ha ezt jóhiszeműleg, valóban a kis népek, a minoritások szükségletei érdekében tette volna, úgy a kormány a magyar törekvésekkel szemben még akkor is egy magasabb fejlődési fokot foglalt volna el, ha ezt az elméleti világosságot nem is sikerült volna megvalósítania a gyakorlati életben – aminthogy ez természetesen nem is sikerült. De vizsgálataink még a jóhiszeműséget sem igazolják.

1833-ban császári iniciatívára vizsgálat indult meg, miként lehetne a német nyelv ismeretét az olasz tartományokban terjeszteni. A tartományi hatóságok, köztük Rainer főherceg alkirály ezt szükségtelennek és lehetetlennek nyilvánítják. A bécsi udv. tanulmányi bizottság, a monarchiának, s benne Magyarországnak legfőbb oktatásügyi hatósága, más véleményen van. Szerinte a német nyelv ismeretét kényszerrel kell Olaszországba bevezetni, mert az ottani ifjúság nem hajlandó olyan tárgyakat tanulni, melyekre nincs kényszerítve és amelyekhez semmi kedve nincsen. De a nyelvi kényszer könnyen azt a hitet kelti, hogy az olaszokat germanizálni akarják. Ezért a kényszernek inkább indirektnek, morális természetűnek kell lennie,¹ s élesebben alkalmazandó azoknál, akik az állammal összeköttetésben vannak, azaz, akikre az államnak be-

¹ „Der Zwang müsse daher mehr indirekter Art, moralischer Natur sein”, St. R. 1833:5195. sz.

folyása van. A kényszernek ezt az őszinteséghiányban szenvedő megoldását ugyanazon Stifft államtanácsos teszi magáévá, aki oly megrendülve, kezét magyar indigena-szívére téve óvta a magyarokat kényszer alkalmazásától.

Amit a magas kultúrájú olasz nemzetiséggel nem tehettek meg, azt megtették, Galiciában, a lengyellel. Galiciában II. József németesítő rendelete tovább is érvényben maradt, a kormány a galíciai tartománygyűlések nyelvi kívánságainak mindvégig, 1848-ig ellenszegült és évek során többször is kísérletet tett, hogy a német nyelv uralmát a latin és lengyel rovására még inkább kiterjessze. 1826-tól kezdve a bécsi legfelsőbb igazságügyi hatóság folyton javasolja, hogy az ügyis németnyelvű fejedelmi, azaz állami törvényszékeken kívül az összes vidéki és patrimonialis törvényszékek is német nyelvre köteleztessenek, nehogy a mindinkább múlóban levő latin helyét a lengyel foglalja el, s ezzel a nemzeti elszigetelés megint tovább haladjon. A javaslatot az osztrák-cseh főkancellária is helyesli, egyetlen hivatalnok, Fechtig főtorvényszéki alelnök van csak ellene, mert négymilliónyi népre egy idegen nyelvet rákényszeríteni, mikor az már előre is tiltakozik ellene, nem volna egyéb, mint e népet megvetni és lábbal tiporni. Az államtanácsban úgy ez a javaslat, mint egyéb németesítő indítványok is rokonszenvre találtak, Pilgram, aki Magyarországon is sajnálkozott a jozefinizmus bukásán, szívből helyesli, hogy a leMBERGI jogi fakultás tannyelve latin helyett német legyen, viszont a törvénykezésben a német nyelv további térfoglalását nem ajánlja, mert akkor az alsóbb fokú törvényszékeknél a latin helyébe a lengyel nyomulna be, s ez a polonizmust még inkább erősítené, holott „ellenkezőleg minden eszközt meg kell ragadni, hogy azt, ha másként nem lehet, legalább lassanként, lépésről lépésre megsemmisítsük”.¹ A kormány tehát itt is elsősorban a német, s azután a latin nyelv mellett van, s míg Magyarországon a szláv nyelveket akarja védeni a magyartól, addig Galiciában egy szláv nyelv terjedésének iparkodik minden áron gátat vetni. De a lengyel nemzetiség már akkor is erősen ragaszkodott ősi birtokállományához, innen van, hogy a bécsi kormány nem merte a németesítés új akcióját véghez vinni, s megelégedett néhány városi hatóság nyelvének germanizálásával.

¹ V. ö. St. R. 1826:7465, 1829:1213. sz., K. K. A. 1839:58, 517, 1840:15. sz.

A politikai, kamarai és katonai igazgatás nyelve úgyszólván német volt, s a lengyelek csak 1835-ben érték el azt, ami a cseheknek régóta természetes joguk volt: hogy a politikai hivatalnokoknál kötelező legyen a lengyel nyelv ismerete. De a lengyel nyelv háttérbeszorításáról és a germanizálásról mégsem mondott le a kormány; 1839-ben újra felmerült az igazságszolgáltatás elnémetesítésének terve, s Kollowrat, a magyarokkal szemben a szlávok barátja, kissé szkeptikus nyugalommal jegyzi meg: évekkel ezelőtt nem látszott alkalmasnak az időpont egy ilyen, a nemzeti érzést érintő változtatásra, talán most alkalmasabb az idő.¹ De a tartományi hatóságok, élükön Ferdinánd főherceg galíciai kormányzó, megint nem javasolták a lelkek békéjének ily megzavarását. A német és latin nyelv meglévő birtokállományához annál görcsösebben ragaszkodott a kormány. A galíciai rendek tartománygyűléseiken rendszeren jól viselték magukat, három-négy nap alatt megadták a posztulatumokat, a kormányzó szép bizonyítványokat szokott kiállítani maguk-viseletéről, csak azt nem helyeselte, hogy egyes túlzók nyelvi kívánságokat hánytorgatnak. Így az 1841-iki gyűlésen, amikor az uralkodó megengedte, hogy a törvényszékek latin beadvány mellett németet is fogadjanak el, a rendek lengyelnyelvű beadvány megengedését is kérték, de ezt sem akkor, sem az 1844-iki gyűlésen nem kapták meg.² Epoly kevéssé sikerült elérniök, hogy a törvényszéki tárgyalások latin és német nyelve helyébe a lengyel tétessék. A kormány elve: maradjon az eddigi gyakorlat, a német nyelv senkire sem fog rákényszeríttetni, de a lengyelnek térfoglalása sem engedhető meg. És itt Pilgram tanácsos hidegvérrel alkalmazza a kisépek elméletét: a galíciai rendek elégedjenek meg ezzel és vegyék tekintetbe azon nemzetiségek érdekeit, melyek Galiciát lakva a polonizmus destruktív irányának még nem hódoltak meg.³ Azaz a kormány itt is a minoritások védelmét veszi köpönyegül, mikor a legszámosabb, uralkodó nép nyelvét kiszorítva a német és latin uralmát pártolja, holott német és latin minoritások, mint tudjuk, Galiciában sem találtattak. A rendek oktatásügyi kívánságai

¹ M. K. A. 1839:59. sz. A cseheknek e tekintetben sokkal előnyösebb helyzetére l. Iratok 90. sz.

² St. R. 1841:221., 5468., 1842:1348., 5653., 1843:80., 1844:103., 727. sz.

³ St. R. 1844:727. sz.

hasonlóképpen merev visszautasításra találtak; még csak azt sem tudták kivinni, hogy a középiskolákban a latin és német nyelv mellett a lengyel nyelvet és stílust is tanítsák. Ferdinánd főherceg ezt 1843-ban azon megokolással utasíttatja el, hogy hiszen ennek megadása esetén kötelezővé kellene tenni a középiskolai tanárookra a lengyel nyelv ismeretét.¹ Tudjuk, hogy Csehországban a cseh nyelv ismerete 1816 óta kötelező volt a tanároknál,² Galiciában ez nem volt megengedhető, amiből eléggé láthatjuk a kormány nyelvi politikájának tartományok szerint adott voltát. Ezt a politikát Hartig gróf egy évvel az összeomlás előtt lapidárisan foglalta össze: „Az osztrák monarchia nem-német tartományaiban a német nyelv használatának korlátozása, nézetem szerint, a tartományok közti kapcsolat meglazítására irányul, s ennél fogva a monarchia hatalmára, egységére, sőt fennállására is legnagyobb mértékben veszedelmes. Sajnos, ez a nyelvi szeparatizmus máris igen nagy előhaladást tett, s valóban itt az ideje, hogy a kormány részéről többé támogatásban ne részesüljön”.³

Az elv maga érthető és az is, hogy a monarchiához és dinasztiahoz hű államférfiak, akiknek maguknak is német volt az anyanyelvük, ebben az elvben látták a monarchia fennmaradásának biztosítékát. De az is kétségtelen, hogy ez elv hívei és alkalmazói, mint láttuk, a bécsi kormánynak szinte kivétel nélküli összes tagjai mindenféle erénnyel rendelkezettek, de azzal nem, hogy behatoltak volna a nemzetiségi és nyelvi kérdés mélységeibe és így jogot szereztek volna maguknak egyik vagy másik, állítólag elnyomott vagy elnyomandó nemzetiség védelmére. Amikor mégis ezt tették, eljárásuk kétségtelenül nélkülözötte a jóhiszeműséget. Az Izdenczy-

¹ St. R. 1843:518. sz.

² Bretholz id. m. 4, 33. l.

³ St. R. 1847:2977. sz. „Alles, was in den nichtdeutschen Provinzen der österr. Monarchie den Gebrauch der deutschen Sprache beschränkt, ist, meines Erachtens, auf Lockerung des Bandes unter denselben gerichtet, sonach für die Kraft, Einheit und selbst den Bestand der Monarchie höchst gefährlich. Leider hat dieser Sprach-Separatismus schon grosse Fortschritte gemacht, und es ist hoch an der Zeit, daß ihm nicht von Seite der Regierung Vorschub geleistet wird.” V. ö. a galíciai nyelvkérdésre még St. R. 1843:5545., 1844:5197., 6071., 1845:5258., 5783., 6226., 1846:2166., 1847:3584., 1848:551., 1525. A szlovén kérdésre jellemző St. R. 1827:7270. sz., az alsóbb hatóságok véleményei.

elv alkalmazása csak arra volt jó nekik, hogy a monarchia egységére veszélyesnek látszó nemzetiséget letaszítsák arról a polcra, melyre fel akart emelkedni. A nemzetiségek védelmét az egyes tartományokban az ott leghatalmasabb nemzetiséggel szemben politikai okból, centralizáló szándékkal alkalmazták. A régi „Divide et impera” elvet nemzetiségi nyelvre fordították le. Nem az egyes népek jóléte, nyelvi kifejlődése feküdt szívkön; hanem egy már hatalmas fejlődésben levő népet akartak hátraszorítani oda, ahol ez eddig a többi nemzetiséggel együtt idegen nyelvek, német és latin uralma alatt görnyedett. Európai gondolatnak, humanisztikus léleknek nyomát sem találjuk a bécsi kormány kisnemzetmentő frazeológiája mögött, ehhez képest eredménye sem lőn a nemzetiségi gondolat tisztázása, a népek békéjének magasabb humanisztikus fokon megvalósítása, hanem épen a nemzetiségi küzdelem állandósítása, a bellum omnium contra omnes. A nemzetiségi kérdést nem a magyar államnyelv behozatala mérgecsütötte el, hanem azon eljárás, melyben a magyar államnyelvet részesítette a bécsi kormány, és nemcsak a magyar államnyelvet, hanem a monarchia egyéb népeinek nemzetiségi törekvéseit is. Öszinteség hiánnyal és rosszhiszeműséggel nyúlni az európai lélek egyik legbonyolultabb problémájához, a nemzetiségi kérdéshez, nemcsak a lélek ellen való véték volt, de egyúttal politikai hiba is.¹

2. A magyar államnyelv az országgyűléseken 1825–1848.

A harminc év alatt felhalmozódott keserűség először az 1825–27-iki hosszú országgyűlésen tört ki. Eredményt azonban ezen az országgyűlésen az új nemzeti felbuzdulás még nem ért el; a nyelvi kérdésben a konferencia ragaszkodott korábbi elutasító

¹ Ugyanez az öszinteség hiány van a cseh-tót egység hívében, gr. Thun Leóban, mikor a magyarokat az öszmonarchiába invitálja: „soll denn Ungarn den übrigen Teilen der österr. Monarchie ewig ein Ausland bleiben? Die Vereinigung zu einem mächtigen Reiche ist es, glaube ich, wert, daß man ihr einige Rücksicht schenke; dazu gehört vor allen die Anerkennung einer gemeinsamen Sprache für die Geschäfte, die nicht blos einen der Teile berühren”. Thun, Die Stellung der Slowaken in Ungarn. Prag, 1843. A valóságos gondolatmenet: a magyar nyelvet nem szabad államnyelvvé tenni, ez a kis népek magasabb érdeke, de jöjjenek be a magyarok egy nagyobb egységbe és ott rendeljék alá magukat egy másik államnyelv uralmának.

álláspontjához és az 1827-iki törvénykönyvbe egyéb nyelvi vívmány nem került be, mint a Magyar Tudományos Akadémia, Széchenyinek alapítása. De az országgyűlésen lefolyt viták és az ott kidolgozott irományok magukba véve is tanulságos adatokat nyújtanak a nyelvkérdés utolsó, a beteljesülést megelőző fázisának ismeretéhez.

Az országgyűlés kívánságai a magyar államnyelv megvalósítását célozzák. Mert az államnyelv kereteit teljesen kitölti az 1826 április 17-iki feliratnak három pontra egyszerűsíthető követelése: 1. a központi hivatalokban: helytartótanácsban, kamarában és alárendelt szerveiben és a törvényszékeknél magyar legyen a hivatalos nyelv; 2. világi és egyházi hivataloknál a kinevezés feltétele a magyar nyelv ismerete legyen; 3. az iskolákban fokozatosan, évről évre bevezetessék a magyar tannyelv. Azaz a magyar nyelv lépjen a latin helyébe és az ország államnyelvévé emeltessék. A latinnak régi hatáskörét nem kívánják túllépni a rendek: még érintetlenül hagyják az udvar és vele a magyar kancellária nyelvi gyakorlatát, nem nyúlnak hozzá Horvátország, a melléktartományok, közigazgatási és közoktatási nyelvéhez, a katonaságnál is megelégednének azzal, hogy a magyar ezredek a magyar hatóságokkal magyarul levelezzenek. Magyar vezényszórol és a katonai hivatalok belső nyelvéről szó sincsen. A rendek tudatában vannak, hogy követeléseik megvalósítása a magyar nyelv számára nagy térhódítást jelent, de ezt a teret a magyar a latintól hódítja el, az egész újítás csak abban áll, hogy a latin helyébe a magyar, az ország uralkodó népének nyelve lép. Míg a latin az ország minden lakosától idegen volt, a magyar behozása esetén joggal elvárhatják, hogy az testvéries egyezséget fog létesíteni a különböző nyelvű népek között, annál inkább, mert az egész változást lassanként és kényszer nélkül szándékoznak keresztülvinni.¹

Tekintsük a dolgot úgy, amint akkor a valóságban adva volt. A latin nyelv uralma többé nem tartható fenn, az egész európai élet modern nyelven folyik, Magyarország nem maradhat továbbra egyedül a középkori nyelv mellett. Az ország Magyarország, a lakosságnak ekkor már ismét fele magyar anyanyelvű, a magyarság kezdi kiheverni évszázados vérvesztéseit. A nyelvkérdés időszerű megoldása a rendi országgyűlés feladata, erre toltta azt a bécsi

¹ Iratok 69. sz.

kormány, mely az iniciatívát végkép kiengedte kezéből. És a rendek magyar rendek, nagy többségükben született magyarok. Az országban ami kultúra van, az egyedül magyar; a városok német kultúráját a bécsi kormány szakította le a nagy német birodalmi törzsről, eltiltva a magyarországi németeket a német könyvektől és folyóiratoktól. Az országban levő egyéb népek közt a tótnak még nincs irodalmi nyelve, sem helyesírása, az oláh hasonlóképen fejletlen még. Viszont a magyar az utóbbi félszázadban a tökély magaslatára emelkedett. Közigazgatási használatra immár teljesen alkalmas, ezt már a vármegyék kipróbálták. De egyébként sem áll sokban az osztrák-német mögött. A hivatali stílust Ausztriában Sonnenfels dolgozta ki 1785-ben, alapvető munkájának¹ több évtized kellett, hogy behatoljon az osztrák hivatalokba. A kilencvenes években a bécsi hivatalos stílus még ép oly ügyetlen és célszerűtlen, akárcsak a magyar, az új stílus csak a 30-as években fejlődik ki ott is,² úgy, hogy a magyar ebben sem állott mögötte az osztrák-németnek. Államnyelvnek Magyarországon gyakorlati érzékkel akkoriban még a magyarság ellensége is csak a magyart választhatta volna.

Talán, ha a magyar mozgalom nem kénytelen kezdettől fogva élethalálharcot folytatni, nyugodt, tárgyilagos megfontolás segítségével lehetett volna az államnyelv fogalmát a gyakorlatban pontosan körülhatárolni. Ha ez akkor sikerül, Magyarország oldta volna meg ezt a ma is megoldásra váró európai kérdést. De az 1825-iki országgyűlésen a mozgalom elnyomott vulkánként tört ki; lelkesedés és fogadkozás szóáradatában így is csodálatos, mennyire tárgyilagos és megokolt kívánságokkal lép fel a rendi felirat. Hogy meddig tart az államnyelv és hol kezdődik az ország más nyelvű lakosainak saját joga, a minoritási nyelvi jog, ez ma sincs tisztázva Európában, ma is csak hatalomszabta határok láthatók; még mai szempontból is a méltányosság és emberszeretet magas fokán áll az 1826-iki tervezet, mely az államnyelv határait úgy szabja meg, amint azok a latin nyelv uralma alatt minden nemzetiségi gondolat zavaró hatásától mentesen, egyedül tárgyi szükségletekből kifejlődtek. Ezek a történeti határok körvonalazták a

¹ J. v. Sonnenfels: Über den Geschäftsstil. Die ersten Grundlinien für angehende österr. Kanzleibeamten, Wien 1785, több kiadása van.

² Beidtel id. m. 2, 92. l.

magyar államnyelv kiterjedését a 26-iki konstrukcióban, anélkül, hogy annak alkotói ezt tudatosan érezték volna.

A tervezetnek ellenzői is voltak. Némely felvidéki megye csak általános utasítást adott a nyelv dolgában,¹ s ezek követői a részleteknél érvényesíteni akarták, hogy az ő küldőik legnagyobb része még nem tud magyarul és ezért a hivatalos nyelv bevezetésére hosszabb, többnyire 12 éves terminust kértek, amely idő alatt iskolák létesüljenek az ő vidékükön és ezekben magyarul tanulhasson az új generáció. Szmracsányi árvai követ magyar iskolai alapítványokat kér e célból. Radvánszky zólyomi, Palugyay lipitói, Justh turóci, Szmracsányi és Zmeskál árvai követek fáradozása főként a kitünő jogtudós, Bartal György pozsonyi követ, a magyar nyelv lelkes és méltányos barátja támogatásával eredményt is ért el: a rendek a helytartótanácsnál hat évi, a kamarai és törvényszéki hatóságoknál 12 éves „terminus praecclusi”-t állapítottak meg, s egyébként is kiemelték, hogy az egész rendelkezés csakis az ezután hivatalba lépő személyekre, nem pedig a most szolgáló tisztviselőkre vonatkozik.²

De a nyelvi kérdés nem tisztán közigazgatási, hanem elsősorban nemzeti ügy volt. Csak kevesen tudták, Bartalhoz hasonlóan, mindakét szempontot harmónikusan alkalmazni. Temperamentumos és kevésbé képzett követek a dolognak egyedül nemzeti részét látták. Köztük felsőbükkii Nagy Pálnak egyénisége ennek az önzetlen forrásokból fakadó „sacro egoismo”-nak a megtestesülése.³ A közigazgatás részletei nem érdekelték, szükségleteit nem értette.³ Annál inkább megragadta a nemzetiségi gondolat, melyet nálánál hathatósabb kifejezésekkel ez országgyűlésen senki sem propagált. Reá a felvidéki ós horvát követek ellenvetései izgatólag hatottak, s ezt az izgatottságot szónoki erővel közölte követtársaival. Keserűen hányta a horvátoknak szemére, hogy II. József alatt a német,

¹ V. ö. az 1825. országgyűlés követi utasításainak összeállításait: Pr. B. 87. cs. Szehéts Lajos János m. kamarai hivatalnoktól, a m. kancellária felterjesztéseit 1825:192, 243, 269. stb. kanc. praes. sz. és Conf. 1825:243, 271, 272, 285, 302, 345, 359. sz.

² V. ö. Ferstl részletes jelentéseit Pr. B. 62–65. cs.; actu fungentibus huc non intellectis. Iratok 69. sz.

³ Megállapította már Csengery Antal, Összegyűjtött munkái, 2. köt. Nagy Pál.

Marmont idejében a francia nyelv ellen nem tiltakoztak úgy, mint most a magyar ellen. A kérdést általában jogi, azaz hatalmi álláspontból nézi: az ország a magyaroké lett, meghódították, de nem üzték el az itt talált népeket, ezeknek tehát nincs joguk most a magyar nyelvet akadályozniuk, hálából nekik szívesen kellene magyarul tanulniok. A városoknak nincs joguk ebbe beleszólni, az ő privilegiumaik is a magyarságtól valók.¹ Nagy Pál szenvedélye szenvedélyes vitákat kelt fel, az egyik ülésen ötvenhét beszéd is elhangzik a nyelv ügyében; a lipcsei követ kijelenti, hogy a felvidék „mereveny tót” lakosságának nincs alkalma magyarul tanulni, de „azért mégis magyar vér, szív és lélek vagyon bennük.”² A rendek még egész gondolkodásukban rendi alapokon állnak: ezen történeti, rendi alapon tagadja Izsák szatmári követ a tót „nemzet” létezését, azzal, hogy csak egyetlen „natio” van Magyarországon, s ez éppen a rendi magyar nemzet.³ Ilyen és hasonló kijelentések rendi gondolkodás szüleményei, de modern nemzetiségi kérdésben alkalmazva a magyar nemzetállam gondolatát erősítik. Dessewffy József gróf a magyar iskoláztatást nem is kívánja a jobbágyságra kiterjeszteni, elég lesz, ha a pap és tanító tud magyarul, a jobbágyság későbbi nemzedékei maguktól fognak megtanulni.⁴ A magyarosítás gondolata egészben véve hangulat még, s mint ilyen, különböző forrásokból sűrűsödik össze: a politikai nemzet rendi felfogásából, a magyar műveltség büszke öntudatából és nem utolsó sorban azon veszélyek megérzéséből, melyek a magyarságot földrajzi és politikai adottságában fenyegetik. Itt is Nagy Pál az, aki a földalatti morajt legnagyobb fogékonysággal érzékeli. A nem-magyar nyelvek terjesztésében a magyarság veszedelmét látja: a német gyarmatosítást a német dinasztia nem egyéb okból hajtotta végre, mint hogy a magyarsággal szemben megbízható párthíveket szerezzen egységesítő, beolvasztó törekvései számára. Amíg Magyarország Ausztriához tartozik, kormánya osztrák befolyás alatt állva mindig a német nyelv mellett fog lenni; a minisztérium célja a csehekből, lengyelből, olaszból

¹ Különösen az 1826 febr. 28. ülésen, Ferstl jelentése Pr. B. 65. cs., részletesebb a nyomtatott Jegyzőkönyvnél.

² Jegyzőkönyv 1, 611. l.

³ Ferstl 1826 febr. 13. jelentése, Pr. B. 65. cs.

⁴ 1826 febr. 2. ker. ülésről Ferstl jel. u. ott.

osztrákot csinálni, s ugyanezt akarja velünk is megtenni. A német veszélyen kívül itt van a nagy orosz kolosszus, melytől bennünket a felvidék választ el; a felvidéken a nemesek nem tótok, mert nincs tót, csak magyar nemesség, nekik tehát lélekben is magyarrá kell lenniök, a jobbágyság azután magától is az lesz; mindez nemzeti szükségesség, hogy a felvidék lakossága a „borzasztó” északi hatalom ellenében megbízható bástyája legyen a magyarságnak.¹

Nagy Pálnak élesen süvítő hangja időnkint, pillanatnyilag uralkodott a rendeken, de amit ő mondott, nem vált közvélemény-nyé. Az országgyűlés bizottságot küldött ki azon módozatok kidolgozására, melyekkel a magyar nyelvet kényszerítés nélkül lehetne terjeszteni. A cél kimondottan az, hogy aki magyar névvel él, magyarul is tudjon beszélni. Itt a régi racionális gondolat hat a rendi felfogással egyesülten: sok nyelvű országot nehéz a kultúra magasabb fokára emelni, s miután Magyarország a magyarok tulajdona, lakosai iparkodjanak a politikai nemzethez áthasonulni. Nem ok nélkül emeljük ki itt a nyelvterjesztés indító okai gyanánt a racionális és rendi gondolatot. Ezeknek hatása lényegesen különbözik a 19. század második felében divatba jött nyelvterjesztéstől, melynek alapját rendi és racionális gondolat helyett a tiszta nemzetiségi eszme hordozza. A kifejlődött nemzeti eszme nyelvterjesztésének mennyivel erőszakosabb, céltudatosabb, brutálisabb eszközei vannak, mint ennek a rég antikvált racionális és rendi képződménynek, amilyen volt az 1826-i nyelvterjesztési „alázatos vélemény.”² Ennek javaslata szerint – Magyarország legtekintélyesebb honfiainak útmutatása szerint készítette báró Szepessy Ignác erdélyi püspök – az ország minden nyelvén kell magyar nyelvtant készíteni, s azt a vármegyék közt kiosztani; ahol a népiskolai tanító nem tud magyarul, annyira sem, hogy az anyanyelvén írt magyar grammatikát tanítani tudná, ott a falu jegyzője segítsen neki, s e célból ezután lehetőleg magyarul tudó jegyzők alkalmaztassanak. A fő a magyarul tudó tanítók képzése, ezért az országban négy preparandia alapítandó: Szombathelyen, Komáromban, Szegeden és Miskolcon, mindegyik három tanárral. Az állami tanítóképzés eddig valóban középkori állapotban volt, s

¹ 1826 febr. 11. ülésről Ferstl jel. u. ott.

² Iratok 70. sz.

ezen a néhány püspöktől alapított preparandia nem tudott segíteni. A rendek ezen követelésükkel tehát a közoktatásügy úttörői a kormány közönyével szemben. Egyébként kívánják, hogy a falusi papok világosítsák fel a népet, hogy a magyar nyelv tanítása nem az ő elnemzetlénítésük miatt folyik, hogy kényszerről szó sem lehet, tartsa meg kiki az ő anyanyelvét. Az egyházi javadalmaknál vegyék tekintetbe a magyar nyelv terjesztésében szerzett érdemeket; ilyen érdemeket egyébként is jutalmazzanak. Az egész nyelvterjesztés költségeit a rendek önkényes adakozásából akarják fedezni: ha 100.000 forint összegben, ennek kamataiból megalakítandó a nádor felügyelete alatt a nyelvterjesztő társaság, mely a fentiek végrehajtását eszközölné és ellenőrizné.

Ha az 1825. évi országgyűlés tárgyalásaiban magyarosításról olvasunk, a nyelvterjesztés ezen módját kell értenünk alatta, Nemzetiségileg ártatlan, technikailag kezdetleges mód ez, idegennyelvű uralkodóházától és kormányától magára hagyott szegény kis nemzet kísérlete a nyugati népek nagy példájának követésére. Senkit vele nem sértett, nem is akart sérteni. Az ellenzés, mely a nyelvi ügyet illetőleg ez években fellép, kétségtelenül nem a magyarság terjesztésére vonatkozó pozitív intézkedések reakciója. Forrásai másutt keresendők. A horvátok, mint már láttuk, 1790 óta állandó figyelemmel, gyakran izgatottsággal kísérték a latin elmulását, lassú haldoklását. Most is fellépnek a magyar nyelv ellen. Kijelentik, hogy a magyar nyelv terjesztésében ők is részt vesznek, ha municipális jogokat épségben tartják a rendek. A differenciák a valóságban nem is nemzeti, hanem közjogi alapokon fejlődtek ki. A horvátok szívesen tanultak magyarul, amennyiben még nem tudtak, mert különben a horvát-szlavon rendek legnagyobb része értett magyarul. A nehézség abban állott, hogy a horvátok a municipális jogokat, a magyarok az államnyelvet olyképen akarták elhatárolni, hogy e két fogalom egymásba ütközött volna. Miután a helytartótanács Horvátországra is kiterjedt hatáskörrel bírt, nyelvének megmagyarosítását a horvátok az ő municipális jogaik sérelmének nyilvánították, s ezzel útjába állottak annak, hogy Magyarország központi belhatósága végre-valahára magyar nyelven működhessen. A nyelvkérdés további fejlődésében az ily nehézséget könnyen ki lehetett küszöbölni, így történt ez 1867 után, amennyiben a magyar miniszteriumnak, a régi helytartótanács utódjának,

kereteiben levő horvát miniszterium horvát nyelven, a többi pedig magyarul működött. Akkoriban 1825-öt írtak még, s nyelvi téren kevés ötlettel rendelkeztek. Ez a megoldás, jellemző a korra, senkinek nem jutott eszébe. A horvátok mereven ragaszkodtak ahhoz, hogy az egész helytartótanács latinul működjék továbbra is, aminek jogos voltát a magyarok természetesen el nem ismerték. Nagy Pál szatirájának egész dézsáit öntötte a latinhoz ragaszkodó horvátokra, akik azt hiszik, hogy Latinországban, nem pedig Magyarországon laknak.¹ A vitában a horvátok felsorolják a magyarsággal karöltve vívott vitéz harcaikat a közös ellenség, a török ellen, kijelentik, hogy gyermekeiket szívesen tanítják magyarra, de hogy a közigazgatás nyelve, az ő municipális törvényük ellenére magyar legyen, ebbe sohasem egyezhetnek. Amit azonban nem is kívántak a magyar rendek. A vita a valóságban csak a helytartótanács nyelve körül folyt, szélesebb körű differencia nem volt, mert a magyarok összes nyelvi intézkedéseiket azon szokott klauzulával látták el, hogy csak az ország határain belül, „*intra fines regni Hungariae*” értendők, azaz a melléktartományokra, kapcsolt részekre nem vonatkoznak. Ezt mindenki így értette a régi gyakorlat szerint. A horvátok most más kifejezést ajánltak, mi szerintük még világosabb, Bartal György közvetítő formulát hozott szóba, de a rendek e „pozsonyi ragasztékot” ép úgy, mint a horvát javaslatot visszautasították.² Az egész vita közjogi mederben folyt tovább, anyaország és kapcsolt részek, lex és statutum mibenlétéről, ami bennünket tovább nem érdekel.

A nyelvi haladásnak egyéb ellenzői is voltak. A főrendek nagy többsége még nem tudott magyarul, s különben is a kormány intencióit követte, melyek, mint láttuk, a magyar nyelv ellen irányultak. A magas klérus, amennyiben kormánybefolyás alatt nem állt, nem volt ellensége a nyelvnek. A rendek egyházellenes kirohanásai inkább a régi felvilágosodási és szabadkőműves irány számlájára írandók. Általában a felekezeti villongás a nyelvkérdés vitáiba is belejátszott, a protestánsok a klérust vádolták, a katholi-

¹ 1825 dec. 22. jel. Pr. B. 62. cs. A horvát vármegyéknek a magyar nyelv tanítására vonatkozó utasításaira, melyekről még később szó lesz, l. Tarczay Erzsébet, Magyar iskolák Horvát–Szlavonországban, Magyar Paedagogia 1918, 99. 115. l.

² Főként 1826 febr. 28., Jegyzőkönyv 2, 84–112. l.

kusok az ágostaiakról mondták, hogy makacs szlávok.¹ A világi nagyurak többsége még nem találta meg az utat a nemzeti mozgalomhoz, mely a megvetett szerzetesek és protestáns lelkészek alacsony köréből tört felfelé. Az Akadémia alapítását az idősebb főrendek túlbuzgóságnak, szükségtelen fiatalos túlzásnak tartják. Nagy zavarban vannak, mert tudják, hogy Széchenyi példája után az ország szemei rájuk irányozvák, vajjon megnyitják-e ők is erszényüket. Többségük nem nyitotta meg, de a külszint legalább előkelő gesztussal megőrizték. Zavarukból őket Illésházy István gróf mentette ki, az egyik legtekintélyesebb zászlósúr, kiben a jámbor köznemesek némi népszerű szólamai miatt nagy patriotát tiszteltek. Illésházy Széchenyi akadémiai alapítványának főrendiházi tárgyalásakor lelkesen üdvözölte a kezdeményt, örök tisztességet jósolt a nemes alapítóknak és megígérte, hogy ő is hozzá fog járulni, viszonyai arányában, az alapítványhoz, amint elkészül az intézet.² A többi főrend lelkesedésben és ígéletben nem maradt mögötte, s. az ígélet beváltásában sem mutatkozott jobbnak Illésházynál.

Kivételt képezett a kormányhú főrendek igazi vezére, gróf Cziráky Antal, 1827. óta országbíró, aki Széchenyi tervében saját gyermekkor kedves gondolatának megvalósulását üdvözölte és kijelenté, hogy gyermekeinek kára nélkül, amit tehet, maga is meg fogja tenni. Cziráky ifjú korában elnöke volt Vályi pesti magyar egyetemi társaságának,³ Ferencz király koronázásakor a rendek asztalánál ülve, azt a poharat, melyből az új király ivott, a rendi asztal neki adta elismerésül azért, hogy a magyar nyelvért buzogó „kis társaságot” pártfogásába vette;⁴ lelkesedése most, évtizedek multán, ugyanazon magyar szívből jött, mit megbizonyított azzal, hogy rangtársaitól eltérően beváltá ígéletét és 300 forinttal csakugyan belépett az Akadémia alkotói közé.⁵ Cziráky magyar nyelvi álláspontja nemcsak azért érdekel bennünket, mert királyi biztosságot vállalván, ezen az országgyűlésen is aulikus főrendként vonta magára a nemzetiségért lelkesedő rendek gyűlöletét, –

¹ sunt incarnati Slavi, 1826 febr. 10. ker. ülésről jel. Pr. B. 65. cs.

² 1826 febr. 16. főrendi ülésről jel. Pr. B. 65. cs.

³ l. fentebb 55. l.

⁴ Kazinczy, Pályám emlékezete 162. l.

⁵ A M. Tud. Társ. Évkönyvei, 1, 53. l.

a nemzeti érzés a valóságban már akkor sem volt pártálláshoz kötve – az ő felfogása tipikusan fejezi ki a rendi, arisztokrato-monarchikus álláspontot a nyelv dolgában. Cziráky híve volt a magyar nyelvnek és kultúrának, de a magyar *államnyelvtől* a rendi alkotmányt féltette. Magyar nyelvű adminisztráció szerinte a királytisztelet kiirtásával és francia szabadossággal egy jelentőségű. Az ő szemében Széchenyi Hitele Izdenczy és Gustermann állam-ellenes művének egyenes folytatása, a modern folyóiratok és hírlapok nyelvi izgatása ép úgy terjeszti a rendi állam halálát készítő mérget, mint a régi osztrák centralisták magyarfaló írásai. A hibák kútfejét az 1805. nyelvtörvényben látja, melyet a kormány az ulmi vereség hatása alatt, ujoncokért könyörögve kényszerből fogadott el. Ez a törvény a nyelv használatára csak engedélyt adott, a permissív jelleget a vármegyék megpróbálták imperatívra változtatni, de a kormány, mint Cziráky helyeslőleg állapítja meg, ellenállt ennek, még az 1825–27. országgyűlésen is.¹ A finom közjogi műveltségű főúr a nyelvi kérdést ez alkalommal klasszikus kezelésben részesíté. A rendi feliratjavaslatot tárgyalva, a bevezetés frázisait a nemzet igazságos kívánságairól Cziráky védi meg Rudnay Sándor primással szemben, aki a nyelvtörvényt csak a nemességre akarja alkalmaztatni. Szerinte a nemzetnek kétségtelenül igazságos kívánsága a nyelv terjesztése, a kérdés csak az, hogyan. A részletes tárgyalásnál aztán egymásután elutasítja a rendi javaslatokat. Főérve, hogy az alkotmány 800 év alatt összenőtt a latin nyelvvel, ez utóbbinak bukása az alkotmányét is maga után vonná.² Az ország báróját, főasztalnokmestert és országbíró, személyesen is sérti, hogy pl. Pestvármegye elintézetlenül küldi vissza neki latin átíratait. Az államnyelvért való mozgalomban „hyperhungarizmust” lát, komolyan panaszolja, mint korjellemző adatot, hogy a pesti piaristagimnáziumban a király születésnapján latin ünnepi beszéd tartatván, az ifjúság beverte a provinciális ablakait.³ Ószinte meggyőződése, hogy a törvények ma-

¹ Conf. 1836:729. sz. Conf. Protokoll über die Frage, wie in Ungarn nunmehr nach beendigtem Reichstage zu regieren sei? Cziráky memorandum. Iratok 121. sz. Latin melleti országgyűlési szereplését említi már Concha; id. m. 33. l.

² 1826. febr. 15. főrendi ülésről jel. Pr. B. 65. cs.

³ Conf. 1886:729. sz. a., erre vonatkozik Conf. 995., 1352. sz. is.

gyar szövegével a latin nyelv és vele Magyarország monarcho-arisztokratikus hangulata is örökre a sírba kerül.¹ Cziráky oppozíciója elvi természetű, de negatív: új eszmét nem termelt, nem ismerte fel, hogy a latin tovább nem tartható fenn, s ép oly sterilis állhatatossággal ragaszkodott hozzá, akárcsak a régimódi horvátok, az illyr nemzeti felébredést megelőzőleg. A hozzá hasonló konzervatívokat háttérbe tolta az új világ, szerepe arra korlátozódott, hogy eredmény nélkül óvta az udvart a magyar nyelvtől és alapvető közjogi munkáját 1848 után latinul adta ki, mikor már senki sem tudott latinul.

A régimódi magyarokat Széchenyi próbálta a magyar nyelv becsülésére vezetni, mondhatjuk, ekkor még minden eredmény nélkül. Ő volt az első, ki a főrendi táblán magyarul beszélt, többen követték, az akadémiai alapítókön kívül Szécsen Miklós és Eszterházy Pál is, de tekintélye még nem volt. Az elnöklő nádor még később is olyan szavakkal utasítja rendre, minőket a tanító használ rakoncátlan gyermekkel szemben. Klobusiczky főispán a latin nyelv számára örök virágzást esd az Égtől, Pálffy Fidél, a későbbi főkancellár tagadja Nagy Pál tételét, mintha a nyelvtől függne a nemzet sorsa, mert ime, Németország elnyomott állapotában érte el a német nyelv használatát és amennyiben őtöle függ, soha sem fog beleegyezni a latin nyelv elűzésébe – a jó gróf sem tudott magyarul, s ezért nem sorolható a Czirákyak tiszteletreméltó, elvi méltóságú csapatába. A főrendek pozitív közremunkálása abban állt csak, hogy a rendi javaslatok érdekességeit lecsiszolták és a hosszadalmas üzenetváltások után végre is kénytelenségből, meggyőződés híján beleegyeztek a rendek kívánásaiba.

Pozitív munkát általában kevesen végeztek. E tekintetben alig jön más számba, mint a rendeknél Bartal György, a főrendi táblán maga József nádor. A pozsonyi követ lelkes szónoklatokat tartott a nyelvügyben, de követtársait nem elégítette ki. Tulságosan sok pozitívum volt beszédében, nem úgy mint Nagy Páléban és később Beöthy Ödönében. Mélyreható jogtörténeti ismereteivel – ma is benne tiszteljük jogtörténetünk egyik nagy klasszikus íróját – kiásta a nyelvre vonatkozó régi, elfeledett rendeleteket

¹ Ugyanott.

és azokból produkálta a rendek kívánságait támogató érveket. Így különösen az 1790 április 20-iki és az 1792 június 22-iki leiratokat;¹ már ekkor kimondja, hogy ezeknek valóságos végrehajtása esetén a rendek sok kívánsága megvalósítást találna. Másrészt a felvidék viszonyait ismerve; reális érzéssel követeli, hogy amely megyékben kevesen tudnak magyarul, ott tekintettel kell lenni e különleges viszonyokra. Nagy része van neki abban, hogy a rendek a viták heves hangjától meg nem zavarva oly méltányos kívánságokkal léptek a trón elé.²

József nádor szerepe, híven magas közjogi méltóságának király és nemzet közti állásához, a nyelv dolgában is kettős volt. Belsőleg ő ekkor még körülbelül úgy gondolkozott, mint Cziráky Antal. Hivatala azonban nem engedte meg neki a Kasszandra terméketlen szerepét játszani. Neki eredményeket kellett elérnie, s ezek közt a legfőbb volt: az országgyűlést jó véghez juttatni. Innen van, hogy a főrendi üléseken Czirákyhoz hasonlóan mindent megmozgat a rendi követelések leszállítására. Tárgyi ismeretei, miket egy-egy ülésen a harcba visz, kiterjedésükkel és pontosságukkal bámulatunkat ébresztik fel. Mikor a konzervatív főrendek fejvel rohannak neki a rendi javaslatnak, ő egy nyugodt kézmozdulattal lecsendesíti a hullámokat: a rendi kérés nem is az országgyűlés elé, hanem a rendszeres munkálatokra tartozik. Ahol lehet, lecsiszolja az „extravaganciákat” és ebben nagy segítségére van, hogy a rendi tárgyalások eseményeit alaposan ismeri. A pesti magyar színház dolgában tudja, hogy a magyar társaságnak Pestről közönség híján kellett már többször elmennie, ezért a rendeknek azt ajánlja, hogy inkább a többi városban iparkodjanak szabad bemenetet szerezni a magyar színjátszóknak, semmint Pesthez ragaszkodjanak. Nem vesztegette meg éles megfigyelését a rendi fraezológia, mely itt valóban szégyenletes jelenetet takargatott: amikor Dessewffy kerületi ülésben kénytelen volt a követeket egyenkint felszólítani, hogy zárt-

¹ Iratok 1. és 26. sz.

² Főként az 1826 febr. 2. ker., febr. 13. orsz. és febr. 5. ker. ülésről szóló jelentés, Pr. B. 65. cs. Dessewffy József szerepe és érdemei is csekélyebbek, semmint Kazinczy és köre feltűntette. Nehézkes és terjedős felirattervezeteit a rendek többnyire visszaadták, így 1826 jan. 26. és febr. 9. ker. ülésről szóló jelentések, Pr. B. 64. és 65. cs.

székeikért fizessenek, különben az éhező magyar társaság nem tartható Pozsonyban.¹

A rendi követelésekből, amit lehetett, lealkudott József nádor a dietális tárgyalás folyamán, de ami megmaradt és az ő aláírásával a főrendek és rendek felirata gyanánt került a kormány elé, azt ő teljes erejével, mondhatjuk, körömszakadtáig támogatta. Így a törvények kéthasábos, magyar és latin nyelvű szövegére vonatkozó feliratot,² így a rendek általános nyelvi kívánságait.³ Felterjesztéseiben mindig melegebben pártolja a rendeket, mint Koháry Ferenc herceg főkancellár és referense, Márkus udvari tanácsos. Nem elégszik meg azzal, hogy a kormány megengedi az Akadémia becikkelyezését,⁴ ami annak úgy sem kerül sem fáradságába, sem költségébe, a nemzet megnyugtatósa érdekében követeli a nyelvi kívánságok legalább egy részének megvalósítását. Nyomatékosan figyelmezteti a kormányt, hogy a nyelvi kérdés a rendeknek és az egész nemességnek legkedvesebb témája – Lieblingsgegenstand, – semmivel nem lehet őket oly könnyen megnyugtani és az országgyűlés békés nyugalmas lefolyását biztosítani, mintha a kormány ebben a dologban jóindulatot tanúsít. Az államkonferencia úgy a nádornak, mint az új főkancellárnak, gr. Reviczky Ádámnak, a nádorénál szerényebb javaslatát visszautasítja; az ülésen, hol ez történt, jelen volt két elbéciesedett tanácsos, Nándory és Mikos, továbbá a horvát Bedekovich, gróf Nádasdy Mihály, magyarul nem tudó miniszter, Reviczky, Kollowrat és Metternich. Az államkonferencia nem talált „legendő okot,” miért mutasson a király előzékenységet a rendek kedvenc tárgya iránt, s a rendi felirat összes

¹ V. ö. minderre Ferstl és alárendeltjei titkos jelentéseit: 1825 dec. 22. 1826 jan. 21, 23, 26, 27. febr. 2., 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 24, 25, 28. márc. 1, 2, 5, 6. szept. 13, 19. Pr. B., 62, 64, 65, 73., cs. és a Jegyzőkönyvek illető részeit, valamint Guzmics naplóját, Vaszary id. kiadásában. Perstl 1829. jelentésében, Pol. 9 218. t. épen azzal bizonyítja a magyar nyelvi mozgalom értelmetlenségét, hogy a magyar színház is eleinte „mit grösstem Jubel und entsetzlichem Patriotismus” karolták fel a rendek, de aztán hagyták, hogy a színészek koldulni menjenek; a nyelvi mozgalom csak a rendi szabadságok fenntartásának egyik eszköze, senki nem akar az országban forradalmat.

² Iratok 63–67. sz.

³ Iratok 71–76. sz.

⁴ Az Akadémia alapítására l. Iratok 61., 62. sz.

kívánságait az újonnan kiküldendő országos bizottmány rendszeres munkálatai közé utalta.¹ A mereven visszautasító leirat az országgyűlés végére érkezett meg, a követek keserűségüket hazavitték és terjesztették az egész országban.

A további országgyűlések hangulatának megértéséhez szükségünk van a következők megállapítására. 1830-ban, mikor a rendek újra összegyűltek, a magyar nyelv ügye még mindig csak ott állott, ahol 1805-ben, azóta egy tapodtat sem tudott előbbre jutni. Az 1825–27. hosszú országgyűlés nem váltotta be a nyelvi és nemzetiségi reményeket. A rendek tehát érthetőleg elégedetlenek voltak. De másrészt a nyelvi törvényhozás terén ekkor még senki nem vádolhatta őket túlzásokkal, sem az 1790, sem az 1792-ik és 1805-ik nyelvtörvény nem állott útjába a legkisebb mértékben sem a nem-magyar nemzetiségek igényeinek. A rendek törekvése több mint két évtizeden át sikertelen volt, s 1827-ben, egyelőre legalább véglegesen kudarcot vallott. És mégis tapasztalniuk kellett, hogy nem-magyar nemzetiségi oldalról még az addig elért csekély eredményeket is veszedelmesnek tartják és a magyar törekvéseket olyan hangon támadják, aminőre a rendi vitában eddig példa sem volt.

A pánszlávizmusról, az ú. n. szláv újjáéledésről van szó melynek éle kezdettől fogva magyarok és németek ellen egyképen irányult. Ma a német írók szeretik úgy tüntetni fel a dolgot, mintha a 30-as és 40-es évek pánszláv mozgalma egészben vagy legalább nagy részében a magyar nyelvi törekvéseknek, a magyar nyelvtörvénynek reakcióját képezte volna. Ez a vélemény azonban az események és tények időrendjének egyszerű összezavarásából következik. 1805 és 1830 közt nem jött létre magyar nyelvtörvény, sem bármely kormányintézkedés, mely a magyar nyelvnek körét bármiképp is kiterjesztette volna. De mint látni fogjuk, még az 1831, 1836, s későbbi nyelvtörvények sem tartalmazznak a nem-magyar népek elnyomását célzó rendelkezéseket. Viszont a pánszlávizmus létezéséről, kifejlődött céljairól és eszközeiről már korábban van tudomásunk. Itt nem szólunk a cseh mozgalom cseh híveiről, akik a pánszlávizmushoz való tartozásukat életükben, nyilvánosság előtt nem merték bevallani, akik külsőleg a német

¹ Iratok, 75. 76. sz.

Ausztria avagy legfőlebb az ausztrószlávizmus híveinek vallották magukat, s csak hátrahagyott leveleikből, vagy a halálos ágyon kiejtett orosz szavaikból, mint a kézírathamisító Hankánál derűit ki, hogy népük politikai jövőjét Oroszország pártfogásától, az összes szlávoknak egy szláv birodalomban egyesítésétől várták.¹ Őszintébben és bátrabban viselkedtek a magyarországi tótok, akiknek művei a pánszláv irány első bizonyítékait képezik. Így Herkel János 1826-ban Budán latin nyelven kiadott művében, ahol a „verus panslawismus” szükségét bizonyítja, egyelőre még irodalmi téren. Az egész mozgalomnak irányt és hatalmas lendületet ad a pesti ágostai ev. lelkész Kollar János szonettekben megírt nagy költeményében: *Slávy dcera, Slava leánya* cím alatt. Ez a mű 1824-ben jelent meg első kiadásban, utána Kollar folyóiratokban nagy csomó szonettet adott ki, s ezekkel megtoldva készíti el 1832-ben a második kiadást.² Művének tartalma, tendenciája, mértéktelen szláv öntudata, előadásának szétpattanásig feszített romantikus húrjai ismeretesek, minket csak az érdekel, hogy a magyar és vele a német nemzetnek ádáz gyűlölete, valamint a magyar nemzetiségi elnyomás elleni vádak már itt, Kollar munkájában megjelennek, akkor, mikor a magyarok maguk is szinte kilátástalanul, reménytelenül könyörögve állottak a bécsi kormány előtt, kiforgatva saját nyelvükből és nemzetiségükből. A tót pánszlávok támadása nem mondható tehát a magyar támadás reakciójának. Ezt nem azért emeljük ki, mintha e megállapításból bárminemű politikai következtetéseket vélnénk levonhatni. Egyedül a továbbiak, az országgyűlések hangulatának megértéséért szükséges figyelembe vennünk, hogy a pánszlávok fiatalos önérzete már a magyar államnyelvet létesítő törvényeket megelőzőleg is kiöntötte a saját nyelvi jogait kereső népre mindazon szennyes szidalmakat és alacsony, parlágias vádakot, melyeknek csak *utólagos* megokolására lehetett a nyelvtörvényeket és a magyar sajtó szlávellenes nyilatkozatait felhasználni. A valóságban a hangulatot a pánszlávizmus e korai termékei mérgezték meg, melyekről a magyar rendi köröknek természetesen, hogy tudomásuk volt. Ha meggondoljuk, hogy Kollar a magyar beszédet idegen nyelven való ugatásnak minősítette, a

¹ Alfred Fischel, *Der Panslawismus bis zum Weltkrieg*, 1919. 92. l.

² V. ö. ezekre Fischel id. m. 52, 102 stb. 11, és Horváth Mihály, *Huszonöt év*, 3. kiadás 2. kötet, 65 s köv. 1.

magyar nemzetiség képviselőit, a németekkel, mint Rotteck, angol utazókkal, mint Miss Pardoe együtt a szláv pokolban válogatott kínok közt helyezte el, ha meggondoljuk, hogy egész munkájának politikai alapja az orosz uralom alatt létesítendő pánszláv állam volt, mely csak Magyarország szétrombolása és szolgaságba hajtása által volt elképzelhető: úgy legfőleg azon kell csodálkoznunk, hogy a magyar rendek egészben véve meg tudták őrizni hidegvérüket és nyelvi követeléseiktől továbbra is távol tartották a bosszúnak vagy az alacsonyhangú támadáshoz hasonló polémiának még látszatát is. De, hogy az országgyűléseken a pánszláv mozgalom ellen keserű megjegyzéseket tettek és az állam feldarabolását, Oroszországba beolvasztását célzó törekvésekkel szemben a politikai és nyelvi centralizációhoz csak annál inkább ragaszkodtak, ezen, úgy véljük, nincs mit csodálkozni.

A magyar mozgalomnak e stádiumban való ártalmatlan voltára mi sem jellemzőbb, mint hogy a horvátok 1827 szeptemberi tartománygyűlésükön maguktól kimondották, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részeknek nyilvános iskoláiban rendes tantárgy legyen és az 1825. magyar országgyűléstől kiküldött bizottság operatuma a magyar nyelv terjesztésére a következő országgyűlésen tárgyalassék. Ugyanezt adták a magyar diétára küldött követeiknek is utasításba,¹ s ehhez képest az 1830. országgyűlésen a horvát-szlavon követek külön kívánságai közt ott szerepelt a magyar nyelvnek a horvát iskolákban rendes tantárgygyá emelése, amit többek közt „a Magyarországgal való közös ügyek” érdekében² láttak szükségesnek, s ezzel elismerték, hogy az ő belső nyelvük fenntartása mellett nem idegenkednek attól, hogy a Magyarországgal való érintkezés nyelve magyar legyen. Az 1830-iki tárgyalásokon a nyelvi kérdés egyébként nem okozott nagyobb vitát. Az országgyűlés magyar nyelvének ügye mindjárt az elején némi előhaladást tett. A nyomtatott jegyzőkönyvek, mint láttuk, 1790 óta a magyarul nem tudó rendek kedvéért magyar és latin kiadásban, külön kötetekben jelentek meg; ezek közül a latin kiadást idővel mind kevesebben vették, úgy, hogy a megcsappant szükségletre tekintettel már az 1802. országgyűlésen egyesítve, kéthasábosan adták

¹ Csengery Antal, Az illyrizmus eredete s története Magyarországon. Összegyűjtött munkái 4, 184. l.

² Iratok 79. sz. bev. jegyzet.

ki a magyar és latin szöveget. Ennek az lőn a következése, hogy az irományok és akták kötetei erősen megsaporodtak – az 1825. országgyűlésről 6 kötet diárium és 3 kötet akta jelent meg – és az előfizetők két nyelven kapták, holott csak egyre volt igényük, s viszont a dupláját fizették annak, amennyibe egyetlen szöveg került volna. A régi gyakorlathoz, a külön magyar és latin kötetekhez nem akart az alsó tábla többé visszatérni, mert a latin szöveget most még kevesebben kívánták, mint 1802-ben. Túróc követe a felső vármegyék nevében kijelenti, hogy a latin diárium megszüntetésétől a mondott okokból ők sem idegenkednek. De a horvát követek kérésére és a személynök biztatására, két külön szöveg kiadását mondták ki, a latinét azonban a kereslethez képest kisebb példányszámban.¹

Ugyancsak nagyobb nehézség nélkül sikerült az alsó táblának, hogy a főrendekhez üzeneteit egyedül magyar nyelven intézhesse. Már a kerületi ülés elhatározta, hogy ebben a dologban a főrendek megkérdezése nélkül a tettek mezejére lépnek – *via facti*-nak hívták ezt akkor – és külön kérés nélkül magyar üzenetet küldenek a másik táblának. Horvátország követe a latin üzenet mellett nyilatkozott: káros volna a latint eliminálni, ezzel függ össze a nemesi jog és privilégiumok. Mailáth György személynök elnök illendőségre figyelmeztette a rendeket: nem illik a főrendek és főként a nádor megkérdezése nélkül ily újításba fogni. A főrendek csakugyan panaszkodtak, mikor a magyar üzenetet kézhez vették; a magyar nyelvnek ők is meleg pártolói, de a rendek kezdeménye túlmegy azon a határon, melyet a két tábla összefüggése megkíván. Mire az alsó tábla örömmel tudomásul vette, hogy a főrendek és nádor ily lelkes hívei a nemzetiségnek és hogy ők nem csalatkoztak bennük, mikor „mint magyarok magyarokhoz szólván, az egyaránt kedves anyanyelvet mint legbiztosabb tolmácsot választák”, – végül a főrendek is beleegyeztek, hogy az alsó tábla ezután magyarul írjon nekik, de a törvényjavaslatok és feliratok szövegét latinul mellékelje, ők pedig továbbra is latin nuncium mellett maradnak.² *Ilyen* sikereket ért el a magyar nyelv, mikor pedig Kollár már a szlávok teljes kiirtásával vádolta!

¹ 1830. a latin jegyzőkönyv 27. l. V. ö. Bertha Sándor, Országgyűlési tárcsa, Pest, 1843, 14. l.

² Ugyanott 62–76. l., Irományok, 1, 121, 136. l.

Az államnyelvi kívánságokat illetőleg a rendek az 1825–27-iki nagy feliratot nem tartották érdemesnek megismételni, egyszerűen az előkelő sérelmek és kívánatok közt kérték, hogy multkor elutasított nyelvi kívánságaik végre teljesíttessenek. Hogy ennek az igen szerény lépésnek nem lett ismét kudarc a vége, az leginkább Bartal Györgynek, most már a magy. kancellária udv. tanácsosának érdeme. Koháry herceg 1827-ben bekövetkezett halála óta a kancelláriát gr. Reviczky Ádám vezette, homo novus, atyja a pesti egyetem jogtanára volt, maga rendkívül megnyerő modorú, pompás udvaronc, nagy adósságcsináló, aki az öreg Ferenc császár legszemélyesebb bizalmát bírta – mire jellemző, hogy adósságainak kifizetésére többször is nagy összegeket fordított a szinte zsugori öreg uralkodó.¹ Reviczkyt a közvélemény jó magyarnak tartotta, s hivatali működésétől, a királyra való nagy befolyása miatt, sok jót várt a magyarság. A magyar érzelműségnek híre is épen elég volt Kollowratnak és kormánytársainak, hogy Reviczky lépéseit bizalmatlansággal kísérik. Eleinte azonban mégis sikerült neki néhány magyar szellemű újítás. Így az 1825. országgyűlés néhány kitűnő ellenzéki egyéniségének, köztük Bartalnak, Plathynak, aki Dessewffy zavaros felirattervezeteinek átalakítója volt és Szerencsynek, a későbbi személynöknek hivatalba tétele. Bartalt hatalmas közjogi és jogtörténeti ismeretei predesztinálták a kancellária országgyűlési ügyeinek referádájára, amiből nemsokára a kancellária ügynevezett országgyűlési bizottsága nőtt ki. A rendek 1830-iki nyelvi kérelmét is ő referálta és senki nem kívánta meg tőle azt, amit ő megtett, hogy referádájában a nyelvkérdésnek 1790-től kezdve minden kis részletét összefoglalva, kimutassa, mennyi ígéretet tettek az elmúlt negyven év alatt ez ügyben kibocsátott országgyűlési és egyéb leiratok és hogy végre elérkezett az ideje azok beváltásának. Felterjesztésében éles közjogi gondolkodással boncolja szét az eddigi királyi nyilatkozatokat és keresi ki belőlük azt, amit a nyelvügy érdekében fel lehet használni. Ilyen pedig elég sok volt, csak emlékezzünk vissza azon kétértelmű ígéretekre, melyeket 1791 és 1792-ben tettek a királlyal, a rendek pillanatnyi megnyugtatóására, a nyelvi kérdést frivol felületességgel néző tanácsosai. A történeti visszapillantás végén oda konkludál Bartal, hogy a rendek kívánságainak legna-

¹ Horváth Mihály id. m. 1, 188, 235. l., Kübeck, Tagebücher 1/2, 506, 520, 548. l.

gyobb részét már megígérték a kir. leiratok, s a magyar nyelv ápolása és közigazgatásba való bevitele különben sem újság: magyar volt az országgyűlés nyelve a középkorban, bizonyíték rá Kálmán törvénykönyve, melyet kompilatora magyar eredetiből írt össze; a magyar nyelv megbecsülésére tett ígéretet, a trónra jutva, I. Ferdinánd is; az újabb leiratok és törvények *nunc adhuc* kifejezése is be nem váltott ígéreteket tartalmaz; ma már a főrendek is a magyar nyelv mellett vannak, s amit az egész országgyűlés kér, az nem is engedmény, hanem az eddigi törvények következménye és a kir. kéziratok ígéreteinek beváltása. Némi kivételt mégis tétel vele közjogi érzeke, mely a rendi alkotmányon fejlődött ki és abban gyökerezik. Nem tartja megengedhetőnek, hogy a latin törvényszöveget teljesen kiszorítsa a magyar és a királyi tábla magyar nyelvű törvénykezését is elhalasztja addigra, míg a magyarul működő fő-törvényszék, a kir. kúria, ki nem fejleszt egy biztos, homályosság-tól és félreértéstől ment *stylus curialist*.¹

A Bartaltól szerkesztett kancelláriai felterjesztés az államkonferenciára ennek konzerváló hajlandósága miatt tett benyomást, és kieszközölvén az 1830:8. törvénycikket, a magyar nyelv ügyét kiségitette a posványból, melyben az a bécsi kormány, kabinet és konferencia jóvoltából szinte negyven esztendőn át alighogy vegetált. Az új törvény megköveteli a hivatalnokoktól – *intra limites regni*, tehát csak magyar területen, nem Horvát-Szlavonországban – a magyar nyelv ismeretét, kivéve a már szolgálatban lévőket, kikre a parancsot nem vonatkoztatja; négy évi terminust enged az ügyvédi pályára *ezután* menőknek, hogy magyarul megtanuljanak; a helytartótanácsnak meghagyja, hogy a magyarul hozzája forduló vármegyékkel magyarul érintkezzék, a kir. kúria a magyarul kezdett pöröket magyarul intézze, s egyébként megengedi, hogy az ország világi és egyházi törvényszékein magyarul lehessen pört folytatni. A törvények nyelvét illetőleg az államkonferencia semmi engedményt nem adott. Mindez egészben véve nem sok, még kevésbé alkalmas

¹ Iratok 79. sz. Bartal egy másik hivatalos felterjesztését, mely az 1848. márc. 17-iki, a felelős minisztériumot engedélyező kir. leiratot készíti elő, már Horváth Mihály is, id. m. 3, 384. l. mint nagy nemzeti érdemet méltányolta. Bartal Pászthory *nunc adhuc*-jából értékes nemzeti vívmányokat varázsolt elő; Kossuth, még felelőtlen, szerkesztői korában viszont, félreismerve e kifejezés értelmét, ezt írta: „Prometheus kányájaként gyötör szüntelen azon fogalom: *nunc adhuc*”, Iratai 12, 408. l.

arra, hogy a szláv mozgalom szenvedélyes támadásait bármikép is megokolttá tegye. De a magyarság nem lévén elkényeztetve, egyelőre ezt is szívesen fogadta.

A legközelebbi országgyűlés, mely 1832–36-ig együtt tartotta a rendeket, már lényegesen megromlott hangulatban folyt le. Maga az általános hangulat is izgatott volt, a vallási kérdés heves kitérőket okozott a rendek között, akiknek arról is meg kellett győződnie, hogy a kormány a rendszeres munkálatok letárgyalására nem gondol komolyan és útjába áll nemcsak a politikai, hanem a gazdasági reformoknak is. A kormány volt az, amely a kereskedelmi operátum tárgyalását megakadályozta; a tanulmányi bizottság munkálatának dietális megvizsgálásáról szó sem esett. A rendek idegességét növelték a pánszláv irányú irodalmi támadásai. Kollár után Csaplovics János 1829-ben megjelent munkájával egyenesen a magyar nemzetiséget támadta meg, hasonló irányú cikket írt a cseh arisztokrataktól kényeztetett Palacky, a csehek történetírója, a prágai múzeum hivatalos folyóiratába.¹ Egy névtelenül megjelent délszláv eredetű röpirat 1833-ban néhány magyar vármegyének a kormányhatóságoktól különben is megsemmisített határozatára hivatkozva a német közönség előtt az erőszakos magyarosítás vádját emelte a magyarság ellen, durva kifejezései 1790-iki rendőrkémek frázeológiájára emlékeztetnek; az egész magyar nyelvi mozgalmat csalásnak – Schwindel – nevezi, melyet Pesten néhány ember csinál, hogy a felsőbb osztályok tetszését magának megnyerje. A szerző, aki magát kozmopolitának nevezi és az egész emberiség szerelméért lelkesedik, a most hozott 1830-iki nyelvtörvényt az erőszak kiindulópontjának minősíti, mellyel a magyar csizmadiák – Tschizmenmacher – műveletlen népe, az országnak számban és kultúrában egy töredéke akarja a hatalmat magához ragadni.² Az országgyűlésen Torontál követe, Hertelendy Miksa, rögtön a röpirat megjelenése után lázítás miatt keresetet javasolt a szerző ellen, de a követek túlnyomó többsége nem látta megengedhetőnek, hogy nyomdaterméket politikai okból üldözzenek, amikor másrészt a kormánytól a sajtó szabadságát, a cenzura megszüntetését követelik.³

¹ Steier Lajos, A tót kérdés, 1912, 20. l., ugyanitt a későbbi szláv irányú röpiratok nagy részének jegyzéke.

² D. H. (Domoljub Horvatovics), Sollen wir Magyaren werden?

³ Jegyzőkönyv, 1833 máj. 18. l., 429. l., v. ö. Millen. tört. 9, 294. l.

A magyar nyelv ügyét már a megyék utasításai is a legfontosabb tárgyak közé sorolták.¹ Az 1830-iki törvényt kezdetnek tekintették, melyből a magyar államnyelv kell kinőnie, annak minden külsőségével, kamarai épületeken és magyar hajókon magyar zászlóval és címerrel, magyar ezredekben magyar passzománttal, sőt a katolikus istentiszteletben magyar misével, vagy legalább is a szentségeknek magyar nyelven való kiszolgáltatásával, amint ezt többek közt Győrmege követelte. A kis Ugocsa azt kívánta, hogy a rendek addig egyéb tárgyat elő ne vegyenek, míg a magyar nyelv az országgyűlés minden működésébe be nem vezetetik.² A magyar nyelv használata elé negyven éven át felhalmozott gátak már hajladoznak és alig képesek fenntartani a nemzetiség hullámain. 1832 tavaszán, mikor Ferenc császár negyvenéves uralkodási jubileumán a magyarok küldöttsége Bécsben megjelent, ennek vezetője, Pyrker egri érsek, összetett kezekkel könyörög Reviczky kancellárnak, eszközölje ki, hogy az uralkodó családtagjai köszönő beszédükben legalább néhány magyar szót mondjanak,³ – pedig Pyrkert németnyelvű hőskölteményei miatt a közvélemény rossz magyarnak tartotta, – milyen feszítő erő halmozódott fel tehát azokban, kik a nyelvi mozgalom élén állottak!

Az első rohamot az alsó tábla nemzeti érzésű többsége a főrendek ellen intézte, akik a múlt országgyűlésen még megtagadták a rendek magyar üzeneteire adott viszonzóüzeneteikben a magyar nyelv használatát. A rendi felszólítás Kölcsey Ferenc tollából folyt, s a korábbi száraz hivatalos stílustól eltérően meleg szavakkal appellált a nemzeti érzésre. A főrendek megérezték a felszólítás mögött rejlő hatalmas érzelmeket s nem merték többé visszautasítani az üzenetet, melyet az ő körükben is több fiatal mágnás: Eszterházy Mihály, Károlyi György, Wesselényi Miklós, Széchenyi István magyar beszéddel pártolt.⁴ A főrendi beleegyezésért a kerületi előlülő,

¹ Az utasítások összeállítása nád. titk. lt. Diaet. extraser. I. 1832–3-ból. Ezen országgyűlés magyar nyelvi eseményeinek összeállítását I. Berkeszy István, Rendi országgyűléseink magyarsága, Temesvár 1898, 44. l.

² 1831:5277 és 1836:13839. kanc. sz.

³ 1832 márc. 2. levele Reviczkyhez: „Liebe Exzellenz, machen Sie doch daß beide (a királyné és trónörökös) ein Paar Zeilen ungarisch antworten, so will ich die Anreden in die ung. Sprache übertragen. Übrigens bin ich zu allem bereit”. Conf. 1837:1963. sz.

⁴ Kölcsey, Országgyűlési Napló, Minden Munkái, 7, 96. l.

Deák Antal köszönetet akar mondani, Beöthy Ödön, az új nemzedék egyik vezére feleslegesnek tartja ezt, mert hisz a főrendek csak kötelességüket teljesítették s ezt is elég későn.¹ Ez már az új hang, mely a rendi konfliktusok szakadatlan sorozatából fog ezután mind-egyre kicsendülni.

A nyelvi kívánságok közül a rendek az országgyűlésre vonatkozókat külön feliratban kérték mindjárt az országgyűlés elején. A felirat szerint, mely Kölcsey fogalmazása: „nyelvünket ugyan a haza határain belül főhelyre emelve, örömmel szemléljük, óhajtásaink tökéletes teljesezésének mindazáltal híja van, mert felírásainkat és a törvénycikkelyeket eredetileg a római nép holt nyelvén, nem pedig ősi örökségül nyert élő magyar nyelven készíthetjük”. Kéri tehát, hogy úgy a törvények és feliratok, mint egyúttal a kir. leiratok is ezután csak magyar nyelven adassanak ki.² A kérés több oldalról is túlmerésnek tartatott. Egyrészt az udvari körök, s velük az idősebb mágnások véleménye szerint a királyi felségre lealázó lenne, hogy az ő nyilatkozatainak formáját, nyelvét a rendek állapítsák meg, ezek kezdettől fogva felháborodással fogadták a rendi vakmerőséget és az aulikus szellemű személynök, Mérey, nem alaptalanul remélte, hogy a rendi kívánsággal szemben a főrendeket tömöríteni lehet.³ De a törvényszöveg megmagyarosítása ellen más oldalról is komoly aggodalmak merültek fel, melyeket csak akkor tudunk egészen méltányolni, ha meggondoljuk, minő határtalan tisztelettel viseltetett a régi magyar világ, a rendi korszak a Corpus Juris-ban egyesített ősi latin törvények iránt. Ezek a törvények alkották a konstitúciót, melynek fennállásától függött vagyon és jólét, kultúra és műveltség a rendi felfogás szerint. Innen érthető, hogy a korábbi országgyűléseken Kovachich Márton György terve, a Corpus Juris megrostálására, a hatálytalanná vált törvények kihagyására és az érvényesek magyarra fordítására, soha nem tudott népszerűvé lenni. Az eddigi lépések még nem voltak veszedelmesek, hisz a kétnyelvű törvény továbbra is megtartotta a latinnak hitelességét. De az egyedül magyar nyelven készítendő törvényszöveg kárhozatos kezdeménynek, az ősi alkotmánytól elszakadásnak tünt fel. A túlnyomólag tótnyelvű felvidéki megyék is a csak magyar

¹ Iratok 83. sz.

² Iratok, 86. sz.

³ 84. sz. befejező jegyz.

törvény ellen lépnek fel legerélyesebben; ha a törvények latin helyett magyarul készülnek, amely nyelvet ők még nem értenek, ez ugyanaz volna, mintha kizáratnának a nemesi szabadságokból. Ugyanazok a lipthói, sárosi, túróci követek, kik magyar iskolákat kérnek, minél többet, hogy minél hamarabb magyarul tanuljanak, folyvást tiltakoznak a magyar törvénytörvény ellen. Kiemelik, hogy küldöik a „honi nyelv általok is óhajtott terjesztéséből minden kényszerítést kizárni kívánnak”, de egyúttal kérik „gondolkodjanak a rendek oly módokról, hogy a magyar nyelv hozzájuk is eljusson, különben minden igyekezetek mellett sem tehetvén a nyelvet sajátokká, egyfelől a törvényhozási részvételben megszorítást, másfelől az igazság kiszolgáltatásában homályt és tévedést kellene szenvedniök”.¹ A felvidéki nemesek *magyar* nemeseknek tudva magukat, kötelességüknek tartották magyarul megtanulni. A trencsényi követ kitanítja társait, hogy a magyar nyelv nem vendég az országban, minden nemesnek egy a privilégiuma, legyen egy a nyelve is, és a lipthói követ, kinek ez a tanítás szól, mindenkor magyarul beszél az üléseken, „bár anyanyelvünk nincs egészen hatalmában, de a szeretet, mellyel ahhoz viseltetik, arra hajszolja, hogy mégis magyarul szóljon”.² A felvidéki követek így maguktól, kényszerítés nélkül mondanak le a latin beszéd jogáról, mielőtt ebben bárki is akadályozta volna őket, és maguk kérnek magyar iskolákat. Túrócymegye az „1830:8. t.-c. sikereltetése érdekében” magyarul tudó lelkipásztorokat, tanítókat, bírókat, jegyzőket kér:³ mindezt nem tartják kényszernek, a nyelv ráerőszakolásának; erőszak és kényszer csak a magyar törvénytörvény, a latin törvény elhagyása volna.⁴ Az utóbbi évek tapasztalatai alapján a kérdést ma aligha tekintenénk ily tragikusnak. Ma már

igen jól tudjuk, hogy a törvénytörvények több nyelven való kiadása épen nem áll útjába az intézményes nyelvi elnyomásnak, s ha a magyar rendek a tót megyéket valóban magyarosítani akarták volna, úgy sikeresebb utat-módot is találhattak volna. Viszont mai felfogás szerint a felvidéki megyéknek nem a törvények magyar szövege, hanem a magyar iskola, tanító, pap ellen kellett volna tiltakozniuk, ha csakugyan a nyelvi kényszerszertől féltek. Mindennek

¹ Jegyzőkönyv 1. 48–52. l.

² Ugyanott 1, 143. 115. l.

³ Iratok 91. sz. bef. jegyz.

⁴ Túróci nyilatkozata, Jegyzőkönyv 12, 445 sk. l. az 1835. nov. 24. ülésen.

akkor épen az ellenkezője történt. A felvidékiek körömszakadtáig ragaszkodtak a latin törvényhez; még akkor is felszólaltak mellette, mikor már a deák nyelv legnagyobb hívei is belátták, hogy a nyelvismeret visszafejlődésével a latin nyelv „desuetudóba” esett és uralma többé fenn nem tartható. Az öreg Eötvös Ignác báró alkancellár szerint a latin nyelvtől elpártolás ép oly végzetesen sajnálatos következással jár a monarchia arisztokratikus alkotmányára, mint az, hogy a nemesek a katonakötelezettséget végképen a nem-nemesek vállára tolták; ezt az alkotmánygyilkoló hatását a magyar törvénynek előrelátva, mégis a latin elhagyása mellett van, mivel latinul alig tud többé valaki.¹ A felvidékiek és a horvátok behunyták szemüket ez utóbbi tény előtt, mert a latin reájuk nézve az alkotmány sáncaiban lételt jelentette, a magyar törvényszöveg pedig valami anarchikus, de mindenképen kellemetlen *közjogi* állapotot. A magyarok természetesen ragaszkodtak a magyar szöveget illető kívánságukhoz: magyar leirat és törvény nélkül az államnyelv valóban nem volt teljesnek tekinthető.

A kancellária a magyar kívánság mellett nyilatkozott. Reviczky a konferencia megbízatásából osztrák örökostartománybeli analógiák iránt érdeklődött és hivatalosan jelentette, hogy Cseh- és Morvaországban az uralkodó a tartományi gyűléshez cseh nyelven intézi leiratát, miből a magyar kérés jogosultságát és megadható voltát következtette. A bécsi, osztrák kormánykörök azonban szemmel láthatólag presztizs-szemponot alkalmaztak és megtagadták a magyar rendektől azt, amit a csehek évszázadok óta élveztek. Metternich az Izdenczy-féle érvet is elővette: az ország nagy részében idegen a magyar nyelv – mintha Csehországban a cseh volt volna az egyedül uralkodó ? – s ezért nem engedheti meg az egyedül magyar nyelvű törvényt, ezért kívánja, hogy a törvények latin szövege *minden időre* egyedül autentikus szövegnek nyilváníttassák. A mereven elutasító határozatot azonban nem látták diplomatikusnak a rendekkel közölni, ezért halasztották azt 1833 tavaszától 1835 őszéig, ami természetesen az országgyűlés tárgyalási kedvét nem épen serkentőleg befolyásolta. A rendek újabb feliratban akarták sürgetni a válaszleiratot, de a főrendek tizenkétszer visszavetették a feliratszöveget, miután a kormány

¹ Iratok 87. sz. bev. jegyz.

halasztó kívánságával tisztában voltak.¹ A választ mégsem az új felirat eszközölte ki, hanem a rendeknek azon félre nem ismerhető szándéka, hogy a kormánytól rosszindulattal kezelt kérdést egyoldalúlag, erőszakkal oldják meg. Mint tudjuk, az országgyűlés legfontosabb tárgya az úrbériség volt, az úrbéri ügyben kiküldött országos bizottmány munkálatából új úrbéri törvényt készíteni, amivel a rendek hónapokon és éveken át foglalatostkodtak. Az úrbéri törvényjavaslatok ezek szerint a legfontosabb országgyűlési iratok közé tartoztak. A rendi gondolatmenet itt ez volt: a dietális gyakorlat szerint a törvényjavaslat szövege a megelőző rendi és főrendi üzenetekből és viszonzüzenetekből, a feliratokból és a kir. leiratokból készül, melyekben a törvény szövegére nézve a rendek és az uralkodó megegyezése foglaltatik. Az üzenet és a renuncium most már egyedül magyar nyelven van, a felirat magyar javaslata, mely a főrendek elé kerül, szintén eredeti, lehetetlenség tehát hogy a törvényjavaslatnak latin szövege tekintessék eredetinek, holott az anteakták mind magyarul vannak és belőlük elsősorban eredetileg csak magyar törvénytörvény vonható el. A rendek ennél fogva az úrbéri törvénytörvényszakaszokat elsősorban magyarul, s csak mellékesen tárgyalták latin szövegükben, s ezen álláspontukról az elnöklő személynök rábeszélései által sem hagyták magukat eltéríttetni.² Az úrbéri ügy tárgyalásánál felküldött felirataikban a törvényjavaslat szövegeit magyarul adták fel, s nem csekély elkéskedéssel vették tudomásul, mikor a kir. válaszleiratok, latin nyelven szólván, a törvényeket csak latinul idézték és korrigálták. Személynök és kancellár már attól tartottak, hogy a rendek egyszer csak elhagyják a feliratok latin szövegét és valósággal *via facti*-ra, lépnek. A két rossz, a *via facti* és az elutasító leiratból előrelátható elkéskedés között a kormánynak végre is választania kellett. A konferencia még egyszer átvizsgálta a magyar és latin törvénytörvénytörvényt kimondó leiratot, mely „kétségek felmerülése esetén” a latint nyilvánítá irányadónak – *dirimensnek*, – s a kancellária útján kiadatta publikálásra a nádornak, mint az országgyűlés elnökének.

A nádor nem helyeselte az elutasító végzést, s előre látta, előre meg is mondta, hogy annak publikálása a hangulatot végkép

¹ Iratok 87, 94. sz.

² V. ö. Jegyzőkönyv 8, 113, 117. l. 5, 426, l. Irományok 8, 116. l.

el fogja mérgesíteni. József nádor és Reviczky kancellár egymással, az akkoriak tudomása szerint is rossz viszonyban voltak. Nincs kizárva, hogy Reviczky épen azért hagyta el a magyar érdekek védelmét, amivel kancelláriai működését bevezette, mert József nádor is a rendi kívánságok kielégítésén fáradozott. A nyelvi kérdésben legalább is feltűnő, amint Reviczky eredetileg a magyar nyelv hívének mutatkozik, de ott, ahol a nádor ugyanezen cél érdekében exponálja magát, ott ő a konferencia magyarelles többségéhez csatlakozik és a nádort, mint magyarbarátot, a dinasztiai érdekek feláldozóját, a szó szoros értelmében denunciálja. Ez történt most is. A nádornak a nyelvi leiratot a harmadik úrbéri válaszleirat előtt kellett volna kiadni, ez utóbbit 1835. augusztus

26-án nyilvánosságra is hozta, de az előbbit nem. Kétségtelen, hogy József nádor itt annyira exponálta magát a magyar nemzetiségért, mint előtte és utána a dinasztia egyik tagja sem. A kiadást önhatalmúlag halasztá el, azon reményben, hogy a rendektől a visszautasítás e keserű poharát még eltávoztathatja, s így az országgyűlésnek jó véget biztosíthat. Több közbeeső beadványban kérte, hogy a leirat ne adassék ki többé, hanem a törvényszöveg dolgában adandó válasz a rendek nagy nyelvi feliratára készített leiratba illesztessék, s így annak éle elvételük. Reviczky nem késett a nádor engedetlenségéről hivatalosan és magánúton is informálni a bécsi kormányt, mely végre oly módon lépett fel, hogy a nádor kénytelen volt a leiratot 1835. október 29-én publikálni.¹

A leirat nem téveszté el a rendekre a nádortól előre megjövendőlt hatást. Maga Deák Ferenc, ki a kifejezésekben mindig mérsékelt volt, nevezte a kormány eljárását insultationak, s a leiratot szatiránál alig egyébnek. A hevesebbek, élükön Beöthy Ödön, a via facti-hoz fordultak és javasolták, hogy a rendek a királyi elutasítással nem törődve egyedül magyar nyelvű feliratokat és törvényeket készítsenek. Az alsó tábla ez irányú üzenetét a főrendek határozott hangon visszautasították ugyan,² de az izgatottság oly nagy volt, hogy az országgyűlés teljességgel munkaképtelennek látszott. Kivezető utat a bécsi kormánykörök sehol sem láttak: az országgyűlés eloszlata, ily nemzeti okból, mely

¹ Iratok 94. sz.

² Iratok 95, 96. sz.

agitatoriusan nagyon is könnyen kihasználható volt, a pozsonyi bonyodalmat csak megsokszorozta volna és a vármegyékben 52 új, semmiképen le nem csendesíthető bonyodalmat okozott volna. És még hozzá, ha a diéta a kormány engesztelhetlensége miatt oszlik szét, mielőtt az új úrbéri törvényt tető alá hozná, a rendek a jobbágyság körében a kormány nyakába varrják a rosszindulatot, mely a jobbágy szolgáltatásainak könnyítését most is megakadályozta. Ebből a helyzetből József nádor mentette ki a kormányt és rendeket egyaránt. Nádori méltósága feladatává tette a király és nemzet közt súlyos esetekben való közvetítést. A súlyos, veszedelmes konfliktus itt volt, József nádor bátran levonta a helyzet konzekvenciáját, amely helyzetet pedig nem ő hozta létre, magához kérette az ellenzék vezéreit és nyíltan a nádori közvetítésre utalt, mint egyetlen kivezető útra. A rendek szívesen kaptak az alkalmon és formálisan is felkérték őt az „intermediációra”.

A nádor ezen bátor iniciatívájára az ügy olyan stádiumba került, amelyben a bécsi kormány a főherceg szégyenletes kompromittálása nélkül nem tagadhatta meg többé a magyar törvényszöveg engedélyezését. Az iratok ismerete alapján bizonyosra kell vennünk, hogy a nádor az intermediációra anélkül vállalkozott, hogy felülről bárminő ígéretet is kapott volna a rendek iránt való engedékenységre. Önálló lépése úgy bátorságát, mint politikai eszélyét dicséri. Számolnia kellett a konferencia tagjainak magyarellenes érzületével és hatalmi gögjével, melyet a rendi kívánságoknak presszió alatt való teljesítése súlyosan sértett. Taktikája e nehéz helyzetben is egyszerű és célravezető. A kormányt, Metternichet, Reviczkyt magukra hagyja, sürgető kívánságaikra, betegséget hozva okul, nem megy Bécsbe; Metternich bizalmi emberének, gr. Mailáth Antalnak nem mond semmit, nem akar alku-dozni, nyugodtan várja, mikor látják be Bécsben, hogy a békét csakis engedékenységgel tudják megvásárolni. Metternichnek ravaszkodása is hatástalan marad, mellyel megüzeni neki, hogy a konferencia nem határoz, míg az ő tanácsait személyesen át nem veheti tőle. Ezalatt az ügy hivatalos fórumokon forog, Bartal György már ismeretes közjogi felfogásával ellene van a magyar törvényszövegnek, Mailáth György a konferenciában bátran szól a nádor és a magyar nyelv mellett, Reviczky középútat ajánlana, ha ez még kielégítené a rendeket, a konferencia egészben véve véleménytelen, míg a nyomás

alatt meg nem puhul és végre több mint két hónapi huza-vona után a személyesen is Bécsbe érkezett nádornak kiadja a rendi kívánságokat teljesítő kir. leiratot, melyet ez az országos elegyes ülésen „valódi öröm és hála érzésből eredett többszöri hangos éljen kiáltások közt” tett közzé 1836 febr. 19-én.¹ Nemcsak a békét állítá helyre király és rendek közt, hanem a magyar államnyelvet is tetőpontra juttatja, s egyúttal az új úrbéri törvény létrehozását, 3 vele a társadalmi viszonyok stabilizálását is elősegíti. Köszönetet a kormánytól nem aratott. Metternich azon melegében utasítá Mailáthot, hogy a horvátokat a leirat tartalma ellen sorompóba állítsa,² Reviczky bosszúja sem késett sokáig: mikor a legközelebbi feliratot a nádor az országgyűlés nevében csak magyarul írta alá, királyi kéziratral viszaküldötték neki, hogy rögtön írja alá latinul is. A kancellár vérző szívvel jelenti Metternichnek, hogy a nádor a rendek nyelvügyi „frenesiséét” mindenkép elősegíti, s e célból kétértelmű játéktól, a kir. utasítások megszégésétől sem riad vissza.³ Ez a nyelvügyi differencia kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy az udvarnak végre is választania kellett a nádor és Reviczky között, mely utóbbinak pártfogója Ferenc császár úgyszem volt már életben.”

A rendek többi nyelvi kívánságai nem okoztak ennyi izgatottságot. Nagy feliratukban⁵ újból, nehéz megmondani hányadszor foglalták össze mindazt, amit a hazai nyelvet illetőleg a kormányzás, pallérozás és tanítás terén követelniök kell, hogy a magyar nyelv mindenkinek tulajdona lehessen. Néhány pontban túlmennek az 1830. követeléseken. Így állítják fel a magyar ezredeknél a magyar vezényszó követelését és hogy csak magyarul tudó tisztek alkalmaztassanak, ami akkor a felségjogokba való avatkozásnak tekintetett. A külföldi, örökös tartományokbeli hatóságokkal a levelezés vagy latinul menjen, vagy a viszonzosság elve alapján mindkét fél anyanyelvén: magyarul és németül. Felső és alsó iskolákban magyar legyen a tannyelv, az oláh tanítóképzőben egy magyar

¹ Iratok 96, 97, 99–109. sz.

² Iratok 109. sz. Reviczky levelei a nádorhoz, nád. titk. ltár, Diaet extraser. n. 1. 1836 természetesen nem a valóban meglévő viszonyt fejezik ki. V. ö. Iratok 115. sz.

³ Iratok 110, 111. sz.

⁴ A Reviczky állását más oldalról is aláásó magyarellenes tendenciákra l. Iratok 122. sz.

⁵ Iratok 91. és 113. sz.

tanszék is létesíttessék, a városok igazgatása tíz év alatt magyarrá legyen. A pallérozódás egyik eszközének tartották a szentmise magyar nyelvét is, erről többször heves vita volt, a fiatal liberális műveltségűek példákat hoztak fel, hogy ime Khinában a jezsuiták khinai nyelven miséznek, miért ne lehetne itt is így; ezt a pontot a főrendek kívánságára végre elejtették. A horvátok ismét hosszú beszédekben dicsőíték a latin nyelv előnyeit, Verőce vármegye azonban külön irományban kérte a magyar nyelvi oktatás kiépítését.¹ Beöthy Ödön felháborodva védelmezte a ruthén népet, Balogh a tótokat, amikor egy követtársuk ezekről úgy nyilatkozott, amint a rendi korszakban jobbágyokkal szemben nem volt ritkaság². Az 1836 márc. 16-ki felirat kívánságaira a rendes kancelláriai és konferenciai kezelés után ápr. 26-án jött meg a válaszleirat, melynek szűkmarkúsága ellen a rendek már hiába írtak újabb felterjesztést; az 1836:3. t.-cikk végre megadta nekik, hogy a két-nyelvű törvényszöveg közt a magyar szerkezet az eredeti lesz és kétséges értelem esetén elhatározó; a kir. táblánál ezután szabad lesz magyar nyelven kezdeni és folytatni pert és ahol a szentbeszéd magyarul tartatnak, ott az anyakönyvek is magyarul vezetessenek; végül megígérte a király, hogy az aradi oláh pap- és tanítóképző intézetben is tantárgyként taníttatni fogja a magyar nyelvet.³

Annyi bizonyos, hogy ez a nagy vajudásban létrejött új törvény sem igazolta a magyar nyelv ellenségeinek a magyarosításról teljesített vádjait. Láthatólag semmi agresszív elem nincs benne, olyan természetes dolgok, s azok is „permisszív” formában, hogy miattuk objektív szemlélő valóban fel nem indulhatott. A rendek sokkal többet vártak, s megcsalva érezték magukat. Főként az oktatás dolgában voltak elégedetlenek. 1836 ápr. 28-án nagy bizottságot küldtek ki, „a nemzeti nyelvnek a falusi oskolákban terjesztése, a népnevelés jobbítása, s egy műegyetemi intézet tervének megkészítése végett”, erre vonatkozó felírásaikat a kormány azzal utasítja el, hogy ezekkel a dolgokkal a király ügyis foglalkozik, nincs szükség további törvényre.⁴ Utolsó kérésük, Klauzál Gábor

¹ Iratok 112. sz.

² Ferstl jelentései, Pr. B. 90, 91. cs

³ Iratok 116–120. sz. A magyar liturgia-vitára I. Jegyzőkönyv 11, 24. stb. l.

⁴ Irományok 7, 318, 555. l., 8, 608, 615, 712, 725. l.

csongrádi követ indítványára az volt, hogy az országgyűlés bezárásakor tisztelgő küldöttségük magyarul üdvözölhesse a magyar királyt. Az elnök nem sok jóval bízta őket: terhére volna a királynak, különben is szokatlan dolog. A főrendek se akartak a kérés továbbküldésébe beleegyezni. Végre a nádor vállalta a reménytelen missiót és másnap közölte a választ: bevett szokás szerint maradjon meg a régi latin beszéd. Ung követe, Bernáth Zsigmond, megköszönte a nádor fáradságát és mit tehetett egyebet? megnyugodott a királyi elhatározásban.¹ A konferencia kormánya alatt a rendek hozzászórtak ahhoz, hogy ha szépen kértek valamit, főbe vágják őket, de újabb hangos követelőzésre megkapták az „engedményeket”.

Láttuk fentebb, mennyi külön irányú erő resultatuma volt a konferenciának működése: Kollowrat mást akart, Metternich mást akart, a kisebbeknek, Purkhartnak, Kübecknek is saját véleményük voltak, melyeket természetesen a nagyokkal szemben nem tudtak érvényesíteni. A sokfelé húzás, a sok külön vélemény mechanikai eredője nem lehetett egyéb, mint helyben maradás, az akciótól tartózkodás. A konferencia csak azon egy esetben volt hajlandó megmozdulásra, ha erre kénytelenítve lőn. Akaratának szinte egyetlen elhatározója a külső erőszak volt, tehát ez a jelenség a következő, 1839–40. országgyűlés nyelvi vitáiban is megbizonyult. Reviczky távozásával az új kancellár, gróf Pálffy Fidél szigorú centralisztikus, magyarellenes irányt inaugurált, s bár ő a magyar nyelvnek kimondott ellensége is volt, az országgyűlés előkészítése alkalmával az erőszakra, a *via facti-ra* való tekintettel maga javasolta, hogy a rendeknek megengedtesék, magyar nyelvű beszédben üdvözölni királyukat. Többi „esetlen” nyelvi kívánságukat azonban erélyesen és végleges hatállyal vissza kell utasítani.² A szigorú kurzus azonban már nem volt többé fenntartható, az új országgyűlésen már gróf Mailáth Antal a kancellár, a hazai nyelv barátja, aki a múlt országgyűlésen Metternich megbízásából a nádornál közvetítvén, már akkor felismerte, hogy a magyar nyelv államnyelvvé emelése a rendi ország halálát és egy új Magyarországot fog jelenteni. Az első ülésen Sárközy

¹ Jegyzőkönyv 14, 307–324. l.

² Iratok 123. sz.

Kázmér, Fejérmegye követe siet indítványozni, hogy a királyt és királynét magyar nyelven üdvözlje a rendek szószólója, a primás; erre az öreg Palóczy László, borsodi követ, közhasznú ismeretek élő tára, kimutatja, hogy a csehek és olaszok is anyanyelvükön üdvözlik az uralkodót, aki legutóbb az olaszoknak olaszul is válaszolt; a rendi kérést Deák Ferenc indítványára átküldik a főrendekhez, s a királyi engedélyt Mailáth Antal szerzi meg a konferenciában. Szó szerint: magyar nyelvű beszéd tartására adott engedély, egyesegyedül az üdvözlő és hálaadó beszédekre vonatkozik. A konferencia nem szeretett többet adni, mint amire éppen kényszerítve volt.¹

Az újabb erőszakkal fenyegetés nem sokáig késett. Az alsó tábla ötödik üléséből, a horvát követek ellenzése mellett, felszólítja a főrendeket, hogy a csak magyar nyelvű felirat engedélyezése végett ismét kérjék meg a nádort, eszközölje ki a jóváhagyást. A nádor eleget tett a kérésnek, megint ecsetelte az országgyűlés folyamára előrelátható káros következtetéseket azon esetre, ha a rendek visszautasításban részesülnek. Metternich már unta a kénytelen beleegyezést, végre rájött arra a gondolatra, hogy jobb egyszerűen mindent megadni, ha már éppen meg *kell* adni, semmint részletekben az erőszaknak engedni. A konferenciában nagy vitát okozott a dolog. Elismerték ugyan, hogy a magyar törvényszöveg megadásával már nagyobb engedményt tettek, mint amit most kérnek a rendek. De a magyar felirat megvalósítása az 1805-iki nyelvtörvénnyel ellenkezésben volna, már pedig – mondották a konferencia tanácsosai – az egész ország érdeke ezt a törvényt érvényben tartani. A valóságban persze senki sem gondolt többé erre a törvénycikkre: a rendek taktikája, melyre őket a kormány merevsége kényszeríté, mindig csak az volt, hogy a legeslegutóbbi, ez esetben az 1836-iki törvény rendelkezésein tágítsanak. Végre is Mailáth kancellárnak kellett leszerelnie a konferencia ellenkezését, azon burkolt fenyegetéssel, hogy elutasító leiratot még a kormánypártiak sem fogadnának el, s a kormány kénytelen volna az országgyűlést mindjárt elején felosztatni. A tanácsosok *ezt* a felelősséget még sem vállalták magukra. A nádor engedélyt kapott közölni a rendekkel, hogy ha rendes felirat, azaz a „diétális traktatus” útján kérik, meg fogják nyerni. József főherceg ezt úgy

¹ Iratok 124. l.

teljesíté, hogy már a jelen országgyűlésen felterjesztendő feliratokra nézve kilátásba helyezte a csak magyar nyelvet, amiért őt a konferencia utólag hatáskörének önhatalmú túllépésével vádolta ugyan, de az ily értelmű felirat kérését mégis kénytelen volt teljesíteni. Ennyi bonyodalomba került, míg a bécsi kormány beleegyezett, hogy a magyarok királyukhoz országgyűlésen magyarul szóljanak és írjanak.¹

A rendek a mult országgyűlések hosszú nyelvi listáját most is, törhetetlen állhatatossággal, megújították. Nagy nyelvi feliratokban az államnyelv értelmezésének némi kibővítésével találkozunk. Nemcsak az állami közigazgatás szerveitől kívánják meg a magyar aktákat és magyar ügykezelést, hanem azoktól is, melyeknek irományai a tapasztalat szerint állami hatóságok elé kerülnek, állami ügykezelés tárgyát képezik. Így elsősorban a születési stb. anyakönyveknél és itt a nem-magyar nyelvű szentbeszédet tartó egyházaknak három évi határidőt adnak, hogy annak leteltével magyar anyakönyveket vezessenek. Így a nagybirtokoknál; a magán földesurak is, amennyiben számadásaik hatóság elé kerülnének, magyar nyelven terjesszék be azokat. Az országban levő egyházi hatóságoktól is megkívánják, hogy az államhivatalokkal magyar nyelven érintkezzenek. Oktatásügyi kívánságaik a régiek, itt a felvidékiek nevében Justh József, Túrócmegeye és Berneczky János, Trencsén város követe a latin tanítás helyett a magyarnak sürgős bevezetését kérik, mert amíg ez nincs meg, a felső megyék nem tudják magyarul vezetni a közigazgatást. A magyar közigazgatásra tíz éves terminus mondandó ki, mely azon évtől számíttassék, amikor a latin tanítás helyébe magyar lép.² Igazi nehézséget a horvát kérdés okozott. Az illyr és pánszláv irány harca a magyarral már évek óta folyt röpiratokban és hírlapok terén; az izgatottság mindkét félén magas fokra hágott. A rendi javaslat azon pontja, hogy az 1830:8. t.-cikk 4. szakasza, az államhivatalnokokra nézve kötelező magyar nyelvismeretről, Horvátországra is kiterjesztessék, a horvát és szlapon követek nagy ellenzésével találkozott. Busán Herman nagy beszédben alkalmazta a magyar nyelvi küzdelem tanulságait a horvatra: II. József alatt és után a magyarság hanyatlását nem az alkotmány elvétele, hanem a

¹ Iratok 125., 126. sz.

² Jegyzőkönyv, 13. ülés, 1, 161–171. l.

nyelvtől megfosztás okozta. És itt ráolvasta a magyar rendekre, hogy „nemzetiség alkotmány nélkül is fennállhat és az elveszett alkotmányt idővel visszaszerezni lehet, de az elenyészett nemzeti-ség többé soha fel nem ébredhet.” A magyarság öreg harcosa, Felsőbükki Nagy Pál, véletlenül jelen volt: válaszában kiemelte, hogy erőltetést ma sem kíván, de egész Európában mindenütt a honi nyelv lett diplomatikai; azon nem csodálkoznék, ha a horvátok horvát nyelvet kívánnának, de ezt nem tévén, nem lehet kifogásuk, ha a nekik is idegen latin helyébe magyar kerül.¹ A horvát kérdésben a politikum végzetesen kontaminálta a nemzetiségi vonatkozást. Évszázadok során át a horvátok született magyaroknak, „filii nativi”-nek tartattak, s mint ilyenek, a belső magyar ügyek elintézésébe is befolytak. Az utóbbi évek nemzetiségi ingerültsége ezt a helyzetet rendkívül megsúlyosbítja. Deák Ferenc, aki a magyarosítás elvi ellensége volt, ellene megyéjében is felszólt,² keserűen panaszkodik azon káros következtetésekre, melyek a horvát kapcsolatból a szoros magyar ügyek intézésére folynak. A horvátok azok, kik leginkább akadályozták a törvényszöveg magyar nyelvét, a horvátok azok, kik a magyarországi vallási viszonyok rendezésénél szinte vétót mondanak, mert nekik külön, egyedül Horvátországra szabott vallási törvényeik vannak.³ Busánnak azon többször ismételt kijelentése, hogy a horvát tiltakozás nem egyéb, mint a mult országgyűlés magyar nyelvi magatartásának ellenhatása,⁴ keserű mosolyt vont a rendek ajkaira, akik még élénken érezték az 1836-iki visszautasítás szégyenét. Horvátországot Pozsega-megye és a zágrábi káptalan küldöttei pártolták, Szerém és Verőce-megyék helyeselték a rendi javaslatot, ha megvalósítása 10 évi határidőhöz köttetik és ezen időt a nyelv tanítására használják fel.⁵ Voltak azonban magyar követek, kik a horvátok közjogi akadémikuskodásától eltekintve felemelkedtek a tiszta nemzetiségi magaslatra és a nemzetek közti viszonylatra az evangéliumi elvet alkalmazták. Bezerédy Miklós, a veszprémi káptalan küldötte kijelenti, hogy a horváltól sem kívánhatunk többet, mint mimagunktól. Az utóbbi

¹ Ugyanott.

² V. ö. Három nemzedék c. művemet, 2. kiadás 185. l.

³ Jegyzőkönyv 3, 9. l.

⁴ Ugyanott 1, 343. l.

⁵ Ugyanott.

ötven év alatt Magyarországon sem tanult meg mindenki magyarul: nagyurak, városi polgárok ma is a némethez ragaszkodnak. „Állítatott ugyan, hogy midőn József császár a német nyelvet hazánkba rögtön behozta, rögtön értett kiki németül, hasonló fog történni a magyar nyelvvel is a horvátoknál. De nem keserű-e még csak emlékezete is azon időnek, midőn anyanyelvünk erőszakosan lenyomatni kívántatott? Talán azt akarjuk, hogy valaha a horvátok is keserű könyvek közt emlékezzenek vissza azon kényszerítő módokra, melyeknél fogva nyelvünket reájuk akartuk tolni?” Kényszerítés nem volna nehéz, elegendő volna kimondani, hogy husz év múlva jobbágytelket csak magyarul tudó jobbágy bírhasson; ilyen törvény esetén a husz év múlva bekövetkező telekrevizióra az új generáció bizonyára megtanulna magyarul, de hisz ilyen hatásos kényszerre sem gondol senki az országban, minek akkor a horvát javaslat?¹

A horvátokat kényszerítő rendszabályokra most sem került a sor, aminthogy belső nyelvüket a magyarok nem, csakis a bécsi kormány támadta meg 1848 után. A nyelvtörvények továbbra is az „ország határában” léptek érvénybe, hatályuk a kapcsolt részek területét nem érintette. A rendek követelései így is sok nehézségbe ütköztek: a kancelláriában Bartal, közjogi felfogásához híven, továbbra is latin felirat mellett nyilatkozott, hogy a törvények szövege latin nyelvű eszmecseréből legyen összesűrítendő; a konferenciában nagy gondot okozott, vajjon megadható-e a tárnoki szék magyar ügymenete a felségjogok sérelme nélkül. A kir. válaszleirat a rendek egyes kívánságait megadva, megtagadta a főhercegek magyar tanulását és a kir. leiratok és resolúciók magyar szövegét. A rendek újabb feliratukra nem kaptak érdemleges választ és az új törvénynyelv, az 1840:6. t.-cikkkel meg kellett elégedniök.² A korábbiakhoz képest ez így is nagy lépést jelentett: megadta az országgyűlési és törvényhatósági feliratok egyedül magyar nyelvét, a helytartótanácsot kötelezte – már parancsolván – magyar nyelvű leiratokra és körlevelekre, az udvari kamarát hasonlóképen, de csak azon hatóságokkal szemben, melyek neki magyarul írtak; az anyakönyvek három év múlva magyarul vezettessenek; papi alkalmazáshoz a magyar nyelv ismerete kötelező legyen; a magyar ezredek

¹ Ugyanott I, 169. l.

² Iratok 126, 128–132. sz.

magyarul levelezzenek, s a végvidékeken is „gyarapíttassék a magyar nyelv tudása.” A magyar tannyelvről és preparandiákról törvény nem jött létre, mert a király leiratában megígérte, hogy ezekről felségjogánál fogva maga fog intézkedni.¹

A nyelvügy további fázisaira a horvát agresszivitás lőn irányító. 1842 május 31-én a zágrábmegyei tisztújításnál az illyr-párt véres harc után kiverte a magyarbarát túrmezei nemességet és az utólag, saját körében lefolytatott választáson saját embereit ültette e vezető megye tisztségeibe. Az ily módon megtisztított közgyűlés két határozatában keresettel fenyegetett meg mindenkit, aki a tisztújítás ellen óvást emelne. Ezen két, 1842-ben hozott határozatot csak 1844-ben semmisíti meg egy udvari rendelet. A vérontás ügyében a vizsgálat meg sem kezdetett, majd pedig mindegyre elakadt és eredményre nem vezetett. Az 1843-iki magyar országgyűlésre a horvátok követeit a tartománygyűlés a magyarpártiak kénytelen távollétében választotta meg, s nekik utasításba adta, hogy a magyar országgyűlésen ne merjenek magyar nyelven szólni.² Természetes, hogy a magyar rendek e határozatot provokálásnak minősítették és várták az elkövetkezendőket. Az 1843. országgyűlés kerületi ülésein a horvátok még magyarul beszéltek, így június 6-án Osegovich Metell.³ Az országos üléseken, mint láttuk, a felvidéki követek maguktól szokták meg a magyar beszédet, a horvátokat pedig, ha latinul akartak beszélni, senki sem zavarta eddig ebben. A helyzetet a tartománygyűlés utasítása egyszerűben megváltoztatta. Amikor a június 20-ki orsz. ülésben Osegovich latinul kezdett beszélni és az erre kitört tumultusban kijelentette, hogy neki utasítása szerint tiltva van magyarul szólni, Torontál követe, Hertelendy Miksa határozati javaslatot terjesztett be, hogy ezután „országos tanácskozásokban és előadásokban más nyelv ne használtassák, mint a magyar.” Az elnöklő személynök, Szerencsy István, finom magyar műveltségű ember, kimondta a végzést, de maga protestált ellene, azzal, hogy ez a horvá-

¹ Iratok 129. sz.

² Csengery id. m. 197. 201. l.

³ Az 1843–44. országgyűlés kerületi naplója, kiadta Kovács Ferenc 1894. 1., 265. l.

tok követküldési jogát sérti, s így sem törvényesnek, sem jogosnak nem tartja.¹

A horvát tartománygyűlés utasításával szelet vetett és vihart aratott, de mint ma, az illyr-bécsi kapcsolatok ismerete alapján látjuk, nem is volt egyéb célja. A magyar államnyelvért való törekvéseknek egyszerre horvátellenes jelleget adtak és ezzel józanul gondolkodó idegenek előtt is kompromittálták azokat. A nyelvi tárgyalások menete ezóta olyan képet nyújt, mintha magyar és horvát harcolna egymással, holott a küzdelem tényleg Bécs centralizációja és a magyar nemzetiség között folyt. A rendek június 20-ki határozatából nagy felfordulás származott. A konferencia magyarellenes tagjai örömmel vettek róla tudomást, Hartig miniszter alig várta, hogy a horvát követek panaszt tegyenek ez „illegális és inkompetens” határozat ellen, s ezáltal út nyíljkék a magyar nyelvi mozgalomnak ha nem is letörésére, de legalább akadályozására.² Személynök, nádor, kancellár; Haller Ferenc gróf horvát bán, báni konferencia, végnélküli levél- és jegyzékváltásba jutottak, horvát és magyar megyék feliratokban panaszkodtak és elégtételt követeltek; elmondhatjuk, a régi horvát-magyar testvéri érzésnek ez az ügy volt egyik sírásója. A felelősséget legméltányosabban József nádor állapítja meg aggkora leszűrődött bölcseségével: a horvát utasítás pozitíve eltiltván a magyar beszédet, szokatlan és több tekintetet mellőző lépés volt. Az 1836. törvény a magyar törvényszöveget tette törvényessé, a magyar nyelvet ezáltal diplomatikai méltóságra emelte, s így érthető a kívánság, hogy az országgyűlés nyelve is magyar legyen. Mindez nem sértette a horvátok municipális jogát, akik az 1741:61. t.-cikk szerint úgyis „Hungarorum nomine” jönnek az országgyűlésre, s akik a korábbi országgyűlésen gravameneiket maguktól magyarul terjesztették elő, s még a jelen diéta kerületi ülésen is magyarul szóltak. Eljárásukkal a magyar és horvát közt fennálló unio és concordiat tekintet nélkül hagyták. De a magyarok sem mentesek a felelősségtől. A javaslatot rendes, diétális úton kellett volna megtenniük, előbb a kerületben megbeszélniük, s alkalmat adni a horvátoknak, hogy utasításukat békésen érvényesítsék. Ez annál inkább kötelességük lett volna, mert a rendi tárgyalásokban a 4. ülésen maguk sem

¹ Iratok 44. sz.

² Ugyanott bev. jegyz.

szólaltak fel a horvát követ – épen Osegovich volt ez is – latin beszéde ellen.¹ Mindkét fél hibás lévén, a nádor ajánlja, hogy mindkettőt megrója a kir. leirat, s azután a horvát tartománygyűlés változtassa meg utasítását, követei az országgyűlésen magyarul és latinul felváltva beszéljenek, a következőkre pedig küldjenek magyarul tudókat.²

Az 1843. okt. 12-iki kir. leirat csakis a magyarokat utasítá rendre, azért, hogy a horvát követeket törvénytelen határozatukkal törvényhozói kötelességük gyakorlatában gátolták. A konferencia vezetőtagjai, főként Kollowrat és Ferenc Károly főherceg, a horvátokat pártolták, kikkel a hátsó lépcsőn át érintkeztek is. József nádor mindent megtett, hogy a leirat szövegét enyhítse, vagy pedig egyáltalában megakadályozza kiadatását. Ezt annál inkább, mert a felindulás már az egész országot hatalmába keríté, negyven megye adta pótutasításba követeinek, hogy a június 20-iki határozathoz ragaszkodjanak. Metternich azonban ismét megkötötte magát, miért, nem tudjuk; úgylátszik, Haller bán befolyása alatt, akivel magánúton, családjában is sokat érintkezett.³ Még lemondásával is megfenyegette a nádort: „hátralevő rövid napjaimat inkább nyugalomnak szentelném, semint a császár, állam és saját lelkiismeretem iránti felelősségben kötelességérzetemen erőszakot tegyek”. A leiratra a rendek paprikáshangú feliratszöveget készítettek el, miután a személynök határozatukat formálisan is megsemmisítette. Erre a felírára azonban nem került sor, nádor és kancellár, gróf Majláth Antal, megmozgatták az egész hivatali apparátust, hogy a követek szelídebb utasításokat kapjanak. Bár a rendek a december 1-i újabb zajos ülés után 5-én kimondták, hogy a személynök eljárását törvénytelennek tartják, korábbi határozatukhoz ragaszkodnak és a horvátok latin beszédeit nem engedik jegyzőkönyvbe vétetni.⁴ a horvát követek ettől kezdve mégis háborítlanul szónokoltak latinul s a rendek 1844 január 29-én nyíltan is visszavonták korábbi határozatukat, miután magyar nyelvi feliratukkal sikereket értek el.⁵

¹ L. erre Kovács 1, 188. l. május 28. ülés.

² A nádor jegyzéke 1843 júl. 30. 668. kanc. praes. sz. al.

³ Melanie naplója, Aus Metternichs nachgelassenen Papieren 7, 3. l.

⁴ Irományok 2, 84. l.

⁵ Iratok 144, 149. sz.

A nyelvi nagy felirat két táblai tárgyalásánál szintén a horvát kérdés okozott legtöbb nehézséget. A rendek újra kérték a horvátországi közhivatalnokok számára a magyar nyelv ismeretének kötelező kimondását; a horvát iskolákban a magyar nyelv tanítása – korábban a horvátok követelése – most az idők változásához képest a magyarok listáján szerepel. A tárgyalások mindkét oldalról nagy animozitással folytak. Ne felejtjük el, ez az országgyűlés az, melynek nyelvi programját Kossuth szabta meg a Pesti Hirlapbeli cikkeiben, mindmégannyi lángoló felelet Gáj-Ljudevit és illyr pártja magyargyűlölő tényeire. A közvélemény már sehol sem képes tovább nézni a felelőtlen, csak elkeseredést keltő vitákat. Metternich „normálintézkedést” sürget, Kossuth „végső, utolsó, parancsoló rendszabályt”.¹ A programot ő írja körül s e program nem egyéb, mint ami a korábbi országgyűléseken mint állandó követelés kifejlődött. „Hazánkban jogunk van megkívánni, hogy a közigazgatás minden ága magyar legyen. Ez elég, több sem jogszerű, sem törvényes”. „Elkövetkezettnek és elég mérséklettel előkészítettnek véljük a törvényt, mely elrendelendi, hogy a közéletnek minden ága s mindenütt a magyar hon határai között, kivétel nélkül magyar legyen”. Különösen a városi polgárság magyarosodására tekint nagy várakozással, ettől várja a magyar középrendet, mely a demokráciát fogja megvalósítani. Nagyszerű törekvéseiben a horvátok latin kívánságait túsúrásoknak érzi, melyeket leráz magáról. A horvátok kedvéért „örökké latinul beszéljünk országgyűléseinken, perlekedjünk törvényszékeinken s levelezzünk vármegyéinken?”² A rendek szélső szónokai, Beöthy Ödön, Perczel Mdr, Szemere Bertalan, Kossuth szenvedélyes hangját szólaltatják meg. A fiatalok végkép elváltak az ildomosságtól, mely az igazság látszatát szerzi meg annak is, kinek nincs igaza és az igaztalanságét annak, kinek, ha más hangon szólna, igaza volna. A horvát kérdésben a rendek végre br. Eötvös József formulája alapján egyeznek meg: a három u. n. alsó-szlavon vármegyére, Szerém, Pozsega, Verőcére valamint Fiuméra kimondani kérik, hogy közigazgatásuk hat év alatt magyar legyen, Horvátország municipális jogait azonban épségben tartják, egyedül azt kívánják, hogy a horvát hatóságok a magyarokkal magyarul levelezenek. Ezzel

¹ Kossuth L. iratai, 12, 411. l.

² Ugyanott 184, 217, 329, 342 stb. l.

akarják mutatni, hogy Horvátország mégis csak belföld: az osztrák hatóságoktól hajlandók német átiratokat elfogadni, ha azok tőlük magyarokat vesznek el. A horvát vezérével Eötvös Wesselényi Miklós formulázásában mondja ki: „Nekünk magyaroknak kötelességünk elkövetni mindent, hogy a magyar nyelv valamint a törvénynek és országos és törvényhatósági tanácskozásoknak s érvényes határozatoknak úgy a közigazgatásnak is hivatalos nyelve legyen, kivéven erre nézve csak Horvátországnak tisztán keblökbeni köz- és magándolgok folytatását, melyre nézve ők a latin nyelv használatában továbbra is meghagyandók, de elkövetnünk más részről mindent az engesztelésre és kibékülésre is s eltávoztatni mindent, nemcsak mi sért, de mi ingerelhet is”.¹ Kétségtelen, hogy a magyarság Horvátország belső nyelvét nem szándékozta érinteni, egyedül azt akarta, hogy „azon kapocs, mely Magyarországot Horvátországgal egyesíti és alkotmányyszerűleg annak kiegészítő részévé teszi, magyar legyen”.² Fél századdal előbb nagyobb nyugalommal lehetett volna a kívánságot tárgyalni s a horvátok sem kerestek volna benne nemzetgyilkoló tendenciát. Az illyr mozgalom idején azonban lehetetlen volt ez. Széchenyi István beszédében felismeri, hogy e kérdéseket nem lehet hidegvérrel tárgyalni, mert nemzetiség dolgában senki sem lehet elragadtatás, felhevülés nélkül. „Megengedem, hogy a nemzet összevéve oly lépést soha nem tett, melyből egy méltányos és hidegvérű bíráló előtt valami ellenségeskedés magyarázható volna a orvát nemzet irányában; de másrészről kérdelem: hát a horvát nemzet, mint nemzet mily méltatlanságot követett el? mi egyesek tette után hevülünk fel, ők is egyesek tette után jönnek ingerültségbe”.³ A vezetést azonban már ez egyesek ragadták magukhoz, legalább is ami a tömegek hangulatát illeti. Az ifjúság Perczelnek és Szemerének rendez fáklyásmenetet. Perczel a nyelvi vitákban a leydeniek példájára hivatkozik, akik a spanyolok ellen védték magukat, mert jobb kezükkel még harcolhattak s baljuk is megvolt, hogy szükség esetén eledelül szolgáljon nekik.⁴ Az exaltáció magas fokát el sem képzelhetjük, ha mai szemmel nézzük a differenciák csekély voltát, Bezerédy a

¹ 1843–44. főrendi napló 1, 151 – 153. l.

² Főrendi válasz, Irományok 1, 40. l.

³ Főrendi napló 1, 174. l.

⁴ Kovács, Napló 3, 102. l.

belső felindulástól elakad, Ráday Gedeon hozzálép és szótlanul megszorítja kezét.¹ Mintha a fiatalok megérezték volna, a Bécs szolgálatában állt pánszláv idea néhány év múlva ellenük fogja hajtani a nem-magyar népeket és letiportatja ifjú szabadságuk termését. Szentkirályi Móric is a jövőre gondol: „Magyarország lakosai, ha mind magyarajkúak lennének is, nem számosabbak tíz milliónál. Magukra hagyatva, de keverve még szlávajkú lakókkal, kiket a pánszláv mozgalmakba belekevernünk eddig is törekedtek már, nagy kérdés, ha századokon keresztül az ostromot kiállani képesek lennének-e. Hol van tehát ama hatalmas frígyes, melynek segítségével biztos reményünk lehet e nagy vitát veszély nélkül vívni meg? Ez pedig a másik szomszéd, az ugyanoly hatalmas, sőt még hatalmasabb német nemzet. Ez a szabadságnak és civilizációnak egyik főképviselője a világon”, bizonyos, hogy szívesen áll a hasonlókép haladásra és szabadságra törő magyar mellé, – nehézség csak abban van, hogy a magyarral szemben a német nemzetet Bécs összkormányának képviseli, mely a horvát-illyr-szláv mozgalom iránt szimpátiával viseltetik.² Nehéz e vitákról összefoglaló képet adni; a nemzetiség ekkor már a leghatalmasabb erő volt, mely megnyitotta a legelzártabb ajkakat, és ezek hangos szóval tettek tanúságot, hogy Magyarország tökéletesen bekapcsolódott immár az európai szellemi világba. A jó magyar ifjú Majláth György, Baranya követe a nyelvegységet a nemzetiség leghatályosabb előmozdítójának tartja, de nem a nemzetiségnek, nem annak lényegének: nyelvi különbség mellett van történeti, szokás- és institúciókbeli egység, szellemi egység, s ha a nyelv- és szellemi egység közt választani kellene, ő az utóbbi mellé állna.³ A többség azonban hű maradt ötven év tradíciójához és a nyelvegység mellett nyilatkozott, de tenni a mondottakon kívül egyebet nem tett.

Az országgyűlés nyelvi felirata a szélső fiatalság követeléseit maga is megrostálta és egészében nem foglalt többé magában olyan rendelkezéseket, melyekből a kényszer szándékára lehetett volna következtetni. A három alsó-szlavon vármegyének bizonyos határidő múlva Magyarországgal asszimilálása régi közjogi felfogás

¹ Ugyanott 119. l.

² Ugyanott 3, 78, 79. l.

³ Ugyanott 3, 50. l.

következménye volt, s ebben a rendekkel a főrendek is megegyeztek, kik közt sem az idősebb konzervatívokat, sem a Széchenyi és Eötvös vezetése alatt álló fiatalabbakat nem lehetett tervszerű magyarosító szándékkal vádolni. A bécsi kormány tagjai azonban nem az előttük fekvő pozitív követeléseket nézték, hanem az országgyűlési tumultusok hatása alatt a rendek természetes nyelvi kívánságaiba is vad magyarosító és Ausztriától elszakító tendenciákat magyaráztak be. Innen a hosszas huzavona, mellyel a felirat kívánságai Bécsben elintéztettek. Viszont az országgyűlés izgatott hangulatából azt is megértették a konferencia belátóbb tagjai, hogy legalább a szorosán vett államnyelvi követeléseket meg kell immár adni és az ötvennégy évi ellenállást végre valahára le kell szerelniök. Különösen Metternich és vele Kübeck tanúsították e gyakorlati fogékonyságot; az 1844 január 23-iki leirat, melyet Szemere Bertalan is „nemzetiségünk történetében, minden hiányai mellett is, valóságos eseménynek” nevezett,¹ elsősorban Metternich érdeme és az öreg államkancellárnak a fiatalabb tanácsosokat megszegyenítő gyakorlati érzékét dicséri.² Ő volt az, aki utógondolatok nélkül elismerte a magyar államnyelv megadásának elkerülhetetlen voltát, s aki a kormány régi rossz taktikájával, az engedmények kicsikartatásával, az utolsó pillanatban szakított.³ Ő is kénytelenségből cselekedett, mikor ezt tette, de becsületesen, azon utógondolat nélkül, hogy amit egyik kézzel adott, a másikkal vissza vegye, nem úgy, mint Kübeck, a bécsi kamara elnöke, aki a magyar államnyelvet elfogadva, ugyanakkor titokban a latin helyébe német hivatalos nyelvet vezet be a budai magyar kamara ügymenetébe,⁴ avagy Hartig miniszter, aki nagy felháborodással tiltakozik az ellen, hogy a magyarok a horvátokat magyarosítani akarják, de a latin nyelvet nem óhajtja számukra kötelezően megállapítani hogy a kormánynak szabad kezét biztosítson, alkalmas időben a horvát közigazgatás – elnémetesítésére.⁵ A kormány tagjai közt a nyelv ügyben egyesegyedül Metternich dolgozott ravasz hátsó gondolatok nélkül.

¹ Kovács, Napló 4, 54. l.

² Iratok 147. sz.

³ Így ítéli meg már Wirkner Lajos, *Élményeim*, Pozsony, 1879 137, 170, 173. l.

⁴ Iratok 165. sz.

⁵ Iratok 147. sz. bev. jegyz.

Az államélet bizonyos köreit illetőleg persze Metternich-hel sem lehetett beszélni. Tőle és a bécsi kormánytól nem lehetett kiharcolni, hogy az uralkodócsalád tagjainak magyar nyelvre való tanítása törvénybe kerüljön, ezt a követelést rendi túlkapásnak minősítették, s elviselhetlennek találták, hogy a rendek szabják meg a főhercegek nevelési elveit. Hasonlóképen visszautasították a magyar kancellária belső nyelvére vonatkozó követelést: ez is udvari hatóság volt, s mint ilyenhez a rendeknek jog szerint semmi közük és beleszólásuk nem lehetett a kormány felfogása szerint. A kancellária felterjesztései és részben belső ügymenete is, csakugyan egész fennállása alatt, 1848-ig, latin és német maradt, tanácsuléseire is csak Szögyényi László alkancellársága alatt, 1846 óta, vonult be a magyar szó.¹ A horvát tárgyú követelések is visszautasításra találtak, úgy az alsó-szlavon vármegyékre, mint a horvát hivatalnokok kötelező magyar nyelvismeretére vonatkozó. A magyar és horvát hatóságok egymásközi levelezésének kérdését úgy oldották meg, hogy a magyarok magyarul, a horvátok latinul írhatnak és az ily átiratokat a másik fél köteles elfogadni. A régi horvát kívánságnak, hogy a magyar nyelv a középiskolákban tantárgyként taníttassék, szintén eleget tettek. A legnagyobb nehézséget még mindig a törvények egyedüli magyar nyelve okozta, nem többé az eredetiség miatt, hisz a magyar szöveg, mint láttuk, már originalis, autentikus, sőt dirimens is volt, hanem azon szempontból, hogy az ország egyes hatóságai és a horvát rendek nem értenék meg az egyedül magyar nyelven kiadott törvényt. Ebből a helyzetből a konferencia főként Metternich és Mailáth gróf kancellár segítségével találta meg a kivezető utat, olyképen, hogy a törvénytörvény egyedül magyar lesz, de róla fordítások készüljenek latin és olyan nyelveken, melyek az országban használatosak, amiként már az 1836. úrbéri törvény szövegét is a jobbágyok közt anyanyelvükön osztották ki.² Az öreg Cziráky Antal régi közjogi alapon azt követelte, hogy e fordításokat a rendek csinálják, ne a helytartótanács, mert a törvény hozásának, leges ferendi et abrogandi, joga az országgyűlésé is, nemcsak a királyé, kinek hivatala a helytartótanács. A rendek azonban nem méltányolták többé az

¹ Id. Szögyény-Marich László Emlékiratai, 1, 1903, 41. l.

² Így br. Wesselényi Miklós oláh és magyar nyelven, I.-Prot. 1837 márc. 28. 10. l.

ily közjogi finomságokat; a fordításokban a magyar államnyelv sérelmét látták és nemcsak hogy a helytartótanácsra tolták azok elkészítését – hogy ezáltal a fordításokat közjogi jellegükből kivették – hanem arra sem voltak hajlandók, hogy a fordítások dolgát az új törvény szövegében megemlítsék. Ebből az utolsó pillanatban, a törvény szövegezésénél, amit a rendek küldöttségei a kancelláriával együtt, az ú. n. concertationál végeztek, oly elvi vita támadt, mely az országgyűlés békés szétoszlását is a legnagyobb mértékben veszélyeztette. A rendek ugyanis, megtagadva a fordítások dolgának törvénybe vételét, eltértek a régi gyakorlattól, mely szerint a királyi leiratok tartalmát kell törvény formájába önteni. Ezen gyakorlat alól régebben is volt kivétel, emlékezhetünk az 1792. országgyűlés eljárására, amikor a rendek nekik kedvező leiratbeli részleteket hagytak ki a törvény szövegéből. Most azonban Metternichet ismét hatalmába kerítette többször észlelt makacssága, melyet egyedül aggkorával tudunk megmagyarázni. A legerélyesebben követelte a fordítások ügyének törvénybe vételét, s ennek megtagadása esetén az országgyűlés feloszlására, proklamáció kibocsátására és az országban valószínűleg mutatkozó ellenállás fegyveres leverésére gondolt, s ezekre már terveket készített. Kübeck azonban száraz gyakorlati érzékével kijelentette, hogy a monarchia pénzügyei nem engedik meg a mozgósítást és Magyarországra bevonulást egy ily lényegtelen dolog miatt, mire aztán Metternich is engedett Mailáth kancellár és József nádor békés tanácsainak: a fordítások ügye nem említettett a törvényben, magukat a fordításokat a helytartótanács és kancellária készíté el, s az előbbi küldötte szét a törvényhatóságoknak. A tiszta magyar vármegyék a fordításokat félre tették, a vegyes lakosságúak azonban a magyarral együtt kihirdették.¹ A horvát rendek a korábbi szokás szerint magyar és latin, kéthasábos szöveget kaptak kézhez.

Az 1844:2. tv.-cikk valósággá tette a magyar államnyelvet. Kimondotta, egész világossággal, a törvényhozás magyar nyelvét: leiratok, törvények és tárgyalások nyelve magyar, a horvát követek

¹ Zalamegye, hol nem volt szükség fordításra, Deák Ferenc indítványára levéltárába tette a fordításokat, I.-Prot. 1845 január 27, 10. l., több megye nem osztva szét a fordításokat, felírt ellenük: Ugocsa, Bereg, Csanád, Veszprém, Pozsony, I.-Prot. 1845 passim.

még hat évig latinul is szólhatnak az országgyűlésen. Kimondotta a közigazgatási hatóságokra a magyar nyelv kötelező használatát, illetőleg azokra, melyeknél a korábbi törvények még nem szabták meg ezt; a helytartótanács, kúria, minden ítélőszék és a szentszékek nyelve magyar; a kancellária is magyarul válaszol, de belső nyelve a kancelláriának és kamarának a régi marad; itt a király, a nem-magyar anyanyelvű király hatóságairól volt szó, melyekhez a rendek még most sem nyúlhattak. A törvény utolsó szakaszában a király kijelentette, hogy már rendelkezéseket tett az iránt, hogy „az ország határán belőli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen”. Az oktatásügy még mindig a felségjogok közé tartozott, s a rendeknek ez elvi kijelentéssel meg kellett elégedniök, aminek hátterét a következő fejezetben fogjuk megismerni¹.

Ezzel a magyar államnyelv ügye érdemlegesen befejeződött az országgyűlési tárgyalásokban. A következő, 1847–48-iki országgyűlésen a horvát követek magyarul szóltak, s V. Ferdinánd király magyarul tartotta a megnyitó beszédet.² Mint a vármegyék megjegyezték, „e kegyelmes királyi szózat volt az első magyar szó, melyet e sokat szenvedett nemzet több századok bánatos sovárgása után, koronás királyának ajkairól lezengeni hallott” s e néhány magyar szót „nemzeti lételünk szentesített elismerésének diadalérzetével” hallgatták.³ Az új országgyűlés megpróbálta a 44-iki kívánságok még nem teljesített pontjait új feliratban terjeszteni fel: benne el akarták ismételni a horvát-alsó-szlavon pontokat; világosabban kifejezni az oktatás magyar nyelvére vonatkozó 44-iki igen általános rendelkezést és felújítani a nemzeti szín, a címer stb. külsőségeit. A javaslat alsóházi vitájában Kossuth Lajos külön kifejezni kérte, hogy az elemi iskolai tanításra nem vonatkozik a magyar tannyelvi kérelem; különben Horvátország és kapcsolt részek kifejezések helyes vagy helytelen voltának felvetésével ismét megújítja a magyar és horvát közjog évszázadok óta folyó vitáját.⁴ A főrendeknél Lonovics György csanádi püspök, majd

¹ Iratok 145–147, 151, 155, 157–164.

² Apponyi György gr. felterjesztése, Conf. 1847:1202. sz.

³ Bihar vm. felirata, 1848:939. kanc. sz. al., hasonló köszönetíratok 1848:940, 964, 969 stb. kanc. sz. al.

⁴ 1847–48. Jegyzőkönyv 83. 1. január 7-iki ülés. A törvényjavaslat éa felirat szövege Irományok 49. 1., az üzeneté ugyanott 53. 1.

nyomatékos és lelkes beszédben Batthyányi Lajos gróf hívták fel a figyelmet arra, hogy a latin nyelv ideje már Horvátországban is elmúlt és ez ország belső nyelve gyanánt a latint szabni meg, oly zsarnokság volna, melynek „példáját ő a világ történetében nem ismeri.” A főrendek válaszüzenetükben ezen felszólalásokra hallgatva a törvényjavaslatba beilleszteni kívánták, hogy „az ügykezelés nyelvének meghatározása tetszésükre bízatik” a horvátoknak. Ezzel a szöveggel már a régi rendi Magyarország végkép lemondott a horvátok nyelvi viszonyába való befolyásról. A horvát követ Busán Herman és Haulik György zágrábi püspök, az illyrpárt egyik vezetője, külön köszönetet mondtak ezért Batthyányinak és a főrendeknek.¹

A válaszüzenetet már nem tárgyalta többé az alsótábla, mely a februári forradalom hatása alatt az ország alkotmányának gyökeres átalakítását tette feladatává. A horvátok ugyanekkor döntöttek otthon és választották a magyar szövetség helyett a bécsi reakciót, mely aztán nemcsak az államkapcsolat nyelvét, de az egész belső nyelvet is németté tette. Mielőtt azonban Jellasics bán csapatai megjelentek volna az „anyaország” területén, a rendek április 6-án határozatot hoztak, melyben az utóbbi évek „különbözésének” okait végkép el akarva tüntetni, a régi, Zrinyi és Frangepán korabeli testvéri egység helyreállítására újból és ünnepelesen kimondták, hogy a horvát nemzetiséget és nyelvet mint a horvát hazafiak eltulajdoníthatatlan sajátját most is tisztelik és épségben hagyni óhajtják.² Ez volt a rendi Magyarország utolsó nyilatkozata a nyelvkérdésben, mely az eredeti magyar nyelvkérdésből az utóbbi évek alatt észrevétlenül változott át horvát kérdéssé.

Hátra van még egy pillantást vetnünk az erdélyi államnyelv kifejlődésére. Mint emlékezünk, az 1791:31. t.-cikk részben kimondottan, részben hallgatólag szankcionálta a korábbi viszonyokat: a magyar és székely nemzet kebelében a magyar, a szászban a német nyelv kizárólagos használatát, a központi hatóságoknál és törvényszékeknél a magyar hivatalos nyelvet, kivéve az udvari, kamarai és katonai expedíciókat. Az országgyűlés tárgya-

¹ Főrendi napló 250–281. l.; február 4. és 5. ülés, Batthyányi szerepére l. Horváth Mihály id. m. 3, 300–303 és 490. l.; válaszüzenet Irományok 71. l.

² Irományok 179. l.

lási nyelve régi szokás szerint magyar maradt, Erdélyben a rendi gyűléseken a szász küldöttek is mindig magyarul szóltak; a feliratok és törvények nyelve azonban latin volt. A további fejlődés során két kérdés okozott bonyodalmat: a központi hatóságoknak a szász hatóságokkal való levelezésének nyelve, továbbá a törvények nyelvének kérdése. Az a nagy izgatottság, mely a 40-es években szászokat és magyarokat egymás ellen ingerelte, nem több, mint e két kérdés körül forgott.

Az elsőt illetően: az 1791. törvény nem mondotta ki, milyen nyelven levelezzen a gubernium és a neki alárendelt központi hatóságok a szász jurisdictiókkal. A gubernium a század fordulóján legtöbbszörre latin leiratokat és rendeleteket adott a szászoknak, de nem kizárólagosan: gyakran, főként körleveleknél, a magyar nyelvet alkalmazta anélkül, hogy a szászok ebben szándékos sértést láttak és ellene tiltakoztak volna. Az erdélyi nyelvkérdésnek csak akkor lesz éle, amikor Magyarországon már forrpontra hevültek az indulatok. Az 1810. erdélyi országgyűlés a kamarai és bányahivataloknál kér magyar szolgálati nyelvet s a fiskális pörök magyar elintézését; egyiket sem kapja meg s nagyobb felindulás nélkül oszlik el. Az 1809. és 1834. országgyűléseken szóba sem jön a nyelvkérdés, sem a szászok nem panaszkodnak, sem a magyarok nem ismétlik követeléseiket.¹ Az 1837. országgyűlésen azonban már felmerül a magyar törvénytörvény kérdése, a szászok nevében Schreiber Simon sem nyilatkozik elvileg ellene, csak azt kívánja, hogy ez a „via facti” helyett rendes úton, felirattal kéressék a királytól; „küldőim nem fogják ellenezni, hogy jövőre az országos törvényjavaslatok magyarul szerkesztessenek.”² A törvénytörvényben ekkor még semmi változás sem történt, az 1841. országgyűlésen a magyarok újból ismétlik követelésüket, de a szászok immár új állásponton vannak; a latin helyett maguk számára német szöveget kérnek. Ha tekintetbe vesszük, hogy a rendi korszakban a törvénytörvény volt a közfelfogás szerint az állami létnek tulajdonképeni kifejezője s ha visszaemlékezünk, hogy a magyar országgyűléseken mint a magyar államiség betetőzéséért folyt érette a harc, úgy megérthetjük a szászok állásfoglalásának válto-

¹ V. ö. 1809, 1810–11, 1834. erdélyi jegyzőkönyveket, 1810–11. Jegyzőkönyv 209, 703. l., 993. l. az új Ordo processualis is latin.

² 1837. Beszédék tára 871. l.

zását, nemcsak nemzeti okokból, hanem elsősorban ily közjogi érdekből. Az erdélyi magyarok a magyar törvényszöveggel kívánták dokumentálni az állam magyar jellegét, a vitában a régi közjogi differenciák merültek fel: van-e a három nemzet egyenjogosítva, avagy a két, magyar és székely nemzet, leszavazhatja-e a harmadikat, mely úgysis későbbi bevándorlás útján, a magyarok és székelyek engedelméből lakik Erdélyben? Ebben a levegőben jutottak rá a szászok a német törvényszöveg követelésére és az országgyűléseken folyó közjogi vita volt az, melynek hatása alatt nem voltak hajlandók többé a gubernium magyar átíratait elfogadni.

A 40-es évek elején ezen két, magában véve csekély horderejű kérdés választotta szét a két nemzetet. A bécsi kormány csakhamar felismerte a helyzetet, annál inkább, mert a szász–magyar jó viszonyt egyébként sem nézte jó szemmel. Mikor 1832-ben Brassó városa és széke újonnan felveendő gyakornokainak ösztöndíjat akart alapítani, hogy a magyar nyelv és magyar jogi gyakorlat tanulmányozására két évig a marosvásárhelyi kir. táblánál tartózkodjanak, ezt a bécsi kormány csak hosszú huzavona után, 1836-ban engedélyezi savanyú arccal: hogy ha már a brassói hatóság pénztári fölöslegét mindenképp erre a „hasznos” célra szánja, nem akadályozható ebben.¹ A 40-es évek elején, mikor a szászok a gubernium és más magyar hatóságok magyar átíratait nem fogadják el, avagy azokra német választ adnak, s a gubernium a kancellária által panaszt tesz a kormánynál azért, hogy a német irat az 1791. törvénnyel ellenkező újítás, az egész ügyet Bécsben azon szempontból ítélik meg, hogy a szászok a „királyhű, rendet és törvényességet fentartó elem” Erdélyben, tehát támogatni kell őket. A szászok udvari ágense, Conrad Ferenc, személyesen informálja a konferencia tagját, Hartig grófot és ez a konferencia egyik, a szászokra kedvezőtlen határozatát azon kijelentéssel odázza el, hogy tudomása szerint a szászoknak egy új beadványa van útban, mely a kérdést egész új megvilágításba helyezi.² Az új beadvány nem késik: Conrad a szászok nevében bemutat az 1792–1836. időközből 52 főkormányzszéki leiratot, melyeket a gubernium latin nyelven intézett a szászokhoz és magyarul a másik két nemzethez. A szász beadvány még megjegyzi, hogy e gyűjteményt „magas megbízásra”

¹ St. R. 1836. 4922. sz.

² Iratok 150, 152. sz.

adja be, amivel a konferenciát nagy zavarba hozza, mert ha leküldenék a beadványt az erdélyi kancelláriának, ez joggal sértve érezné magát, hogy magánúton ellenőrzik felterjesztéseit.¹ Hartigon kívül mások is, így Lajos főherceg is személyes pártfogói voltak a szászoknak,² ami nem is volt csoda, mert a kormánynak kimondott „főelve” volt, Magyarországot és Erdélyt egymástól alkotmányilag elkülönítve tartani s ezen elv megsemmisítése az „osztrák császári kormány aláásásával” lett volna egyenlő;³ ebben a felfogásban a szász nemzet közjogi és nyelvi különállása képezte a magyar törekvésekkel szemben a monarchia biztosítékát. Hartig a kormány lelkéből szól, mikor megjegyzi, hogy a magyar nyelvnek már úgysis sajnálatos preponderanciája van, vele szemben minden korlátozás csak egészséges dolog lehet.⁴ A magyarok Erdélyt ki akarják emelni a monarchia kereteiből, hogy Magyarországgal egyesíthessék, ezzel szemben a kormány feladata az elszigetelő törekvéseket visszaverni és a veszedelembé jutott egységet újra megszilárdítani, amiben elsősorban a szászokra támaszkodhatik, ezek úgysis utasításba adták követeiknek, hogy a „szász nemzetnek a kormányhoz kell állania határozottan és egységesen”⁵ Mint látható, a szászokat nem német nemzetiségük miatt pártolta a konferencia kormánya, melyben ekkor már úgysis szlávok rendelkeztek s Hartig szinte egyedül képviselte a germanizáló elvet. A német

nyelv fentartása az összmonarchia érdekében volt szükséges, a bécsi kormányt itt is centralizáló, politikai szempontok vezették. Még Metternich is, akinek, mint tudjuk, legtöbb gyakorlati érzéke volt, legfőlebb rendi szempontból nézi a nyelvkérdést: a latin törvényszöveg fentartandó, mert Erdély politikai konstrukciójában nem tisztára magyar, a szász nemzet is alkotmányos jogokkal bír benne és így ezekre is tekintettel kell lenni a törvény nyelvének megállapításánál.⁶ Nem kevésbé politikai színezetű a szászok nyelvi állásfoglalása is. Erre jellemző azon magatartás, melyet a szász területen lakos oláhokkal szemben tanúsítanak. Abból az

¹ Conf. 1844:420. sz.

² Iratok 142. sz.

³ Iratok 166. sz.

⁴ Iratok 185. sz.

⁵ Ugyanott.

⁶ Iratok 143. sz.

alkalomból, hogy a magyar és székely nemzet magyar iskolákat követel, kiemelendőnek tartják azt a jogukat, hogy a szászok közt lakó oláhok németül taníttassanak, mert negyedik nemzetté nem lehet őket tenni és ha már a szászok közt lakva szászoknak tartatnak, mindenek előtt szükséges, hogy németül tudjanak, minél fogva egyenesen az ő javukra és kényelmükre van, ha németül tanulnak az iskolákban.¹ Ez az álláspont semmiben sem különbözik a magyarokétól, akik Erdély ősi magyar megszállására hivatkozva léptek az utóbb bevándorolt szászok elé nyelvi követelményeikkel.

De a szavaktól eltekintve, az egész küzdelem a két főntebb érintett pont körül folyt le. A magyarok 1842. felirata, a nyelvi követelések legszélsőbb formulázása sem érinti sem a szászok, sem az oláhok iskolaügyét, egyedül a gör. egyesült és nem egyesült középiskolákra akar 10 év múlva magyar tannyelvet, s addig Balázsfalván magyar tanszéket; az elemi oktatás dolgát a rendszeres munkálatokhoz utalja.² Persze ez a kívánság is messzire eléje nyargalt a valóságnak, amikor még az erdélyi állami, katolikus középiskolákban sem volt szabad magyarul tanítani, s amikor a magyar és székely vidékek népiskoláztatása is a kormány jóvoltából a legelmaradottabb állapotban tengődött. A gubernium jelentése szerint 1820-ban tizenegy magyar törvényhatóság területén összesen csak 90 elemi iskola volt, s a gyermekek ezekbe sem jártak; a helyzet javítására semmi sem történt, mert a kormány német mintára akarta az iskolareformot megcsinálni, s az erdélyi hatóságok nem tudtak szája íze szerint való tervet kidolgozni.³ A magyar középiskolákban a magyar nyelvet még csak tantárgyként sem tanították,⁴ az egyetlen magyar főiskolában, a kolozsvári lyceumban némely tárgyak magyar nyelven való előadására a főigazgató, Kováts Miklós erdélyi püspök 1842-ben kért engedélyt, de ezt csak nagy nehezen kapta meg négy év múlva, 1846-ban.⁵ A bécsi kormány oly erővel feküdt rá az Erdélyben izolált magyar nemzetiségre, hogy nem csodálkozhatunk: a 40-es évek nyelvi küzdelmét Erdélyben elsősorban nem is az elgyöngült,

¹ Iratok 142. sz. bev. jegyz.

² Iratok 135. sz.

³ St. R. 1831: 6599. sz.

⁴ 1836 : 5964. kanc. sz.

⁵ Iratok 166. sz.

alávetett nemzetiség, hanem a székely és magyar nemzet közjogi szerepe határozta meg; a nemzetiségi és nyelvi gondolatnak a közjogi energia kölcsönzött feszítőerőt.

A guberniális leiratok vitájában a magyar álláspontot főként br. Nopcsa Elek kancellár és gróf Teleki gubernátor képviselték. A küzdelem tetőpontját a két segesvári eset képezte; az egyikben a gubernium egy évre beszüntette a segesvári községi hivatalnokok fizetését, mert a város magyar átiratra németül válaszolt és felsőbb utasításra sem fordította le azt latinra vagy magyarra. A másik esetben egy brassói csőd elintézésére a főkormányzó a fehérmegyei főbíróval együtt két száz méltóságot, Maurer Mihályt és Wenrich Mihály segesvári szenátort küldte ki biztosnak; az eljárásról Maurer magyar jelentést írt, de ehhez Wenrich német különvéleményt adott be, mire az ő fizetését is beszüntették. A két ügy mint a nyelvi viták legkiáltóbb esete szerepelt és megjárta többszörösen is az összes fórumokat, miután a szászok panasza benne a magyarizálás tényét és a német elem megsemmisítésének szándékát fedezte fel.¹ Miután a guberniumnak az 1791. törvény formálisan igazat adott, csak ildomossághiányért lehetett rendretasítani, de Nopcsa idejében ez nem volt ritkaság, az erdélyi hatóságok az ő kancellársága alatt Bécsben renitenciájukról voltak ismeretesek.² Az egész kérdést, az országgyűlési nyelv dolgával kapcsolatban br. Jósika Samu alkancellár akarta végre komolyan megoldani. Több ezirányú felterjesztését elintézetlenül hagyta a bécsi kormány, melynek politikai számításaiába nem illett be az erdélyi nyelvkérdésnek végleges, mindkét félt kielégítő megoldása. Mert Jósika *ilyen* megoldást tervezett: a szászok ellenzését a magyar államnyelv iránt azzal fegyverezni le, hogy belső kezelésükben újból biztosítani kell a német nyelv használatát s a magyar törvényszövegről ők a kormánytól elkészített hiteles német fordítást kapjanak. Jósika 1847. memorandumának a szászok nyelvi jogáról szóló sorai³ a legméltányosabb nyilatkozatok közé tartoznak,

¹ St. R. 1845:2473. sz.

² Ezekre az ügyekre l. St. R. 1845:2473, 6640, 6653; 1846:199. sz., M. K. A. 1846:241. sz., Conf. 1843:219, 231, 340, 547; 1844:22, 221, 391, 420, 857, 592, 1437; 1845:92, 580, 1148–1154. sz., bennük az erdélyi kancellária több, ez ügyekre vonatkozó felterjesztése. Iratok 150, 152. sz.

³ Iratok 168. sz.

melyek a középeurópai nyelvi küzdelmekben valaha is elhangzottak. Még féltékenységüket is megérti és jogosnak tartja, mellyel német tulajdonaikat, s köztük nyelvüket is védelmezik. Mikor beadványainak felelőtlen elfektetése ellen érélyesen fellépett a konferenciában, Hartig grófot, aki szerette a szászokat pártfogolni, ez annyira felizgatta, hogy a tarnowi példára hivatkozva kijelentette: Jósikával szemben a kormány a tömegekre támaszkodhatik, s a magyarok megérhetik még, hogy az ekéttartó parasztok fognak a kormány érdekében velük leszámolni.¹ Ezt Hartig a közvetítő magyarral szemben mondotta akkor, mikor Jósika tervét a szászok vezetőférfiaival előzőleg már megbeszélte és a sikerről biztosíthatta a bécsieket. De a konferencia ellenzése ekkor már nem szokott sokáig tartani: az 1842-i feliratra végre kiadatott az 1847 jul. 25-iki válaszleirat, mely az 1847:1. törvénycikkben törvény formájába öntve kimondotta az erdélyi országgyűlés és közigazgatás számára a magyar államnyelvet; a közoktatásról nem rendelkezett, a szász nemzet kebelében a német nyelvet épségben hagyta és számukra hivatalos német törvényfordításokat rendelt el. A leirat a rendeket teljesen kielégítette; első megoldása volt a problémának: egységes államnyelv mellett egy minoritás nyelvi jogait tiszteletben tartani.

3. A magyar államnyelv a hatóságokban, a közoktatásban és a közönség körében.

Az egymást követő nyelvi törvénycikkék természetesen nem maradhattak hatás nélkül az ország hangulatára. Az elért eredmények lelkesedést, a visszautasított követelmények elkeseredést keltettek, s mindkét érzés hozzájárult ahhoz, hogy egyesek és hatóságok hazafias kötelességüknek tartották saját körükben is elősegíteni a magyar nyelv ügyét. Itt a legelőkelőbb szerepet a vármegyék játszották, autonóm, közhatósági jogaikra támaszkodva. A század első évtizedeiben a helytartótanács által elnyomott mozgalmuk most, az országgyűlések nagy nyelvi vitáinak hatása alatt újból kitör és a nyelv előmozdítását célzó statutumok létrehozásában mutatkozik. A megyei közgyűlések egymásután küldenek ki bizottságokat, melyeknek feladata egyrészt a magyar nyelvnek a

¹ Iratok 185. bef. jegyzet.

megyei közigazgatásban általánossá és kizárólagossá, másrészt a népoktatásnak magyarrá tétele és általában javítása, emelése. A főbírók és szolgabírók utasítást kapnak, a helyi népnevelés állapotát megvizsgálni és a permanenciában levő bizottságnak a javítás dolgában hasznos javaslatokat tenni.¹ Különösen megélnékül a mozgalom az 1830:8. t.-cikk létrehozása óta, az egyes vármegyék hosszú listában foglalják össze a nyelvterjesztésre vonatkozó rendelkezéseket, melyek a 18. századi racionális irodalomból átvett kifejezéssel részben a nyelv beható – intenzív, részben kiható – extenzív művelésére irányulnak.² Beható művelésnek az akadémia működését nézik, mely a nyelv belső fejlődését tárgyazza, kihatónak a köznép közt terjesztést, ami pedig leginkább iskola és színház által történhetik. Ehhez képest a vármegyék gondot fordítanak arra, hogy a hol nincs magyarul tudó tanító, ott a községek a régi tanító mellett vagy maguktól, vagy a község szegénysége esetén, a földbirtokos jóvoltából segédtanítót vegyenek fel, aki tisztán a magyar nyelv tanításának szentelhetné idejét. Magyarul nem tudó tanító, bírónak vagy jegyzőnek állásától megfosztásáról nincs szó ezekben a vármegyei határozatokban, melyeket a folyóiratok, főként a Tudományos Gyűjtemény követendő például közöltek hasábjaikon, s ily módon nagy nyilvánosságra jutva, a 30-as években megkezdődő magyarellenes röpiratok főforrásaivá váltak. A határozatok kétségtelenül komolyan vették a közművelődés dolgát: a népoktatás sikeresítése céljából iparkodtak elejét venni, hogy a tanítói és jegyzői hivatal egy kézben legyen, lelkére kötik a birtokosoknak, egyházaknak, püspököknek, plébánosoknak, hogy a nép nevelésével többet foglalkozzanak, mint eddig. Tárgyalnak a megye területén lakó professzorokkal, hogy ezek magyar nyelvű tankönyveket készítsenek, s ezzel a kormány hibáját és halogatását jóvá tegyék. A nyelv terjesztése dolgában felszólítják a különböző felekezetű egyházi főhatóságokat, hogy magyar községbe csak magyar papokat

¹ Vas megye 1826 november 6. határozata: Tudományos Gyűjtemény 1827/VI. 118. l.

² Gr. Dessewffy József megkülönböztetése, Felsőmagyarországi Minerva 1834/11, 727. l., melyet ő Kis Jánostól vett át, ugyanott 1830/11, 207, ez pedig J. G. Büsch, Über die Frage, gewinnt ein Volk in Absicht auf seine Aufklärung, wenn seine Sprache zur Universalsprache wird? Berlin 1784 művéből; a felvilágosodási gondolat útja itt egészen világos.

küldjenek, nehogy a falvak elszlávosodjanak, amint ez az esztergomi főegyházmegyében, a sok tót anyanyelvű plébános miatt gyakori eset volt. A szentszékektől is magyarnyelvű tárgyalást kérnek, a nagybirtokosoktól a számadások magyar vezetését és hogy lehetőleg magyar gazdatisztek alkalmaztassanak. Figyelmük kiterjed kicsinységekre is: határozlopok, útmutató táblák, vendégfogadói címerek magyar felírással legyenek ellátva, a céhek a vándorkönyveket és mesterségről szóló bizonyítványokat legfeljebb két nyelven, magyarul és németül, de ne tisztán németül állítsák ki. Ezek a bizonyítványok már belevágnak a rendek nézete szerint a hatósági nyelv körébe, ahol ők a törvényekre hivatkozva erélyesen sürgetik a magyar nyelv kizárólagos használatát. Míg az oktatás terén többnyire csak jótanácsokkal szolgálnak a plébánosoknak és földesuraknak, hogy ezek rendszeren látogassák az iskolákat, examinálják a gyermekeket, és jutalomdíjakkal lelkesítsék őket a nyelv tanulására, addig a hivatali élet terén pontosan körülírt szabályokat állítanak fel. Így rendelte el Pestmegye 1831-ben az 1830:8. t.-cikk végrehajtásaként, hogy 1. folyamodást és beadványt ezután csak magyart fogad el, 2. perek a vármegyei törvényszék, alispán és szolgabírák előtt ezután csak magyarul lesznek folytathatók, ugyanez kiterjesztetik az úriszékekre és a vármegye hatósága alatt levő mezővárosokra is, 3. idegen törvényhatóság nem-magyar megkeresését első ízben még elintézik, de másodszor nem veszik figyelembe, amint oly kormányzék német vagy latin közlését sem, melyet már törvény kötelezett a hazai nyelvre.¹

Ilyen és hasonló határozatokat természetesen csak erősen magyar többségű vármegyék hoztak, ahol a nem-magyar kisebbségek a magyarság nagy tömegében elszigetelt fészkeken ültek és a kötött rendi világ megszűnésével úgyszólván magyarrá voltak válандók. Ezt a processzust a megyei rendeletek bármily szigorúan szólaltak is meg, nem voltak képesek meggyorsítani; a vármegyei statutum szó maradt, melyet nem követett tett. Nem pedig egyrészt a vármegyei rendek saját hibájából. A közgyűlések lelkesedése, mint annyiszor más tárgyakkal, a magyar nyelv dolgában is szalmalángnak bizonyult. Igaz, az oktatásügyi deputációk megalakultak, de ülésezésre ritkán került a sor, mert a kiküldött tagokat az elnöklő alispán alig tudta

¹ Tud. Gyűjt. 1831/III. 124. 1.

összehozni; ha pedig sikerült a közgyűléstől nyert utasítás értelmében a nyelvi javaslatot elkészíteni, ennek végrehajtására pénzhiányból gondolni sem lehetett. Némely vármegye önkényes adót vetett ki a nemesekre magyar iskolák fentartása céljából, de ezt nem tudta behajtani. Pozsonymegyében 1840-ben két Olgyay testvér, Gáspár és Lajos felelősségre vonja a közoktatási bizottmány elnökét, Németh János alispánt, miért nincs eredmény: ez azzal védekezik, hogy a kivetett adót senki se fizette, még maga Olgyay Gáspár sem.¹ Az egyes vármegyékben éveken át tartanak a huzavonák anélkül, hogy bármily pozitív eredményre juthattak volna. Ebben a felelősséget a nemes urak önzése mellett a kormány viseli leginkább, mely a vármegyei autonomiának a felségjogok közé számított oktatásügyre való kiterjesztését minden módon megakadályozni törekedett. E célból pártfogásába vette a nemfizető nemeseket, kik között gróf Erdődy Kajetán szerezte meg a szomorú nevezetességet, hogy a birtokaira Vasmegeye határozata folytán kivetett oktatási garasokat nem fizetvén meg, mikor a megye emiatt akcióval támadta meg, ő a kormányhoz fordult védelemért. A helytartótanács a formális jogot nézve az akciót törvénytelenége miatt megsemmisíti, mert nemes embert csak az országgyűlés kötelezhet adófizetésre, mire Vasmegeye új feliratban tiltakozott a megsemmisítés ellen és körlevélben kérte a vármegyéket ügye támogatására. Jellemző a nemfizetési hangulatra, hogy a legtöbb vármegye óvakodott magáévá tenni Vasnak panaszát.² A kormány többszörösen törvénytelennek nyilvánítja az ily kiküldött bizottságok működését és határozatait, nem törődve azzal, hogy azokat nem egyszer valódi kulturális szükséglet hozta létre, a vármegyéknek a kormány lehe-

¹ I.-Prot. 1840. szeptember 22. 8. l. Ezen jegyzőkönyvek szinte folyamatosan adják a rendőrséghez, a hadi tanácshoz bejött és más utakon is, pl. gr. Keglevich Gábor által összegyűjtött jelentéseket a vármegyékben történelekről; s bizonyos kritikával annál inkább használhatók, mert 1918 óta a megyei levéltárak nagy része nem áll többé rendelkezésünkre. E jelentések főtulajdona különben a komikus fokra hevített magyargyűlölet; Kölcseyt „ismert demagógusnak” nevezik, halálát a gutgesintek az uralkodóház javára nyilatkozó gondviselési jóindulatnak nyilvánítják. I.-Prot. 1838 szeptember 7. 1. l., Széchenyit hasonlóképpen válogatott sértésekkel illetik, „tartalmatlan” beszédeit nevetségessé akarják tenni stb.

² L.-Prot. 1841 május 28. 3. l. 1842 május 24. 14. l., július 19. 8. l., szeptember 6., 6. l., szeptember 30. 8. l. stb.

tetlen közoktatási politikájától ki nem elégített szükséglete. Így mondja ki Bars vármegye 1842-ben az általános iskolakötelezettséget; a kormány megsemmisíti a határozatokat de maga nem tesz semmit.¹ A vármegyei rendeknek a kulturális célra való önadóztatás lehetlenné van téve, megpróbálják programjukat a házi adóból fedezni, de ez már egyéb célokra van lefoglalva, s a fedezet keresése közben így jutnak mind nagyobb számmal arra a gondolatra, hogy a közoktatás költségeire külön országos pénztár állítandó fel, a kormány befolyásától függetlenül. Az utolsó országgyűléseken már több vármegye utasításba adja ezt követeinek, anélkül, hogy bármi sikert érhettek volna el vele.

A magyar nyelv művelésének és terjesztésének vármegyei keretekben való végrehajtása nemcsak sikertelen, de kezdettől fogva kilátástalan dolog is volt, épúgy, mint a vármegyéknek más téren is megkísérelt kezdeményezése, így a közteherviselés dolgában, vagy az ú. n. honoratioroknak az alkotmány sáncai közé befogadásával. Már Széchenyi, különösen pedig, nagy ékesszólással Desseffy Aurél gr. fejtette ki, hogy a vármegye autonómiájának ilyen kibővítése az ország egységét teljesen szétrombolná és 52 nemesi respublika anarchiáját állítaná helyébe. Ismerve a vármegyegyűlések rendetlen lefolyását, ott a tömegnek és a műveltség nélküli nagyhangúságnak szinte szabályszerinti érvényesülését, a kormánytilalmak, a megyei határozatokat megsemmisítő rendeletek nem mondhatók feleslegeseknek. A nyelvi kérdésben mindenesetre megóvták a magyar mozgalmat túlzásoktól és alacsonyabb műveltségi fokra való lehanyagatlástól. Mert kétségtelenül túlzást kísérelt meg az a megye, mely a nyelvi mozgalom kifejlődése előtt el akarta tiltani, hogy céhekbe magyarul nem tudó mesterek felvétessenek,² – az ilyen rendelkezés, végrehajtása esetén komoly akadálya lett volna a városi polgárság megmagyarosodásának, ami pedig kényszerítő rendszabály nélkül, tisztán a környező nagy magyar élet asszimiláló hatása alatt rövid idő alatt végbement. Viszont, hogy az anarchiára vezető műveltség hiányra is példát hozunk, arra sem volt szüksége a nemzeti mozgalomnak, hogy a Kölcseyt megbuktató Szatmár vármegyének

¹ I.-Prot. 1842 december 16., 2. l., 1843 január 6., 7. l.

² Iratok 78. sz.; a vármegyéknek közoktatási törekvéseire l. Pol. 1841: 1865, 6497, 6643. sz.

határozata végrehajtassák, mely a nemzetiség érdekében egyrészt a pápát akarta megkérni, hogy a katolikusoknak magyar liturgiát engedélyezzen, másrészt kimondotta, hogy ezután minden bálban a polonaise után magyar táncot járjanak.¹ Az ilyen vármegyei határozatokat általában a lelkesedés és nem a meggondolás szüleményeinek tarthatjuk és nem sajnálhatjuk, hogy pozitív rendelkezésekre nem vezettek.

Sokkal komolyabb szerepe volt a vármegyei hatóságnak a nyelvtörvények végrehajtásában. Itt először persze magának a vármegyei igazgatásnak magyarrá tételéről van szó, amit már az 1805:4. t.-cikk „permisszív” megállapított. Miután az 1830:8. t.-cikk a helytartótanácsot a magyar igazgatású vármegyékkel kizárólag magyar nyelvű érintkezésre utalta, s egyúttal kimondotta, hogy az ország határain belül közhivatalokra csak magyarul tudók alkalmazhatók, azóta a vármegyék egymásután áttértek a magyar nyelvre, úgy a közgyűlésekben, mint irományaik, levelezésük és perbeli tárgyalásaikban. Amennyire láthatjuk, a legutolsó vármegye, mely az 1830:8.-ra való hivatkozással politikai jegyzőkönyvét magyarra változtatta, Zólyommegye volt 1839-ben; az ifjabbakat itt Radvánszky Antal vezette s ezeknek javaslatát Beniczky Lajos alispán, az öregekre való tekintettel ellenezte, akik még nem tudnak eléggé magyarul.² Az ilyen határozat azonban nem jelentette, mintha a közgyűlési teremből a nem-magyar szót száműzték volna: amikor a felső megyék gyűlésein csak tótul tudó nemesek jelennek meg, az elnöklő fő- vagy alispán tótul magyarázza meg nekik a szóbanforgó ügyet,³ s a túróci főispán, báró Révay György az országgyűlés színe előtt jelenti ki: „megvallom, hogy én mint főispán valahányszor fel voltam szólítva a szegény nemesektől, hogy a fontosabb tárgyakat nekik tótul magyarázzam meg, szerencsémnek tartottam, hogy ezt cselekedni tudtam és mint eddig tettem, úgy ezentúl is tenni fogom a szeretett szegény nemeseknek.”⁴ A nem-magyar jobbágyok közt tartott úriszékeknél hasonlóképpen megmaradt az anyanyelvnek használata, ami nem is ellenkezett

¹ I.-Prot. 1842 október 4, 8. l.

² Ugyanott 1839 február 1, 2. l.

³ Báró Majthényi Antal lipői főispán közlése, 1843–44 főrendi napló 2, 146. l.

⁴ Ugyanott 2, 152. l.

a magyar nyelvi mozgalomnak eleitől kezdve állami tendenciájával: a közéletnek elsősorban állami vonatkozásait akarta magyarra festeni, a közigazgatás, meg jogszolgáltatás ily alsó szférába nem avatkozott be. A jobbágyokkal szemben alkalmazott nyelvi erőszakra a magyarságot legjobban gyűlölő röpiratok is csak két esetet tudnak felhozni, s ezek is anekdotikusok, hitelességre annál kevésbé tarthatnak számot, mert az egyik egy 1744-iki esetre, Patachich György érsek kalocsai magyarosítási kísérletére vonatkozik, mely tehát a nyelvi mozgalomnak, amint az 1790. óta zárt mederben lefolyt, nem írható számlájára.¹

De a vármegyei rendek legnagyobb segítséget a magyar nyelvnek azáltal nyújtottak, hogy az újabb törvénycikkeket utasításaikkal, felirataikkal és egész maguktartásával előkészítették. A nyelvi kérdés sürgős és végleges elintézésének gondolatát Metternich nemcsak az országgyűlések, hanem a sok vármegyei tárgyalás megfigyeléséből is merítette. A nyelvi kérdés a vármegyékben, az 1844. törvény létrejöttéig soha el nem nyugodott. A megyei utasítások a nyelvi követeléseknek mindenkor teljes listáit tartalmazzák. A még el nem ért újításokat a vármegyék valóságban, *via facti* léptetik életbe. Így küldenek az ellenzéki megyék már a 30-as évek közepétől kezdve szinte állandóan magyar feliratokat a helytartótanácsához és kancelláriához, melyeknél valóságos formula képződik ki az ily renitencia megrovására. A kancellária emberséges referensei, Bartal György, s mellette Szögyény László, elintéztetik a magyar nyelven beküldött iratokat, de minden egyes esetben pontosan odaillesztik az elintézésre a megrovási záradékot. A rendőrminisztérium nincs is megelégedve ez eljárással, a kancellária tanácsosait *mentalis reservatio*val, a magyar felirat elősegítésével vádolja.² Olyan esetekben, mikor egy-egy vármegye gyors egymásutánban küldött csak-magyar nyelvű felterjesztést, a latin szöveg melléklése nélkül, úgy, hogy ez szinte kihívásnak volt tartható, ilyenkor a felterjesztések tárgya elintéztetett ugyan, de a válaszleiratokat nem expedálta a kancellária addig, míg szabályszerinti, latin szöveggel is ellátott feliratot

¹ Ez a két eset mégis végigvonul a nyelvkérdés összes nem-magyar tárgyalásain, megvan már a „Sollen wir Magyaren werden” röpiratban s legutóbb A. Fischel, *Der Panslavismus*, különben igen hasznos és jól értesült munkájában is, 69. l.

² Pol. 1887:9543.

nem kapott kezéhez.¹ Mikor pedig a vármegyék országgyűléstől függetlenül saját nevükben kérelmezték külön feliratokban az engedélyt, hogy a királyhoz csak magyar nyelvű felterjesztéseket intézzenek, Bartal teljes közjogi kifogástalansággal magyarázta meg nekik, hogy törvény hozása, megszüntetése és magyarázása nem esik az egyes vármegyék hatáskörébe.²

Mint láttuk, a megyék végre is elérték, hogy a magyar felirati nyelvet országos törvény szabályozta 1844-ben, más téren azonban, törvény hiányában, tisztára *via facti-ra* voltak utalva: bevégzett tények elé kellett állítaniok a vonakodó kormányt. Így a főispánok és főispáni helytartók esküszövege dolgában. 1836-tól kezdve mind több megyében fordulnak elő tumultusok: a rendek magyar esküt követelnek az új főispántól, holott ez régi szokás szerint latinul akarja a hivatali esküt letenni. Tornamegyében Marich Dávid főispáni installációján egy óráig vitatkoznak erről, míg végre Scitovszky rozsnyói püspök megunja a dolgot és maga beszéli rá a főispánt az eskü magyarul való letevésére, ugyanez történik Gömörben gr. Andrassy György beiktatásakor,³ az ilyen jelenetek hatása alatt a kancellária maga is türelmet javasol és így a törvényhozás beleszólása nélkül állandósul a főispánok magyar eskütétele,⁴ – a többi, választott tisztviselő természetesen már attól kezdve magyarul tette esküjét, mióta vármegyéje áttért a magyar hivatalos nyelvre.

Sokkal több nehézséget okozott a vármegyei hivatalos pecsétek köriratának nyelve. Legelőször Szabolcsvármegye akarta pecsétje köriratát magyarrá tenni, de a helytartótanácsban és a kancelláriában egyesek nem javasolták erre az engedelmet megadni, mert akkor a többi vármegye is hasonló kéréssel jönne és ezáltal az ügyek elintézésében késedelem állna elő. Bartal György külön véleményt adott be: sem a pecsétan szabályai, sem pozitív hazai törvények

¹ Így Borsod vm., esetében: 1835:1592 kanc. praes. sz.; a melléletek nyelve bármilyen lehetett, de magyar vagy latin fordítás kellett hozzá, így Nyitra vm. tót mellékleténél 1838:871. kanc. sz.: ilyen felirati ügyekre v. ö. 1831:5644, 1832:1758, 1833:115, 116, 118, 267–269, 2317, 12487, 1834:813, 1835:4918, 6236, 7740, 8941,9718, 16373 stb. stb. kanc. sz.

² *legum abrogandarum et interpretandarum potestas contra art. 12:1790/1 vindicare per jurisdictiones singillatim sibi non possit*, 1836:16755 kanc. sz., Conf. 1836:2148. sz.,

³ I.-Prot. 1837. július 29. 2. l., 1838. augusztus 14, 2. l.

⁴ 1836:14358, 14359. kanc. sz. és az id. Conf. sz.

nem tiltják a körirat megváltoztatását, példa is van rá, már II. József 1787-ben az összes pecsétek helyébe újat rendelt, Lipót pedig a régiéket helyreállítá; legcélszerűbb volna azonban a dolgot egységesen, országgyűlésileg rendezni. Végre is hosszas tárgyalás után négy megye: Borsod, Veszprém, Szabolcs, Békés megkapták az engedélyt,¹ s ettől kezdve, amely megye kérte, ki is eszközölhette magának a pecsétváltoztatást. A nehézségek itt is a közjogi felfogásból származtak: több ellenzéki megye az autonom jog sérelmének tartotta, hogy a kormányhoz forduljon engedélyért ily ügyben, mely nézete szerint egyedül a helyhatósági jog körébe tartozott. A kancellária viszont történeti adatokkal bizonyítá, hogy pecsét adományozása és változtatása felségjog, a multban is kérték ezt a megyék a királytól, így Turóc 1715-ben, Szabolcs 1729-ben, s a kir. engedélyről valóságos privilegialis formájú diploma adatott ki. A megyék ezzel szemben előzetes kérdés nélkül maguktól magyarosították meg pecsétjüket, s ezen új pecsét alatt írtak a kancelláriának, mely az ily iratokat nem intézte el.² A megyékben ily módon heves jelenetek folytak le, a pecsét megyei szabadság palladiumának tűnt fel, s megmagyarosításában szimbolikusan az államnyelv diadalát látták. Szatmármegye pecsétjének köriratát maga Kölcsey Ferenc készítette el.³ A hevesebb megyék átiratokban bizonyígtatták egymásnak, hogy a nemesi joggal nem egyeztethető össze a „kegyelem útjára” térni és a szöveg változtatását a kormánytól kérni; Kölcsey itt mérsékeltebb volt és a kérelem útját javasolta megyéjének.⁴ Legnagyobb bonyodalom Zalamegyében keletkezett, ahol az engedély nélkül készített magyar pecsétet a kormány két udv. leiratban is érvénytelennek nyilvánítá.⁵ A közgyűlés nem akart meghajolni és tovább szándékozott használni az eltiltott pecsétet, mire Deák Ferenc világosan kimutatta az eljárás veszedelmeit: ha a megyének nincs autentikus pecsétje, kiadványait hatóságok és magánosok visszautasíthatják, bizonyoságlevelei, ügyvédi megbízásai, bekebelezései stb. érvénytelenekké válnak, még

¹ 1834:11441. kanc. sz.

² Így 1835:7740, 8941. kanc. sz. Borsod, I.-Prot. 1837. dec. 16, 18. I. Hont stb.

³ Vértesy Jenő, Kölcsey Ferenc, Budapest, 1906, 180. l.

⁴ I.-Prot. 1837. okt. 10, 14, l., 1838. január 6, 13. l. stb.

⁵ 1838:12825 kanc. sz.

az is megeshetik vele, hogy követeit, hiteles megbízó levél híján, visszaküldik az országgyűlésről. Mindezek kikerülésére és a megye jogának épségben tartására azt javasolta, hogy a régi, széttört latin pecsétet kell elővenni és kijavítani, de úgy, hogy a széttörés nyomai láthatók legyenek, hadd lássák vármegyék és magánosok, hogy Zalamegye nem kéri a királytól azt, mi őt jogszerint megilleti.¹

Ha még ilyen, a szorosán vett vármegyei igazgatás körébe vágó dolgokból is országos bonyodalmak származtak, annál több panaszra, jegyzékváltásra és felindulásra adott alkalmat a vármegyéknek érintkezése azon hatóságokkal, melyek egyedül a királynak lévén alárendelve, mindvégig a német hivatalos nyelvnél maradtak meg. Legtöbb konfliktus természetesen a katonai hatóságokkal volt. Mint tudjuk, a rendek fáradozásai katonai téren egyebet nem tudtak elérni, mint az 1840:6. t.-cikk azon rendelkezését, hogy a magyar ezredek kormányai a magyar törvényhatóságokkal magyarul levelezzenek. Ezenkívül a király megígérte, hogy rendelkezni fog, miszerint a magyar nyelvnek tudása a katonai véghelyeken is gyarapíttassék. De már mielőtt ez a törvénycikk létrejött, igen sok megye visszautasítá a katonai hatóságoktól jövő német nyelvű átiratokat. A haditanács folyton panaszra jár a magyar kancelláriához ez ügyben, a kancellária utasítja a helytartótanácsot, ez pedig megróvást oszt ki a renitens vármegyéknek. A magyar központi hatóságok nem szívesen tették ezt, mert nagyon is jól ismerték a katonai hatóságok ellenszenvét a magyar nyelv iránt. A vidéki parancsnokságok, ha magyar irat került kezükbe, nem sajnálták Bécsbe küldeni a haditanácshoz, s ez a kancelláriához, hogy német vagy latin fordítást kapjon róla. Holott csekély jóakarattal ott rögtön, az ezrednél vagy a General-Kommandonál is rögtön találhattak volna alkalmas egyént, ki lefordítja az illető iratot. Ezt a helyzetet keserűen panaszolja el a kancellária az 1827. országgyűlés katonai sérelmei alkalmából és kir. rendeletet eszközöl ki, hogy ezután a magyarországi katonai hatóságoknál is alkalmaztassanak magyar nyelvet értő egyének.² A megyék is folyton panaszkodnak, követelik a magyar ezredeknél magyar tisztek alkalmazását, a Ludovika-akadémiának végre vala-

¹ I.-Prot. 1831. nov. 20, 10. l.

² 1827 május 28. kézirat, Conf. 1827:96. sz. A haditanács panaszaira: 1831:10186, 1832:1267, 10670, 1833:3720 stb. kanc. sz.

hára életbe léptetését. De hadügyi téren semmit sem érnek el, még erre vonatkozó levelezéseiket is eltiltja a bécsi kormány, sőt a postahivatalokat utasítja, hogy az ilyen megyei átiratokat kézbesítés helyett „titkos elnöki úton” a kancelláriába küldjék.¹ A konfliktusok száma az 1840:6. cikk óta sem kisebbedik. Vegyes, katonai és vármegyei bizottságoknál a jegyzőkönyvön vesznek össze, a tisztek csak német szöveget hajlandók aláírni;² Pozsonymegye a hadiadó beszállítását tagadja meg, mert a hadipénztár nem akar magyar nyelvű nyugtát adni, – ez esetben a haditanács végre beleegyezett abba, hogy a hadiadó nyugtái felzetesen németül és magyarul adassanak ki.³ Megmarad azonban elutasító álláspontján, mikor a kancellária megyei panaszra azt kérte, hogy magyar ezredekől kiinduló katonai szállításoknál az előfogatokért és természetbeni szolgáltatásokért olyan nyugtát állítsanak ki, hogy az ezred neve magyarul legyen rajta.⁴ Még több felindulást kelt az elbocsátott, kiszolgált és elhunyt katonákról szóló szolgálati bizonyítványok nyelve; itt a haditanács ragaszkodott az 1840. törvényhez, mely csak levelezési nyelvet állapít meg, ennek értelmét neki, a haditanácsnak, „kollíziók kikerülése végett” a legszükségesebbre kell szorítania, a kérést nem teljesítheti, mert az ezredek anyakönyvei németek, s ezekből csak német kivonatot adhat; jóakarata jeléül azonban hajlandó ezután a keresztelési, házassági és halálozási bizonyítványokat a hátapon latin fordításban is adni, azon esetben, ha viszont a magyar plébániák is két nyelven, magyarul és latinul adják katonai személyekről kivonataikat. Amire a kancellária megjegyezte, hogy az anyakönyvek nyelve immár magyar lévén, ezen nem lehet változtatni és ha a katonai hatóságok nem adnak magyar fordítást, úgy a latinra sincs szükség, mert ezt e felek ép oly kevésbé értik, mint a németet.⁵ A katonaság centralisztikus német szelleme ingadozás nélkül állta a magyarok támadásait és mindvégig kitartott magyarellenes irányában. A főbb katonai hatóságok a nemzetiségi mozgalom minden meg-

¹ Conf. 1834 : 135, 143. sz.

² 1841 : 2796, 5381, 7518, 17963 kanc. sz.

³ 1845 :4603, 6254, 7832, 9632 kanc. sz.

⁴ 1845 :10338, 17810 kanc. ,sz.

⁵ A haditanács 1845 április 19. jegyzéke, 1845:7438 kanc. sz. a., ugyanott 13833. sz., St. R. 1846:3465. sz.

nyilvánulásáról gyűlöletes jelentéseket küldenek Bécsbe,¹ egyes ezredek és katonai méltóságok a magyar nyelvet kihívóan lebecsülik, így Chorich báró altábornagy, aki Trencsénmegyétől magyar átíratot kapva, kikéri magának ezt és ezután vagy német vagy szláv levelet kíván magának.² Ilyen esetek egymás után ötvenkét megyei közgyűlést foglalkoztattak és izgatták fel a hangulatot. Külön sziklát képezett a magyar államnyelv áradatában a katonai határőrvidék, ennek hatóságait semmiképpen nem lehetett a magyar nyelvvel megbarátkoztatni. A megyék panaszaira Hardegg gróf, a haditanács elnöke félre nem érthetően fejezte ki a bécsi kormány nézetét: „a határőrvidék a hadseregnek tisztán katonai céljaira rendelt, Magyarországtól elkülönített területe, mely mind- eddig saját törvényei szerint, a magyar rendek befolyásától mentesen kormányoztatik,”³ a hadsereg nyelve pedig a német, tehát az 1840. törvény kir. Ígérete csak a minimumra szorítandó. A határőrvidéki iskolák célja a német nyelvű katonaság kiképzése, itt a magyar nyelv bevezetése veszélyeztetné a hadsereg céljait, de magyar községekben úgysis magyar a népiskolák tannyelve. Ez természetesen csak nagy túlzással felelt meg a valóságnak: az egész végvidék területén, melybe szlavoniai és bánági magyar faluk, sőt az erdélyi székely ezredek területei is beletartoztak, a hadseregtől fentartott községi iskolák közt 57 német, 424 szerb, 143 oláh, 137 tót, 2 görög, 2 zsidó és összesen csak 7 magyar tannyelvű elemi iskola volt.⁴ Ezen a helyzeten az 1840. ígéret sem változtatott, az újítás mindössze arra szorítkozott, hogy öt évre az ígéret után királyi rendelet mondta ki, hogy a határőr- vidék két gimnáziumában a magyar nyelv tantárgyként tanítandó.⁵ A hadsereg nemzetellenes hangulatára mi sem jellemző annyira, mint hogy a katonai és rendőri hatóságok hallatlan összeesküvést

¹ Pl. az erdélyi General-Kommando Wesselényi Szózatáról, Conf. 1844:95. sz.

² I.-Prot. 1841. október 22., 3. l., ez 1843–44. országgyűlési sérelem lett, v. ö. még Conf. 1844:1026. sz.

³ „ein von Ungarn ausgeschiedener, zu rein militärischen Zwecken bestimmter Bestandteil der Armee, welcher bisher nach eigenen Gesetzen, ohne Einfluss der ung. Stände verwaltet wurde”, 1845 december 31. felterj., Conf. 1845:126. sz.

⁴ St. R. 1843:5715. sz.

⁵ Conf. 1845:126, 1844:1164, St. R. 1839:5213. sz.

szimatolnak, szigorú vizsgálatokat folytatnak, mert kiderül, hogy Pesten az Este gránátos ezred néhány altisztje a magyar nyelvet akarja művelni, s e célból magyar verseket ír, amely versek különben politikától mentes érzelmes daraboknak bizonyultak.¹

Nem kevésbé útjába álltak a magyar nyelv érvényesülésének a szintén királyi jog alatt álló kamarai hatóságok. Láttuk, hogy a magyar udvari kamara alig hogy köteleztetett a magyar hatóságokkal magyar nyelvű levelezésre, a bécsi kamaraelnök máris megkísérelte a németet belső nyelve gyanánt bevezetni. E legfőbb pénzügyi hatósága az országnak 1848-ig vagy latinul, vagy németül végezte ügyeit, s a 48-as márciusi időkben csak az erőszaknak engedve tért át a magyar hivatalos nyelvre. A magyar kamarának Csernyus kamarai tanácsostól követelt áttérése a magyar nyelvre a bécsi kormány szemében ép oly jogtalan erőszak volt, mint Tánacsics Mihály kiszabadítása a helytartótanács börtönéből.² Kübeck ezen magatartásának köszönhette a magyar kamara, hogy népszerűtlenebb intézmény nem volt nála az országban, a kamara német hivatalos nyelve és tanácsosainak német öltözete ellen a megyék és országgyűlések folytonosan panaszkodtak. Hasonlóképpen a kamarától kiadott iratok és a neki alárendelt hatóságok német nyelve ellen. Így képez megyei s azután országgyűlési sérelmet, hogy a kamara a bankócédulák beváltásáról németül rendelkezik, német hirdetményeket ad ki,³ lottó-hirdetéseit és értesítéseit német nyelvűek (ez utóbiakat a bécsi kamara adta ki),⁴ hogy a kamarai igazgatás alatt álló postahivatalok görcsösen ragaszkodnak a német nyelvhez, ajánlott levelekről német nyugtákat adnak ki, amivel szemben Kübeck hiába magyarázta, hogy Magyarország is tagja a civilizált világnak, ott pedig senki se tud magyarul, kell tehát, hogy a posta nyelve Magyarországon továbbra is német legyen.⁵ A gyakorlati életbe mélyen belevágó konfliktusokat okozott a bányahatóságok nyelvi gyakorlata is. Ezek a bécsi kamara bányügyi osztályának voltak alárendelve, teljes függetlenségben

¹ Pol. 1844:4380. sz.

² Iratok: 170. sz.

³ Így 1830. Irományok 2, 311. l.

⁴ Conf. 1843:1075. sz.

⁵ 1840:17608. kanc. sz., továbbá 1830:1308, 1838:5622, 1840:188, 3676, 13452, 1841:3800. sz.

a magyar rendektől. Amint a bécsi bányakamara elnöke, herceg Lobkovitz kifejezte, ezek koordinálva, mellérendelve voltak a magyar hatóságoknak, s így joggal megkívánhatták, hogy saját hivatalos nyelvükön, németül, fogadják el tőlük beadványaikat. A 30-as években ebből szintén heves összeütközések származtak. Krassó és Temes vármegye, Nagybánya városa egymásután tiltakoztak a bányahatóságok német vagy latin átírata ellen s az ebből keletkezett vizsgálat során kiderült, hogy egyes bányahivatalok maguk is belátták már a német levelezés antikvált voltát: a nagybányai főinspektor már régóta magyarul érintkezett Nagybánya városával, a temesi bányaaigazgató pedig maga kérte a bécsi kamarát, engedje meg neki a vármegyékkel magyarul levelezni. Lobkovitz erélyesen lépett fel: kimutatta hogy a XVI. századtól fogva német volt a hivatalos nyelv, a bányahatóságok mindenkor függetlenek voltak a magyar törvényhatóságoktól, a magyar nyelv bevezetése csak káros hatással lehetne, mert a bányászati szakkifejezések úgy a németben, mint más nyelvekben is németek, a magyar nyelv visszavetné a bányászat művelését. Miután azonban Svaizer főkamagróf főnökétől eltérőleg a magyar nyelv mellett nyilatkozott és az 1840: 6. t.-cikk különben is kimondta, hogy a kamara, tehát a neki alárendelt hatóságok is magyarul kötelesek levelezni, így végül a konferencia is a magyar felfogáshoz csatlakozott és elismerte azt, hogy a törvényhatóságok nem kötelezhetők a bányahatóságoktól más, mint magyar nyelvű átíratok elfogadására.¹

Megtörött a nyelvi mozgalom ereje a kancellárián is, melynek hivatalos belső nyelve, mint láttuk, mindvégig latin és német maradt. A magyarsághoz idomulás külső jele csak abban mutatkozott, hogy a kancellária hivatali személyzetében magyar fordítói állást szerveztek.² Egyéb bécsi magyar hatóságoknál is csak lassankint terjedt a magyar nyelv. Mikor a magyar rendek végre is megunják, hogy a magyar nemesi testőrség számadásait német nyelven terjesszék az országgyűlés elé és németül kelljen azokat az országgyűlési irományok közt kinyomatni: a számadásoknak magyarul vitele ellen a testőrkapitány ép úgy tiltakozik, akárcsak a bécsi főszámszék, a haditanács és a főudvarmesteri hivatal. A ren-

¹ Conf. 1839:24, 233. sz.

² V. ö. 1838:1238, 2800, 3046. kanc. sz.

dek erélyes fellépésére a király több kéziratban megígérte, hogy a testőröket magyar tantárgyakra is fogja tanítani, mivel ezek a gárdából való kilépésük után Magyarországon polgári hivatalokban ügyis előnyben részesülnek. Mednyánszky Alajos, a tanulmányi bizottság vezetője azt kívánja, hogy a testőrök, kiknek elég idejük van, öt évre felosztva magyar statisztikát, köz- és magánjogot, nyelv- és irodalmat, meg olasz nyelvet tanuljanak. Az államtanács katonai osztályának vezetője, Clam-Martinitz gróf, keresztülviszi e javaslat elvetését, a magyar kancellária még csak választ se kap, a magyar testőrségből továbbra is kizárva marad a magyar nyelv.¹ Valamivel több sikert ért el a magyar nyelv a Theresianumban, melyet részben magyarországi alapokból tartottak fenn. Az országgyűlések egymásután követelték ott magyar nyelvi- és jogi tárgyaknak tanítását, mert a Theresianum végzett növendékei Magyarországon többnyire polgári szolgálatba léptek és előkelő állásba jutottak. Az 1830. országgyűlés hatása alatt a király 1833-ban megígéri magyar tárgyak tanítását, az intézet kurátorai azonban lehetőleg elodázzák a rendelet végrehajtását és megakadályozzák, hogy a magyar jogi tárgyak kötelezők legyenek a magyar növendékekre, valamint hogy azokat a nem-magyarok is hallgathassák.²

A horvátországi hatóságokról nem szükséges külön szólanunk: egy-egy horvát megye vagy város latin átírata nemcsak az illető címzett megyében okozott izgatottságot, hanem tovább adva körlevelek által a többit is felindította. Viszont a magyar megyék magyar átíratai hasonló hatást keltettek a horvát törvényhatóságoknál, melyek végtelen számú panaszos feliratokkal bombázták a helytartótanácsot és kancelláriát. Valóságos méltánytalanság a horvát hatóságokon annál kevésbé eshetett meg, mert hiszen a bécsi kormány szívében ügyis mellettük állott; horvát hatóságoknál már régóta nem engedte horvátul nem tudók alkalmazását,³ s ebben a horvátokat a magyarok fölött határozottan előnyben részesítette. Fiumében a hivatalos nyelv olasz volt, a helytartó-

¹ St. R. 1836:667, 2817, Conf. 1836:290, 660. sz.

² 1832:13980, 1833:6489 kanc.; Conf. 1833:1113; St. R. 1835:4922, 1836:71; 1836:1122, 1123 kanc; Conf. 1844:854; 1844:924. kanc. eln. sz. Horváth Mihály kinevezéséről.

³ St. R. 1825:147. sz.

tanácshoz, ill. a banális táblához felküldött iratok és perek fordítására államköltségén két fordítót alkalmaztak,¹ az iskolák nyelve az alsóbb osztályokban illyr és olasz volt, a felsőbbekben olasz és német, 1823. óta tisztán olasz, de ezóta a magyart is mint tananyagot tanították.²

Mielőtt a közoktatás nyelvének igen fontos kérdésére áttérnénk, meg kell említenünk azt a küzdelmet, melyet a magyar hatóságok az osztrák örökös tartományokkal folytattak a levelezések, vándorkönyvek és útlevelek dolgában. E két utóbbi kategóriájú kiadvány dolgában már régóta merültek fel periodikus nehézségek. Az osztrák és lengyel határon a magyar útleveleket nem szívesen fogadták, ezért fejlődött ki a szokás, hogy az átutazó borkereskedőknek Bártfa városa állított ki latin útlevelet s a magyart zálogul visszatartotta magánál.³ Szabály szerint tulajdonképpen csak a bécsi magyar kancellária volt feljogosítva, külföldre szóló útlevelek kiállítására, de ezt gyakorlati szempontból nem lehetett fentartani: a hegyaljai kereskedők, Galiciába szándékozva, nem térhettek be Bécsbe útlevélért.⁴ A 30-as években a vármegyei hivatalos nyelv megmagyarosodásával a megyék latin helyett magyar nyelvű útlevelekkel látták el a területükről külföldre utazókat, kik közt a legnagyobb percentszámot a zsidó kereskedők képezték. A magyar hazát körülvelő osztrák területen azonban a rendőrhatóságok nem fogadták el a magyar útlevelet s az illető eseteket feljelentették felettes hatóságuknak, a rendőrminiszteriumnak és az osztrák-cseh egyesült udvari kancelláriának, mely utóbbi a magyar kancelláriával lépett az ügy tisztázására érintkezésbe. Osztrák kérésre végre 1836 július 21. udvari dekrétum utasítá a magyar törvényhatóságokat, hogy ezután latin útleveleket állítsanak ki; az uralkodó egyúttal reciprocitásról is gondoskodott, amennyiben az osztrák udvari kancellária útján hasonlóképpen latin útlevelekre utasítá az osztrák hatóságokat.⁵ A rendeleteket a magyar vármegyék nem voltak hajlandók végrehajtani: ők is folyton németnyelvű útleveleket kap-

¹ St. R. 1841:58. sz. Conf. 1848:540. sz.

² St. R. 1843:5052. sz.

³ 1812:1338. kanc. sz.

⁴ 1812:3542. kanc. sz.

⁵ Goutta id. m. 27, 141. l., 1835:13176, 1836:9977, 1837:7748. stb. kanc. sz.

tak az osztrák tartományokból s így nemzeti büszkeséggel nem tehettek egyebet, mint a reciprocitás elvét alkalmazva magyar nyelvű útleveleket és egyúttal a vándorló mesterlegényeknek magyar vándorkönyveket adni ki.¹ Ez a konfliktus Sedlnitzky rendőrniszter hivatalba léptével élesedett ki. Sedlnitzky szigorú utasításokat adott a tartományi rendőrigazgatóságoknak, hogy magyar útlevéllel senkit tovább ne eresszenek, az útlevelet vegyék el tőle, s küldjék be őhöz s addig is az útlevél birtokosát az illető városban konfinálják. Egyik fél sem engedett, a vármegyék egymásután tesznek panaszt és fogadkoznak, mint a nagyon is érdekelt Beregmegye: „oly rendelkezéseket tettünk, hogy míg nemzeti nyelven kiadott úti leveleink a galíciai kormány részéről tekintetben nem tartatnak, a hozzánk onnan adott idegen nyelvűek mellett bejönni akarók a viszontosságnál fogva innen is visszaútasítandók lesznek.”² A kancellária többször jelenti, hogy a közhangulat a magyar útlevél el nem fogadásában a magyar nyelv megvetését látja s ezért lehetetlenség a rendeletet végrehajtani,³ a vármegyék maguk is utasításba adták országgyűlési követeiknek, hogy olyan törvény hozassák, mely a reciprocitás elve alapján magyar alattvalókra magyar, idegenekre idegen útleveleket tesz kötelezővé, ők a magyar útlevél külföldi elismerése fejében hajlandók a németet is elfogadni külföldiektől. Több főrend a francia példát ajánlotta: a francia határon a német útlevelet elveszik az utazótól, franciát adnak neki, melyet visszatértekor kicserélnek az eredetivel. Törvényszerű rendelkezés nem történt, a harc tovább folyt, melynek vesztesei szegény vándorlegények, Bécsbe szolgálni induló parasztlányok és kereskedők voltak. Sorsuk megkönnyítésére a magyar kancellária azt ajánlja, hogy a határon levő vámhivatalnokok, a harmincadosok bízzassanak meg, a magyar útlevél rubrikáiba német vagy latin fordítás beleírásával, Sedlnitzky ezt sem fogadja el, mert ez már a harmincadosok hivatali kötelezettségét lépné túl;⁴ a rendőrniszter Shylockként ragaszkodott a latin nyelvet kimondó rendeletek szövegéhez, bár a magyar kancellária többször felhívta a figyelmét arra, hogy a bécsi vámőrök és rendőrközegek latinul

¹ M. K. A. 1837:1190. sz.

² 1838 május 14. felirata 6877 kanc. sz. al.

³ Így 1838:3135 kanc. sz.

⁴ Pol. 1839: 742. sz.

bizonyára még annyit sem tudnak mint magyarul.¹ Évenként több százra ment a magyar utazók száma, kiket Sedlnitzky utasítására feltartóztattak és vizsgálatba fogtak magyar útlevelük miatt. Amely rendőrfőnök szorgalmas volt a magyarok feltartóztatásában, Sedlnitzkytól dicséretben részesült.² A magyar kancellária fáradozására végre 1842-ben újabb rendelet szabályozta a kérdést: a vármegyék ezután magyar nyelven állíthatják ki az útleveleket, de latin fordítást is mellékeljenek hozzá, ennek megfelelően az osztrákok német és latin útlevelet adnak ki.³ De az 1844. nyelvtörvény óta erre sem voltak hajlandók többé a vármegyék, amint-hogy az osztrák tartományok hatóságai sem adtak latin fordítást a német útlevelekhez; Sedlnitzky még mindig nem látta, hogy a latin nyelv végkép kiment a divatból. A kancellária újabb törekvései, a viszonzóság alapján a magyar nyelv bevezetésére, nem vezettek többé eredményre, a két nyelvet követelő rendelet Sedlnitzky kívánságára többször is megújított,⁴ a helyzet maradt a régi: a szegény magyar utasok magyar útlevelükkel végig járhatták egész Ausztriát, míg végre Bécsben vagy Grázban a rendőrközegek nyakon nem csípték őket s akkor heteken át ott kellett maradniok, várakozva a rendőrminiszterium és magyar kancellária jegyzékváltásának kimenetelére. De Sedlnitzky még sem zárhatta be őket, ezért többnyire fordítást kért a beküldött magyar útlevélről a kancelláriától s aztán elbocsátotta őket. Mivel a magyar útlevél jogosultságát a bécsi kormány el nem ismerte, szó sem lehetett egységes útlevélformula kifejlesztéséről: egyes hatóságok, szelíden szólva: igen pongyolán állították ki az útleveleket – a vándorló-könyvekben nagyobb rend volt, ezeket a helytartótanács már 1816-ban szabályozta. Útlevélkiállításra bárki is jogosítva érezte magát: uradalmi cselédeknek a tisztartó, szerzeteseknek a perjel; egy kasznár útlevelet ad főlebbvalója, Batthyányi hercegi főkormányzó feleségének. Sőt megesett, a régi jó nemesi

¹ A rendőri levéltárban a legtöbb magyar útlevél-irat évenként egy-egy szám alatt összesítve található, így 1838: 2260, 1840: 1067, 1842: 159. 1843:192, 1844:163. sz. al.

² Pol. 1841:2489. sz. stb.

³ 1842:18781 kanc. sz.

⁴ V. ö. Conf. 1846:1437, 1847:196, 432; Pol. 1847:6876, 3450/113. 7175/113 stb. sz.

világ elkésett visszhangjaként, hogy egy fiatalembernek „Harsányi Pál táblabíró s a nevezett ifjúnak anyai nagybátyja” állít ki útlevelet, melyet Sedlnitzky kezébe kaparintva nagy lelki örömmel mutatott be a kancelláriának.¹ Magyar útlevelek és általában magyar okmányok, főként örökösödési ügyekben, távolabbi külföldön is nehézségeket okoztak, de nemcsak a magyarok, hanem a latinok is. A porosz hatóságok őszinteség dolgában fölülmulták Sedlnitzkyt, mert a drótostótok útazásai alkalmából bevallották, hogy ők latinul se értenek s a magyarországi útlevelek vagy egészen németül, vagy németül és latinul legyenek, mint az oroszországiak is két nyelven.² Amíg a magyaroknak rendeletek tiltották saját nyelvük használatát, addig e kérdéseket nem lehetett megoldani s így következett be 1848 és 1849, vele újból a német hivatalos nyelv.

Hátra van még a magyar nyelvnek a közoktatás terén tett előmeneteléről szólnunk. Mint emlékezünk, az 1827. országgyűlés az 1791-ki rendszeres munkálatok korszerű átdolgozására újabb bizottságokat küldött ki, közöttük egy külön tanulmányi albizottságot, mely gróf Cziráky Antal országbíró elnöklete alatt 1828 január 29-től 1829 január 10-ig Pesten ülésezett.³ Tagjai közt Horváth János püspök, gróf Teleki József, Mednyánszky Alajos, Drezmitzer József győri főigazgató, Pázmándy Dénes komáromi, Kritske József löcsei követ a magyar nyelvnek lelkes barátai voltak és hogy alkotásuk sem pedagógiailag, sem nemzetileg nem felelt meg a várakozásnak, abban nem ők a hibásak. Feladatukat az 1827:8. t.-cikk az 1791. munkálatok átvizsgálásában jelölte ki, ezekre a munkálatokra pedig valóban talált Szerencsy István megjegyzése: olyanok, mint a gyerekruha, amelyet az atya növésben levő fiának készítettett, de a rest szabó csak akkor hozza, mikor már a fiú rég kinőtt belőle.⁴ És a tanulmányi munkálat már elkészültekor is avult volt, annál kevésbé lehetett belőle most, szinte 40 év múlva, korszerű javas-

¹ Pol. 1847:11333/113 sz.

² Pol. 1841:6709, 1842:542; v. ö. még 1832:4207, 7463, 1843:16692 (a török határt illetőleg) kanc. sz.

³ Jegyzőkönyve: *Protocollum consessuum subdeputationis regnic. in literariis*, kinyomatva Buda, 1839, eredetije régi orsz. ltár, *Acta deputationis fasc. F. lad. LLL*, n. 1.

⁴ Szerencsy István Gondolatai, *Bpesti Szemle* 1883, 34. kötet, 346. l.

latot készíteni. A bizottság „opinió”-ja¹ egyesegegyedül a népoktatás terén mutat erélyesebb kezdeményt, bizonyára Mednyánszky befolyása alatt. A nem-magyar nyelvű népiskolákban lehetőleg magyarul is tudó tanítók alkalmazását kéri, akik ha tanítványaikat magyarra is tanítják, ezért jutalomban részesüljenek. A nem-magyar nyelvű iskolákban próbáljanak magyar tankönyveket is olvasni, különben minden nyelven írássék magyar nyelvtan; a tanítói és jegyzői állás egymástól elválasztassék s az oktatásra városok, vármegyék is felügyeletet gyakoroljanak. A grammatikai iskolákban a latin nyelvet magyarul tanulják s ezenkívül az egyes osztályokban magyar nyelvtant, syntaxist, magyar történelmet, az akadémiákon magyar stylust, esztétikát, irodalomtörténetet, hivatalos magyar stylust is tanítanak. Különben a gimnázium, akadémiák és egyetem nyelve maradjon továbbra is latin; a magyar nyelv művelése, jegyzi meg a bizottság, a tudós társaságnak és nem az iskoláknak feladata.² Mint láthatjuk, ez a tervezet a közvéleményben uralkodó kívánságok színvonalát sem érte el, annál kevésbé volt alkalmas a magyar oktatás előbbvitelére.

A 40-es évekig maradt minden a régiben. Mindenütt latin tannyelv; ha egyszer híre jön, hogy valamely gimnáziumban egyes tárgyakat magyarul merészelnék tanítani, a főhatóságok szigorú vizsgálatot rendeznek és helyreállítják a latin nyelv uralmát.³ Az államinak nevezhető katolikus középiskolákban annyira háttérbe szorították a nemzeti érzést, hogy egyes buzgóbb tanárok állásukat veszítették a magyar nyelvért való lelkesedésük miatt. Czuczor Gergely esetére célozva jegyzi meg Jüstel államtanácsos, hogy a magyar nyelvtanulásnak kétségtelenül veszedelmes tendenciája van, de ettől szerzetesi iskolákban nem kell tartani, mert ott, mint a tapasztalat mutatja, különösebb jogi megokolás nélkül lehetséges megszabadulni az ily veszedelmes emberektől – azaz királyi parancsra a rend feje kénytelen áthelyezni az illetőt.⁴ Mednyánszky Alajosnak főntebb fejtegetett reformeszméi⁵ egyelőre papiroson maradtak, még az egyetlen magyar nyelven előadott tantárgyról,

¹ Opinio excelsae regnicol. deput., v. ö. Iratok 77. sz.

² Opinio 69. l.

³ Így pl. Szegeden 1833-ban, Iratok 88. sz.

⁴ St. R. 1838:81. sz.

⁵ L. fönt, 103. l.

a magyar nyelvi óráról is kénytelen megállapítani Czuczor Gergely, hogy az Verseghy elavult tankönyvei mellett egyedül a gyermekek kínzására szolgál.¹ A magyar nyelvnek gimnáziumi és egyetemi tanárai még mindig nem egyenlőjoguak többi kartársaikkal,² a pesti egyetem még mindig nincs függetlenítve a bécsitől és az osztrák tanulmányi bizottság befolyásától; Cziráknak, mint az egyetem praesesének reorganizáló javaslata visszautasításra talál.³ A helytartótanács 1836-ban eltiltá az iskolai önképzőköröket és mereven visszautasítá⁴ a megyék éveken át jövő feliratait, hogy egyes iskolákban a körök engedélyeztessenek. A 30-as évek vége felé egyedül a kath. középiskolák hitszónoklataiba nyomul be a magyar nyelv, előbb csak az alsó, majd az összes osztályokban. A pesti egyetemen Ranolder János egyetemi hitszónok 1842-ben kezdi meg, a primástól nyert szép meghatalmazással, a magyar egyházi szónoklatok tartását, amiért különben a kormány felelőssége is vonja.⁵

Ez a mozdulatlanság kezd a 40-es években végre megelevedni, amikor az 1840. országgyűlés sürgetéseire a király leiratban megígéri, hogy a magyar tannyelv és egyéb oktatási tárgyak dolgában a helytartótanáctól fog javaslatot kérni és aszerint cselekedni.⁶ Ennek következtében készült el Mednyánszky Alajosnak, a budai magyar tanulmányi bizottság elnökének nagy memoranduma az egész magyar tanügy átalakításáról. Javaslátán Hartig az akkor uralkodó liberális ideák hatását vette észre.⁷ Mint láttuk, Mednyánszkyt már évtizedek óta foglalkoztatták a tanügyi problémák s most, mikor élete végén végre alkalma nyílt ideáinak ha nem is megvalósítására, de legalább a kormánykörökben való terjesztésére,

¹ Czuczor: A magyar nyelv állapota gimnáziumainkban, Tud. Gyűjt. 1828/XI. 72. l.

² 1835:5045 kanc. St. R. 1836:3488. sz.

³ St. R. 1831:2679. sz., v. ö. Conf. 1827:91. sz.

⁴ Pl. Vasmegeye kérésére, a szombathelyi lyceumbeli kör visszaállítására, azt feleli, hogy nincs ok, miért épen Szombathelyen tenni kivételt, 1842:1487 kanc. sz. Ezt a rendeletet a külföldiek mai napig, még Fischel is, Panslavisztus 119. l., a szlávok ellen irányulónak tartják és vele a magyar mozgalmat terhelik meg, holott épen a magyarság ellen irányult.

⁵ 1842:6155. kanc. sz. A theológia magyar nyelvéről bizottsági tárgyalás 1842:18514. kanc. sz. al.

⁶ 1840 március 14. leirat, Iratok 129. sz.

⁷ Lieblingstheorie des Liberalismus, Conf. 1842:633. sz.

ő lesz az első, aki a rendi korszak megcsontosodott tanügyi ideáitól végkép elszakadva a magyar közoktatásügyet modern európai irányban akarja reorganizálni. Elve, hogy tudományos, humanisztikus képzésre kizárólag a gimnáziumok, akadémiák és az egyetem szolgáljanak, egyébként azonban a realiztikus kor szükségleteinek megfelelően gyakorlati célja legyen az oktatásnak s ez utóbbi célból különös figyelmet fordít a vasárnapi iskolákra, a városi nép számára felállítandó ipariskolákra, preparandiákra és általában a népoktatás célját szolgáló intézményekre. Az „elemi” iskola elnevezést is tőle vette át a helytartótanács. A vallásoktatást elválasztja a többi tárgytól és külön hitoktatóra kívánja bízni. Az elemi iskolának felső osztályából törli a latin nyelv elemeinek tanítását, az elemi oktatás mindenütt a nép nyelvén menjen végbe, de nem-magyar vidéken, ahol nem-magyar az elemi iskola tannyelve, ott külön órákban taníttassák a magyar nyelvű írás és olvasás. Ez a javaslat teljességgel megfelel Mednyánszky fiatalkori értekezése alapelveinek, de hozzátehetjük: megvalósítását mindvégig, az 1848. forradalomig megakadályozták a kormánykörök. Mednyánszky javaslatai éveken át hányódtak helytartótanácsból, kancelláriáig, konferenciától osztrák tanulmányi bizottságig, szerzőjük többször kénytelen volt átdolgozni őket az osztrák szakemberek tanácsait tekintetbe véve, de egyet, az elemi iskolai nyelvi követelést fenntartotta, annak dacára, hogy a bécsi kormánytagok, megfélemlítve a német iskolák iránti előszeretetükről, mindenkor erélyesen ellene voltak, hogy az anyanyelvű népiskolákban bármiféle tárgyat is más nyelven tanítsanak. Az osztrák tanulmányi bizottság nem engedi meg, hogy a magyarországi népiskolákban a magyar nyelv tantárgyként taníttassék, de ugyanakkor azt javasolja, hogy a horvátországi, horvát tannyelvű népiskolákban a német nyelv tantárgyként vétessék fel. Ezt a tényt számba kell vennünk, mikor az osztrák tanácsosok tirádáit olvassuk az egységes, kizárólagosan anyanyelvű népiskolák szükségéről. Különben Mednyánszky magyar nyelvi javaslatából, meg az elemi oktatás reorganizálásából alig lett valami, Apponyi György kancellár is hiába sürgette a kérdés elintézését, az elintézetlenül maradt 1848-ig.¹ Valamivel több sikert ért el a tanítóképzés terén, ahol a viszonyok az 1777. Ratio educationis óta valósággal visszafejlődésben voltak. Mednyánszky itt a báró Szepessy püspöknek már említett, 1826-iki

¹ Iratok 107. sz., továbbá Conf. 1843:1328. sz.

memorandumában kifejtett elveket építi tovább,¹ a tanítóképzést világi ügygyé kívánja tenni, a falusi tanítót felmenti egyházi szerepétől, kijelentve, hogy a parasztosztálynak ma már nem elég, ha csak imakönyvet és kalendáriumot tud olvasni, hanem a gyakorlati élethez szükséges ismereteket is rendelkezésére kell bocsátani. Ezért a tanítóképzőket kétéves tanfolyammal kontemplálja, két tanárral s külön orgona- és énekmesterrel. Javaslatán már a nádor sem talált egyéb javítanivalót, mint hogy a magyar nyelv tanítására túlságosan nagy súlyt helyez, ez az oka, hogy a konferencia visszaküldi javaslatát azzal, hogy az osztrák tanítóképzés mintájára újból dolgozza át, ámbár később maga Jüstel állapítja meg, hogy az osztráknémet preparandiák maguk is olyan rosszak, hogy nem érdemes őket mintának kitűzni.² Végre is hosszas huzavona után, melynek oka részben a konferencia segédhivatalának szervezetlensége is volt, 1842-ben elfogadja a király Mednyánszky javaslatának a különböző fórumokon többé-kévéssé átalakított szövegét, s ezzel megnyílik a lehetőség, hogy a magyar nyelvű elemi iskolák számára a modern követelményeknek megfelelő tanítók képeztesse ki.³ A 48-ra következő germanizáló korszak ennek a fejlődésnek is véget vetett.

Nagyobb sikert a magyar tannyelvi mozgalom, csak a gimnáziumi és felső-oktatásban ért el. A 40-es évek elején a régi alkotmánynak és a centralizációnak megmerevedett párthívei is kénytelenek voltak elismerni, hogy a tudományos oktatásban a latin nyelv többé nem tartható fenn. Olyan nyelven, melyet a diákok nem értenek többé, nem lehet tudományt közölni és művelni. A latin nyelv mellett csak egyes elkeseredett magyarfalók, egyensúlyt veszített emberek mertek lándsát törni.⁴ Mikor az 1840.

¹ Iratok 70. sz. Sectio I. 5. szakasz.

² Conf. 1841:388. sz.

³ Id. sz. és Conf. 1841:1552, 1842:597; továbbá 1842:5457, 17244. kanc. sz.

⁴ Ilyen, nem egészen beszámítható ember volt Rácz András, a pesti szeminárium tanulmányi felügyelője, kinek névtelen munkája, *Reflexiones privatae de linguae lat. in sacris ecclesiae cathol. usu, ejusque apud Hungaros in occasum vergentis inclinatione*, Lipsiae, apud O. Wigand, 1845, a latin nyelv utolsó védőiratának tartható; a szerző benne a klérust is megátámadván, állásáról később kénytelen leköszönni, Pol. 1845:94, 7492/12., Conf. 1845:259, 365. sz.

országgyűlésnek adott királyi ígéret értelmében a helytartótanács kérdést intéz a tankerületi főigazgatóságokhoz és a pesti egyetem fakultásaihoz, vajjon lehetséges és ajánlatos-e náluk a magyar tannyelv bevezetése, a legtöbb tantárgyra nézve igenlőleg válaszolnak a megkérdezettek, kivéve a bölcsészeti kar igazgatóját, Tersztyánszky Imre püspököt, aki Kollowrat nagy helyeslése mellett a latin tannyelv fentartása mellett nyilatkozik: nyolcszáz éven át a latin tartá fenn az alkotmányt, maradjon meg továbbra is annál inkább, mert a tudományok magyar nyelvű művelése esetén elszakadna Magyarország Európától. A tankerületi főigazgatók névleg is megjelölték azon iskolákat, melyekben a magyar tannyelv már most, másoknál csak később volna bevezetendő, s e kategóriába osztást az illető gimnáziumok igazgatóságainak véleménye alapján végezték. A beérkezett nyilatkozatokat összegezve a budai tanulmányi bizottság nevében Mednyánszky, s utána a helytartótanács és kancellária azt javasolják, hogy 44 gimnáziumban rögtön, 17-ben fokozatosan vezettessék be a magyar nyelv. A konferencia tárgyalásaiban az az elv alakul ki, hogy ahol tanító és tanítvány már tud magyarul, s ahol így a tudomány tanításának nem lesz kára a magyar tannyelvből, ott be lehet vezetni azt. A horvát Bedekovich különvéleményt jelentett be, hogy az egyetemen legalább a hazai jog továbbra is latinul adassék elő. Az ügy egyelőre az 1842. márc. 27-ki kir. resolúcióval nyert befejezést, mely az akadémiai és jogi tanulmányokba, a hazai jogot kivéve, bevezeti a magyar tannyelvet, minden egyéb iskolára nézve várakozó álláspontot foglal el. Ezt a döntést a konferencia többségével szemben Kollowrat eszközölte ki, aki ebből is láthatólag több érzéket tanusított a csehek, mint a magyarok nemzetiségi szükségletei iránt.¹ A vármegyék elégedetlensége előrelátható volt. Hisz valóban áthidalhatatlan volt az ellentét, mely a magyar irodalom és nemzetiség magas fejlettsége és a magyar nyelvnek a tudományos oktatásban lenézett szerepe közt volt. Petőfi már megjelent és az országban még mindig nem volt szabad a magyar ifjúságot magyarul tanítani. A helyzet tarthatatlanságára József nádor mutatott rá több beadványában, aki itt is gyakorlati érzékű politikusnak és a magyar nyelv barátjának bizonyult.² A nádor

¹ Iratok 136, 139. sz.

² Iratok 137, 139, 156. sz.

közbelépésére az új magyar tantervet tartalmazó iratcsomó tovább vándorolt, az osztrák tanulmányi bizottság nem mond róla határozott véleményt, mert nem ismeri a magyar viszonyokat eléggé – erre úgylátszik csak most jutott rá, – de általában meg van vele elégedve, s a magyar oktatásügy legnagyobb hibájának maga is azt tartja, hogy még mindig latinul, a diákok előtt ismeretlen nyelven folyik a tanítás.¹ A nádor és kancellária folytonos sürgetése dacára mégsem halad előre a dolog, nem pedig azért, mert ugyanekkor folyik az osztrák örökös tartományok középiskolai tantervének átdolgozása, s amíg ez el nem készül, addig a konferencia nem hajlandó Mednyánszky tervét érdemlegesen elbírálni; a németosztrák tantervre szüksége van, hogy annak elveit a magyarra alkalmazhassa.² A kormány centralizáló törekvései és Kollowrat szlávbarátsága volt az oka, hogy a magyar középiskolák még 2–3 éven át a latin nyelv jármájában maradtak.³ A kormány halogató taktikáját az 1843–44. országgyűlés zavarta meg, ahol mint láttuk, szokatlan hevességgel léptek fel a magyar közigazgatási és tanítási nyelvnek hívei. A rendek hangos szavára végre a konferencia is felszabadítá magát Kollowratnak bénító hatása alól s Metternich személyes közreműködésével elkészült az 1844. jun. 17. kir. Elhatározás, mely az összes akadémiai és egyetemi fakultások tannyelvévé a magyart teszi, kivéve a teológiai kar némely tárgyait, a gimnáziumokra nézve pedig kimondja, hogy a magyar anyanyelvű vidéken fekvő 44 gimnáziumban magyar lesz a tannyelv, 17-ben azonban marad továbbra is a latin.⁴ Ezzel végre lehetővé vált, hogy az állami és hasonlóképen állami természetűnek tartott katolikus, rendi gimnáziumokban végre az 1844–45. tanévben magyar nyelven tanítsák az ifjúságot.⁵ Ez a változás mindenütt nagy lelkesedés közt ment végbe, a latin holt uralmától mindenki szívesen elvált, sőt a nem tisztán magyar vidékeken fekvő 17 gim-

¹ Az osztr. bizottság 1842. okt. 22. jegyzéke 1842:17.260 kanc. sz. al.

² Iratok 139, 148, 156. sz.

³ Kollowrat újabb felterjesztése a 44 gimnázium magyar tannyelve ellen: Iratok 140. sz.

⁴ Iratok 151, 153. sz.

⁵ V. ö. az egyes, középiskolai értesítőbeli iskolatörténeteket, melyek azonban nem tárgyalják oly gonddal e változást, mint az, fontossága miatt, megérdemelné. V. ö. továbbá a hazai ciszterci rend Emlékkönyve 134, 209 tb. I., Pannonhalmi rendtörténet 6 B, 89, 97, 101, 109. l.

náziumból is több, önhatalmulag, a tanári kar és igazgató határozata alapján, áttért a latinról a magyar tannyelvre. A helytartótanács erre támaszkodva 1845-ben azt kérte, hogy a tényleg már 9 gimnáziumban bevezetett magyar tannyelv utólag jóváhagyást nyerjen, s a többi nyolc, még latin nyelvű gimnázium tannyelve évenként fokozatosan magyarrá tétessék. Ez a felterjesztés azonban 48-ig nem nyert többé elintéztést.¹

A magyar tannyelvnek bevezetése magában foglalta magyar tankönyvek készítését, amire valóban égető szükség volt nemcsak a nemzetiség, hanem az általános művelődés és a tanítás eredményes volta miatt is, mivel a kormány a magyar tanulmányi bizottság és a helytartótanács folytonos sürgetése dacára sem tudta magát immár két évtized óta elhatározni, hogy új tankönyvek írására engedélyt adjon. A magyar tankönyvek ügye az 1844. évi említett rendelet folytán vált időszerűvé; a helytartótanács ez ügyben a nádorhoz fordult, mint aki a Magyar Tudományos Akadémiának védnöke lévén, leginkább hivatott volt az Akadémiával való tárgyalásra. Az első magyar tankönyvek még az ősz nádornak képezték gondját, kevéssel sírba menetele előtt. Elnöki átiratára az Akadémia jelentette, hogy tagjai csak most foglalkoznak tankönyvek készítésével, mire a nádor megbízást adott egy három osztályra felosztott magyar nyelvtanra, továbbá ékesszólás és költészet tankönyvére és hozzájuk való példatárra. Az Akadémia viszont Vörösmarty Mihályt és Czuczor Gergelyt bízta meg a három kötetes nyelvtan és az „ékes szókötés” tankönyvével, s így készültek el a legelső magyar nyelvű tankönyvek a nádor közvetítésével nagy magyar írók tollából, akiknek 6000 forintnyi honorarium-igényéből a kormány a bölcsészeti fakultás javaslatára 2000-et lealkudott.²

Jelen tárgy befejezése gyanánt ki kell emelnünk, hogy a magyarosító rendelet, a 44 gimnáziumot illetőleg, csakis az állami, azaz királyi és katolikus iskolákra, nem pedig a protestáns és görög vallású gimnáziumokra vonatkozott. Az ország magyar vidékein levő protestáns, kálvinista gimnáziumok nagy része 1844-ben tért át a magyar tannyelvre, a felvidéki ágostai evang. Középsiskolákban részben megmaradt a német tannyelv. A görög katho-

¹ Iratok 139. sz.

² 1847:615, 5895, 19.702, 1848:3533. kanc. sz., Conf. 1848:105. sz.

likusokat és nem-egyesülteket nem érintette az egész magyarosítási processzus, ők tovább harcoltak egymás közt az illyr-szerb és oláh egyházi és tanítási nyelv miatt,¹ tantervüket is ők változtatták és modernizálták minden külső nyomástól mentesen: a főigazgatójuk és egyházi hatóságuktól kidolgozott munkálatokat a helytartótanács és kancellária postahivatalként terjeszti a bécsi kormány elé, hol azok elintézését nyertek.² Az állami élet e szegmentuma is 1848-ig magyar befolyástól független volt.

Végigkísérve a magyar nyelvnek az állami közigazgatás és oktatásügy terén való érvényesülését, a száraz adatokból, minden nemzeti elfogultság nélkül, meg kell állapítanunk, hogy a magyar nyelv ügye az egész korszakban, melyet szemügyre vettünk, idegen nyomásnak volt kitéve, s ezen nyomás alól kellett magát lassankint, lépésről-lépésre felszabadítania. A germán népektől megszállott középeurópai területek határmesgyéin a német nyelv mindenütt kultúrát, magasabb emberi művelődési fokot jelentett a később érkezett, a művelődésben a nagy németiséghez képest még újonc kis szomszédok számára, de a műveltség terjedésével, leginkább a racionalizmus felvilágosító hatása alatt, ezek a kis népek mind visszanyerik öntudatukat és büszken hivatkozva saját nemzeti autarkijukra, visszakövetelik saját nyelvük használatát. Itt a fejlődésre igen nagy, döntő hatása volt az állam és nemzet végzetes, szétválaszthatatlan egybeköttetésének. Ott ahol az állam független volt, bármily kicsiny és gyöngye népet képviselt is, egy csapásra képes volt visszaállítani nyelvi függetlenségét. Így Dánia, hol a kormányférfiak, személyükre nézve, maguk is németek voltak ugyan, de az állam dán jellegét senki sem vonhatta kétségbe, s így a dán nyelvnek a német nyelv helyébe állítása a közigazgatás terén, nem került egyéb fáradságba, mint néhány rendelet kiadásába. És ezen visszadánozás után alig harminc évre, a 18. század fordulóján már a dán nemzetiség lép offenzívába és kezdi meg a schleswigi

¹ A tankönyvek ó-orosz vagy szerb és oláh nyelve miatt már Nestorovich alatt bizottsági tárgyalások: St. R. 1821:7962, 8243, 1822:1181. sz.

² Pl. Nestorovich tanterve St. R. 1825:5545, Vulkan Sámuel nagyváradi gör. kath. püspök beadványa a szerb elnyomás ellen (Jüstel: az oláhok úgy gyűlölik a rácot, mint a rác metropolita őket) K. K. A. 1831: 276. sz., a Stratimirovich érsek-féle tanterv megjavítása az illyr nemzeti kongresszuson, Conf. 1848:115, 1.32. sz.

és holsteini németiségnek politikai, oktatásügyi és általában nyelvi assimilációját, erőszakos elnyomását. A dán hivatalos nyelvet 1773-ban vezették be Dániában a dán tartományokban, a német helyére, s már 1807-ben a német tartományokban is kiüldözik érette a németet.¹ Bármennyire lehangoló is a tapasztalás, ezen és egyéb tényekből le kell szűrünk a tanulságot, hogy amíg az állam és nemzet viszonyát illetőleg ki nem fejlődik, a mai felfogástól eltérően, egy olyan morális közvélemény, melynek elég ereje lesz jogi tényeket is alkotni, s amíg nincs emberi hatalom, mely megakadályozná, hogy egy-egy nemzet kezébe kerítve az egész államnak hatalmi apparátusát, azt az államban lakó többi nemzetek hátrányára, csakis a saját javára és előhaladására használja fel: addig az állam és nemzet ezen végzetesen szabályzatlan, de annál erősebb összefüggéséből egyéb nem származhatik, mint az állam-erőknek az illető nemzet javára való kihasználása. Különbséget, az eszközök alkalmazásában, csak az egyes nemzetek sajátos psychikuma alkot: az egyik szenvedélyesebb, energikusabb, állandóbb akaratú, a másik lágyabb, nekilendülő, de kihagyó, könnyen kimerülő; az egyik kitűnő organizátor, aki akaratát kicsinységekben is keresztül viszi, a másik álmodozó, a dolgokat kívülről nézi, a külsőt átfesti, a belsőt meghagyja érintetlenül. Mindegyiknél ugyanazon nemzeti erő működik, ugyanazon következei szemlélhetők az állam-nemzet tényleges, történeti dualizmusának, de az eredmény igen különböző. Az eredményre különben a dolog természeténél fogva annak is befolyása van, milyen anyagban működnek a nemzeti szolgálatba állított állami erők. A holsteini németek eldánosítására a dán állam minden ereje sem volt elegendő: fegyverei kicsorbultak, elgörbültek a kemény anyagban.

Vegyes nemzetiségű államban, európai történetünk szomorú tanúságai szerint, üllő vagy kalapács volt mindenki a múlt század nagy nemzetiségi korszakában. Ezt a tanulságot a magyar fejlődésre alkalmazva, kimondhatjuk, hogy a magyarság a szemügyre vett idő alatt még mindig csak üllő volt, melyre azonban mind gyöngébben hullott le a bécsi kalapács ütése. Mint Metternich mondja: a magyar nemzeti mozgalom alulról tört magának útát fölfelé. Kalapács szerepét 1848-ig, sőt azontúl is 1867-ig soha át nem vehette: azok a sikerek, melyeket a mozgalomnak a 30-as

¹ Otto Brandt, Geistesleben u. Politik in Schleswig-Holstein, 56. 327. l.

és 40-es évek országgyűlései szereztek, még mindig csak a fölfele törekvés, a kalapács alól való kiszabadulás határjelző kövei voltak, nem pedig a magyar kalapács ütései. Végigtekintve a majdnem hatvanéves korszakon, ennek első negyven éve abban mult el, hogy a magyar nemzetiség önmagában, műveltségében európai magaslatra emelkedve, saját nyelvének használatáért könyörgött, anélkül hogy meghallgatásra talált volna. Az utolsó húsz évben a mesterségesen elnyomott nemzeti erők oly explozív hatással léptek fel az országgyűléseken, hogy a kormány lépésről-lépésre hátrálva kénytelen kellett az engedmények terére lépni. De a magyar nemzetiségnek államigazgatás és állami művelődés terén való teljes autarkijáról mindvégig, 1848-ig nem lehet szó: a közép- és felső oktatásban csak 1844 óta szabad magyar nyelvet használni, a főhatóságok: kancellária, kamara és ennek egyéb alárendeltjei tovább is idegen nyelven működnek, s a hadseregből teljesen ki van zárva a magyar nyelv és az állam legfőbb politikai vezetése továbbra is az országhatáron kívüli, idegenekből álló, idegen nyelven működő hatóságok kezén marad.

A magyar nemzetiség 1848-ig joggal tartá magát hátravetettnek, ki nem elégítettnek. Ebből érthető, ha az utóbbi évtizedekben, nemcsak ressentiment, hanem a jövő felett való komoly aggodás is fellépett. A bécsi kormány magatartásából már a negyvenéves negatio korszakában megtanulta a magyarság, hogy saját körében csak akkor éri el nyelve szabad használatát, ha azt a fenhatóságtól mintegy kikényszeríti. Így fejlődött ki a 30-as évek rendi küzdelme, melynek mindjárt elején észre lehetett venni, hogy a bécsi kormány nyelvellenes törekvéseiben váratlanul hatalmas szövetségest kapott: a szláv mozgalmat, mely mindjárt megszületésekor páratlan hevességgel lépett fel, s a vele ellenkezőket, magyarokat csak úgy, mint németeket, pokolra kárhoztatva szimbolikusan a legválogatottabb kínzásokkal végezte ki. Az új pánszláv mozgalomnak ez az egyik arca: vérszomjas, embertelenül kegyetlen, minden nem-szlávot megsemmisítéssel fenyegető. A másik Janus-arc Bécs felé fordul és behízselgően bókol a kormánynak, hol Kollowrat a főszemély. A magyarországi tótok vezetője és kétségtelenül legjobb feje, Stur Lajos a szent-szövetség korszakát aranykorszaknak nevezi, alapítói, a kitűnő keresztény uralkodók méltók arra, hogy nevüket az utódok is mély tisztelettel emlegessék, mert

ők valósíták meg a szabadság korszakát, minő még soha nem volt a világ történetében: a durva erőszak uralma megszűnt, vele a rabszolgakereskedés is, az elnyomott népek felszabadultak, a török uralom emberesebb lett, még a drúzok és maronitákhoz is segítőkészek fordulnak; hát még az Ausztria uralma alatt élő népek, ezeknek a nemeslelkű kormány fejlődésük teljes függetlenségét biztosítá, méltányosság és morál legfőbb vezető elvei alatt. Az uralkodó nép, a német ép úgy jól érzi magát a felsőbbség ez atyai gondoskodása alatt, mint az olasz, a szorgalmas cseh, a szenvedélyes magyar, a vitéz horvát, szerb és oláh, mely utóbbinak a kormány szintén rendelkezésére bocsátja a művelődés eszközeit, egyedül a tót fordítja hiába fejét a nap, Bécs napja felé, eléje áll az irigy magyar.¹ Szinte kedvünk volna az ily részleteket Metternich és a szent-szövetség systemájára írt ironiának tartani, ha nem ismernők már a pánszlávizmus és Bécs közt szőtt fonálnak bécsi végét is, a kormánykörök szlávbarát, magyarelles hangulatát. Annyi bizonyos, hogy a pánszlávizmusnak ezen russzofil, de Bécsből túrt iránya csak növelte a magyarság aggodalmát, melynek elég táplálékot nyújtott eddig is a szlávbarátoknak az „éjszaki kolosszus”-ra való folytonos utalása. Az orosz kéz már a 18. században elért magyar területre, a szerbek közt állandó volt az orosz agitáció, az orthodox oláhok és ruthének szintén az orosz cárban tisztelték egyházi fejüket, mindehhez vegyük a 30-as évek szokatlanul agresszív pánszláv politikai irodalmát, s akkor megértjük, ha még oly jéghideg, érzelmeit soha ki nem mutató egyéniség is, minő Szentkirályi Móric, a magyarság végveszélytől megmentése érdekében kétségbeesve keresi a szövetségest, s ezt a liberális, nemzeti szellemű birodalmi németségben véli megtalálni. Természetesen, hisz pánszlávizmus és bécsi kormány, a magyarság ellenfelei, egyképen ellenségei a német nemzeti szabadságnak is. E gondolatsornak akkoriban nem lehetett pozitív következése: cselekvőképes német nemzeti állam még sehol nem volt, a közvélemény terén pedig bár egyes elfogulatlan német hangok kiemelték, hogy Magyarországon a német gyarmatokat senki sem bántja nemzeti életük élésében, a nemzetiségi röpirodalomnak több német terméke szolgálilag ismételte a magyarság ellen a szlávoktól

¹ Ludwig Stur: Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus, Wien, 1845.

hangoztatott vádakat, aminek a magyar nemzeti sajtóban is csakhamar reakciója kelt.¹

A józanabb gondolkodók előtt különben is elismert tény volt, hogy a magyarság a pánszláv agresszivitással szemben egyedül saját erejére van utalva. Kis népünkre heroikus jövő, tragikus küzdelmek várnak, ezekre elő kell készülni, olyképen, hogy az országban a magyarság hatalmát növelve az állam egész ereje a magyar nemzeti védelem szolgálatába legyen állítható. Ebből két követelés következett: egyik a bécsi kormánytól való teljes függetlenség, mert amíg Kollowraték rendelkeznek a magyar állam anyagi és szellemi erejével, addig az inkább a magyarság ellenségének áll szolgálatára. A másik követelés: a magyarság nyelvi és népi határát az állam határával egyenlővé tenni. Ez utóbbinak szükséglete, mint láttuk, a 19. század első emberöltőjében, a magyar nemzeti elnyomás évtizedeiben is felmerült már, akkor is reakció volt; most újból megerősödik, ismét reakció gyanánt, a pánszláv támadásokra és azoknak szemmelátható bécsi kapcsolataira. Mindez a 40-es éveknek magas technikával dolgozó, a cenzura öröködését kijátszó hírlapirodalmában sűrűsödik össze és nyer nem egyszer a kor általános radikális hangulatától is megszabva szenvedélyes kifejezést. Ez a magyarosító törekvés, a vezetők nyilatkozataiból megállapíthatólag, nem irányult a nem-magyar lakosság tényleges megmagyarosítására; a három kiemelkedő szellem, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos és Bajza József a költő, akik a e természetesen népszerű iránynak az elvi alapokat szolgáltatták, a nem-magyar népekkel a magyar állam magyar voltát akarták elismertetni és megszerettetni, hogy az éjszaki kolosszus támadása esetén e népek a magyarság vezetése alatt lelkesen közreműköd-

¹ Die Auswanderung der Deutschen nach Texas, Nordamerika und Ungarn. Eine Mahnung an die Nation, München 1844 gyakorlati szempontból állapítja meg az „ultramagyarizmust” illetőleg, hogy „hinsichtlich der Deutschen in Ungarn bisher darüber keine Tatsachen bekannt und auch keine gegeben sind. Unserer Überzeugung gemäss ist zu einer solchen Befürchtung kein reeller Grund vorhanden,” szinte egyedül Magyarország nyújtja a bevándorló németnek a lehetőséget, hogy német maradjon. A bécsi hatásra pl. Das deutsche Element in Ungarn u. seine Aufgabe. Eine Zeitfrage, besprochen von einem Deutschungar, Leipzig 1843. Tauchnitz jun., ez a szlávbarát Leo Thun adatait veszi át és megdicséri a bécsi kormányt liberalizmusáért.

jenek az állami függetlenség védelmében. Ezen célból egyrészt megkívánták a nem-magyar népektől, hogy a magyar államnyelvet respektálják és maguk is megtanuljanak magyarul,¹ másrészt ennek fejében olyan kincsekkel akarták megajándékozni őket, melyek birtokában e nem-magyar népek a magyarságnak őszinte, lekötöztet barátai legyenek. Az elméletet báró Wesselényi Miklós fejtette ki 1843-ban a magyar és szláv nemzetiség ügyében írt Szózatában,² mely az akkor uralkodó liberalizmusnak egy távol keleti, meghatóan őszinte és naiv, de nem kevésbé doktriner terméke. Mint tudjuk, a francia-német liberalizmus ép oly kevésé ismerte fel az állam és nemzet kölcsönhatásából vegyes nemzetiségű területeken felmerült problémákat, akárcsak elődje sem, a felvilágosodás. A liberalizmus bibliája, Rotteck-Welcker Staatslexikona államelméletében politikai és jogi kategóriákat alkalmaz, deszpotikus, theokratikus és jogállamot különböztet meg, az államot szabad organismusnak tarja, anélkül, hogy a népek különbözőségének zavaró hatásával egy pillanatig is foglalkoznék. Örömmel üdvözli Schleiermacher elméletét, mely szerint a városállam és törzsállam alsóbb kategóriáira a nemzetállam legmagasabbrendű képződménye következik,³ s ehhez képest a német liberalizmus nacionalisztikus tendenciáit követve a nemzetállami fejlődést nemcsak lehetségesnek, de egészségesnek, célirányosnak is tartja. Vegyes államban nem tartja kizártnak, hogy egyes nemzetek nyelve kiszorítsa a többiekét; lehetségesnek tartja, hogy Cseh- és Morvaország további germanizálásával, a felvidék magyarizálásával a szláv törzsek összefüggése esetleg megszakadhat, sőt idővel a Duna folyásában mindössze két „főnemzet”, német és magyar fog megmaradni azon esetben, ha az orosz hatalom dunai előnyomulása végkép megakasztható. Az oroszok további terjeszkedése esetén a Staatslexikon szerint is számolni kell azzal, hogy a Duna völgyében a német és magyar lakosságot a szlávok maguk alá fogják igazni.⁴ Másutt konstatálja a szlávok és magyarok közt irodalmi téren jelentkező érzékenységet: a szlávok magyar veszedelemről, a

¹ Bajza az Athenaeum 1841. évfolyamában, I. 782. l., Kossuth a Pesti Hírlapban, v. ö. tőlem, Három Nemzedék, 2. kiadás 174, 185. l.

² Lipcse, Wigandnál 1843, v. ö. Három Nemzedék 179. l.

³ Staatslexikon, Altona 1843, 15. köt. 73. l.

⁴ Staatslexikon 12, 148. l.

magyarok szlávról panaszkodnak, s az utóbbi eredetét Pétervárott keresik. A magyarokban az a gondolat gyökerezett meg, hogy a lengyel birodalom tönkrement után a gondviselés rájuk bízta a feladatot, hogy Európát az Északról fenyegető barbárság elől megvédelmezzék, amint ezelőtt a déli barbársággal szemben voltak Európa védbástyái. És figyelembe véve az orosz befolyásnak a szláv népek közt való növekedését, továbbá Oroszország háláját, mellyel a szláv nemzetiségért szerzett érdemeket mint saját magának tett szolgálatokat méltányolja ... így a magyarságnak ezen hivatását illető nézeteiben lehetetlen bizonyos profetikus vonást nem látni.¹ Mindezen részletek eléggé mutatják, hogy a magyarság európai liberális mesterei a pánszláv elnyomás visszaverésére készült liberális-magyarosító elméletet nemcsak helyeselték, hanem tekintélyükkel elősegítették is.

Itt nincs annak helye, hogy ezekről részletesen szóljunk. Wesselényi, az árvízi hajós lovagias szíve legmélyéig megvolt győződve a szabadság és a szabadság elvén felépülő civilizáció olvasztó erejéről; liberális meggyőzésében erősen, ingathatlanul hitte, hogy ha a magyarság a magyar államot a liberális elvek szerint átalakítja, szabaddá teszi, akkor hálából az itt lakó szláv népek örök időkre szövetségesei lesznek és szívesörömmel megvédik a szabadság közös hazáját az oroszok reakcionárius támadásával szemben. Szabad, liberális Magyarországot pedig el nem lehetett képzelni másként, mint a magyarság vezetése alatt, hiszen egyedül a magyarság vezető emberei csatlakoztak a liberális elvekhez és egyedül a magyarságban van meg a műveltség, mely az átalakítás munkájához szükséges. Minél inkább terjed tehát a magyar nyelv és nemzetiség az államszervezetben, annál közelebb jut a megvalósuláshoz a nagy terv: az európai szabadság számára az orosz reakcióval szemben bástyául egy független liberális Magyarországot állítani fel. Természetes, hogy ez a törekvés úgy a bécsi kormánynál, mint a pánszlávoknál, a leghevesebb ellenzésre talált, s a két fél összeütközéséből jött létre a 40-es évek elkeseredett hírlapi és röpirodalmi vitája, melynek az előadottakból láthatólag, sokkal nagyobb volt a füstje, mint a lángja. A magyarságnak a liberális bástya kiépítésében semmiféle állami eszköz nem állott rendelkezésére, hisz láttuk, minő nehézségekbe került, míg saját nemzetiségi

² U. ott 146. l.

szükségeinek kielégítését is, úgy-ahogy, ki tudta Bécstől harcolni. Maradt a társadalmi tér, hol Bajza József az iskolát, templomot és színházat tartja a magyarosodás leghatalmasabb rugóinak.¹ Iskola és egyház terén legnagyobb feltűnést, legnagyobb keserűséget és legcsekélyebb eredményt gróf Zay Károly akciója okozott, melylyel ő, az orosz kancsuka uralma ellen dolgozó lelkes liberális, a cseh hatás alatt álló ágostai evangélikus tót egyházi köröket akarta visszamagyarosítani, ezen cél érdekében propagálta a két protestáns felekezet unióját is, amiben azonban józanabb magyar kálvinista testvérei sem követték őt.² Mindezen mozgalmak, mert az államtól és rendektől független testületekben, társadalmi téren és hírlapirodalomban folytak le, tárgyunkon kívül vannak. A hírlapi vitának különös élt adott az a körülmény, hogy benne a magyarság részéről, Kossuthot és Bajzát kivéve, inkább csak másod, sőt harmadrangú emberek vettek részt, kiknek gyakran „neveletlen és embertelen fanatikus” voltát maga a finom műveltségű Bajza is siet megróni.³ Az igaz, hogy a Kollartól örökölt durvaságban és a tények vakmerő elfacsarásában, gyűlölködő hangban a pánszláv írók, kezdetleges kultúra emberei, felülmúlhatlanok voltak.⁴ Az ellenfél hevességét nagy mértékben ingerelte, ha a magyar állás-

¹ Bajza, Szózat a pesti magyar színház ügyében, Budán 1839. Tiszta liberális eszmék olvashatók Athenaeum 1843, I. 1. 1. Számvetés minmagunkkal: „hazánkban a különböző népfajokat egy haza, alkotmány s polgári és politikai jogok, egy erkölcsi testté alakítanak: ott, a nyilvános élet fokain, idő folytával, a nemzeti nyelv segítségével, teljesen egy nemzeté forradtak össze,” népfaj helyett „az egy magyar nemzet” konservációja kell; ez az út, melyen az ember ember lesz és a felvilágosodott, s teljesen kiművelt ész uralomra jut.

² V. ö. A magyarhoni protestáns egyház története, szerk. Zsilinszky Mihály, Budapest, 1907, 659. l. Zay „a nemzeti eszmének túlzott hevű misszionariususa lett.”

³ Athenaeum id. h.

⁴ Egyik legdurvább példája ennek, amint M. M. Hodža, Der Slowak, Beiträge zur Beleuchtung der slawischen Frage in Ungarn, Prag. 1848, 14. l. Széchenyi Istvánnak egyik legmagasztosabb kifejezését variálva sárba rántja. Különbösen még Kollowrat is kénytelen felismerni, hogy a hírlapi vitában a szláv és német lapok „erbittert und gehässig” írnak. Iratok 140. sz. Viszont a magyar polemiának ügyetlenségére és szervezetlenségére jellemző, hogy az Athenaeum a „Virteljahrschrift aus u. für Ungarn”-t s benne Henszlmann és Lukács Móric cikkeit is lanyha magyarság címén lerántotta, v. ö. Athen. 1843, I. 349, 405, 478. l.

pontot nem született, tiszai vagy dunai magyarok, hanem felvidékiek, szlávok vagy németek védelmezték, mint Henszlmann Imre, Pulszky Ferenc, a magyarosított nevű Hunfalvi Pál. A magyar kultúra ekkor már csakugyan meghódítá magának a német eredetű városi polgárság nagy tömegeit, mely önmagától csatlakozott az országban levő egyetlen, autochton kulturközösséghez, miután a bécsi kormány elszigetelő politikája végkép leszakította a nagy német nemzeti közösségről. Ha a városi polgárság tényleg ki lett volna téve erőszakos denacionalizációnak, úgy kétségtelenül panaszra ment volna a kormányhoz, mely nagy gyönyörűséggel mozgatta volna meg az egész állami szervezetet a magyar nemzetiség háttérbe szorítására. Ez azonban sehol nem történt, a városok többsége még a rendi korszakban, a régi német polgárcsaládok uralmát fentartó városi szervezetben egymásután kimondá, hogy a városi jegyzőkönyvek, hirdetmények nyelve, az iskolai tannyelv magyar lesz, s erről a kormány magas körei csak titkosrendőri levelezők utólagos sóhajtásaiból értesültek.¹ A korszak vége felé politika, közélet és kultúra folyama végre is magyar mederben folyt, s a magasabb kultúrának megvolt a saját körében a maga olvasztó ereje.

Kutatásainkban iparkodtunk nemcsak leírni az egymásra következő nyelvi tényeket, hanem azokat a kor felfogásából, a szellemi látókörből és viszonyokból meg is magyarázni, érthetővé tenni. Így most felmentve érezzük magunkat attól, hogy mérleget készítsünk, s annak egyik serpenyőjére a magyarok, a másokra Bécs, a horvátok és a nemzetiségek egymás elleni vétkeit helyezzük, amint ezt megtette Horváth Mihály, szokatlan objektivitással, de kissé formalisztikusan, kicsinyesen osztván el az árnyat a két fél között.² Ha a nemzeti kérdést mai szemmel nézzük, úgy az akkori küzdő felek működésében mindenesetre találunk oly elemeket, melyek a ma emlegetett, de sehol meg nem valósított teoriának mértékén alul maradnak, alul pedig egyszerűen azért, mert ez a mai theoretikus magaslat akkor még sehol nem volt meg és így az akkori kor annak kívánalmaihoz nem is idomúlhatolt. Aki ezzel a gondolatmenettel nem törődve, a mai ideális követelményekhez mérné a szemünk előtt

¹ Pl. Székesfehérvár hasonló magyarosodásáról. Pol. 1820:5166. sz. XX. jelentés. V. ö. a névmagyarosításra St. R. 1832:1572. sz.

² Horváth id. m. 2. 915 ck. 11

elvonúlt nyelvi küzdelem tényeit, az így anachronizmus és történetellenes szemlélet hibájába esnék.

Van azonban egy kritérium, melyet az ahisztorizmus veszedelme nélkül is alkalmazhatunk annak megállapítására, melyik mozgalom emelkedett magasabbra az általános emberi szférájában, melyikről mondható el inkább, hogy a nemzetiségért buzogva, a humanizmus érdekeit sem tévesztette szem elől és így a salaktól megtisztított, kiművelt nemzetiség képződményét hozta létre. Ez a kritérium pedig nem egyéb, mint annak vizsgálata, vajjon a nemzeti mozgalom vezetői a saját közvéleményükkel szembehelyezkedve megálljt kiáltanak-e és a mozgalmat határok közé akarják-e szorítani. És ezzel a jelenséggel egyedül a magyar mozgalomnál találkozunk.

Mint láttuk, a magyar nyelvtörvények és kormányrendeletek még a magyar nyelv természetes, jogos kiterjedési igényeinek sem tettek eleget, annál kevésbé tartalmaztak a nem magyar nyelvek jogaira sérelmes, azokat elnyomó rendszabályokat. A súrlódás és kellettenség társadalmi úton keletkezett, s leginkább a sajtóban, röpirodalomban nyilatkozott. Formális jogi szempontból a magyarságot semmi pozitív váddal nem lehetett érinteni és hogy a felelőtlen írás és beszéd terén tovább ment, mint józanság és az embertársak tisztelete engedte volna, ezt a vádat lényegesen meggyöngítheti az a tény, hogy a másik oldalról még nagyobb felelőtlenség és még agresszívebb módokon működött. De annyi bizonyos, hogy a bécsi és pánszláv körökben senki sem akadt, aki saját táborát valaha is mérsékletre intette volna, aki legalább pillanatokra felülemelkedve a nemzeti egoizmuson a másik fél emberi voltát is tekintetbe vette és a felelőtlen izgatók munkáját kárhóztatta volna. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy úgy a bécsi kormányférfiak: Kollowrat, Hartig, Kübeck, mint a pánszlávizmus vezetői, Gáj, Palacky, Kollar szívében csak gyűlölet volt a magyarok iránt és csak szerető megbocsátás saját fajtájuk minden túlzásával szemben. A saját fajtájának szigorral párosult szeretetéhez, az idegen fajtának őszinte megbecsüléséhez egyesegyedül a magyarok jobbjai emelkedtek fel. Deák, Eötvös, Széchenyi közvetítő, mérseklő nyilatkozataira még emlékszünk, de ez mind politikai nyilatkozat lévén, nem feltétlenül kell őket itt, a humanizmus magaslatain, számba vennünk. Annál inkább Széchenyi István 1842-iki akadémiai beszédét, mely a középeurópai nyelvmozgalmak immár több-

mint százados történetében mai napig példa nélkül áll, mert egyetlen példája annak, mikor a nemzet legnagyobbja, a nemzeti mozgalomnak atyja ellene szegül e tőle kiindult mozgalomnak, mert azt látja, hogy az túlzásokba csapongva igazságtalanná kezd válni embertársai, a nemzeten kívül álló tömegek iránt. Széchenyi kebléből nagy belső háborgással fakadnak fel a panaszok, hogy a magyar nyelv és tőle elvághatatlan nemzetiség biztosítása érdekében olyan felingerült állapot, olyan felindultság és elfogultság állott elő, mely immár szem előtt veszíti e szabályt: „másnak soha olyast ne tégy, mit tőle sem fogadnál szívesen.” Egy pillanatig sem keres mentő körülményt, nem tekinti a bécsi kormány jóvoltából meddően elmúlt évtizedeket, melyek a nemzeti mozgalomnak komprimált energiát kölcsönöztek, nem tekinti a másik oldal támadásait és provokációit, annyira elfogja egész lelkét a vágy, hogy e főbenjáró kérdésben népét bünteljenek tudhassa. Ezért alkalmazza a legszigorúbb mértéket, ezért rója meg a legkisebb tévedést vagy öncsalást, mit a nyelvterjesztéssel, a preparandiák felállításával, nyelv-mesterek alkalmazásával követ el nemzete. Nyelv és nemzetiség kapcsolatát világosan látja, elismeri, hogy a nyelv érvényesülése nélkül nincs kielégült nemzetiség, de viszont fölveti a kérdést, hogy „ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, miképp neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia.” Megállapítja, hogy „a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívnek, és ekkép a magyarul beszélő, sőt legékebben szóló is, korántsem magyar még.” Nemzetiségi viszonylatban az evangéliumi szeretet érvényesülését követeli és „szív-repesztő” hatással van rá, hogy honfitársai, felcsigázott hevülésükben, kikelnek azok ellen, kik egyenesen a magyar példát követve önvérük mellett buzognak. „Boszútlan egy hajszált sem enged fején csak érintetni is, ez helyes, ámde mást üstökénél ragadni” ez magánemberek közt sem helyeslendő, annál kevésbé a „nemzetnek békés újjászületési működésében”, amikor „minden, bár a legkisebb erőszak is ellenhatást, és egyetlenegy igazságtalanság ezer megboszulót szül, és semmi nem győz, mint egyedül lelki felsőbbség és az örök való”.¹

¹) Gr. Széchenyi István. A magyar akadémia körül, Pesten, 1842. Trattner-Károlyi. V. ö. munkámat, Három nemzedék, 95. l.; Széchenyinek a nyelv ügyében tett nyilatkozatait I. Tolnai Vilmos, Széchenyi István és a magyar nyelv, Bpesti Szemle 1919, 179. kötet. 146. l.

Nem tudjuk, mi sorsa lenne a népszerűséget ennyire megvető hazafinak a mai korszak nemzetiségi mozgalmában. Az akkori Magyarországon az ifjúságtól macskazenét kapott, bár különben az esemény előtt és után is a legnagyobb magyart tisztelték benne. A hírlapok pedig, megértve, hogy támadása az ő felelőtlen frazeológiájuknak szól, heves cikkekben vetették szemére, hogy beszédével csak a pánszlávokat bátorítá fel – ezek valóban köszönő iratok és cikkeket intéztek hozzá, – és hogy a politikai eszéllyel ellenkezőleg megnehezíté a nyelvi küzdelmet. Különösen rossz néven vették tőle, hogy a nyelvi küzdelemről szólva egyedül a magyarság ballépéseit ostorozza, s egy szóval nem említi az ellenfél bűneit.¹ Ez a szemrehányás jellemző a csak-politikusokra, akik hivatásuknál fogva nem emelkedhetnek fel az egyetemes humanizmus magaslatára. Ha Széchenyi az ellenfél hibáiról is szólt volna, nem lett volna apostol, aki gyakorlati haszon szempontját megvetve egyedül az emberi szeretet tiszta szózatát hallatja. Széchenyi kizárólag saját nemzetét ostorozta és ez a kizárólagosság az, ami neki és vele a magyarságnak a nemzetiségi mozgalmakban egyedülálló helyzetet szerez.

Mert az ujságoknak csaknem egyhangú támadása – Kossuth jól figyelte meg, hogy még a Széchenyihez közelálló lap sem merte nyilatkozatát helyeselni – ne tévesszen meg bennünket az egész magyarság hangulatát illetőleg. A jobbak lelkébe már akkor beköltözött a szeretet és a békének óhajtása. A Vörösmarty-Bajza-körnek társadalmi középpontja, Bártfay László megveszi Széchenyi beszédének könyvkiadását és otthon, esti magányában beleírja: „dicséretemre nem szorul, az eddigi ócsárlások igazságtalanok, helytelenek.”² Sokan voltak azok, akik Széchenyinek igazat adtak és sokan azok, kik tanítását szinte öntudatlanul követve a magyar nyelvi mozgalom kinövéseinek lefaragásán, a nagyhangú fogadkozások elhallgatásán fáradoztak.³ A vetésre mégsem jött aratás, a remé-

¹ Így Kossuth, a Pesti Hirlapban, Iratai 13, 6. l.

² Bártfay példánya jelenleg a Fővárosi Könyvtár Ballagi Géza-gyűjteményében.

³ V. ö. Fejér György: Honi városainknak nemzetünk kifejlődésére s csinosbulására befolyások, Pest 1837; Egy hazafi (Körmöczy Imre, későbbi kanonok): Az igaz hazafiúság alapvonalai a jelenkor szükségéihez alkalmaztatva, Pest, 1837; Balogh László: Nemzetiség és alkotmányos mozgalmak

nyeket letiporták a bécsi parancsra Magyarország földjére betörő horvát bán szerezsánjai, a nemzetiségi béke gondolata 48–49-ben véres nemzetiségi küzdelemben fulladt el s utána következett egy évtizednél tovább a magyar nyelv és nemzetiség elnyomása, a német hivatalos nyelv uralma. Ezekkel a keserű emlékekkel megterhelve fogott hozzá 1867-ben a magyarság újból államnyelve és nemzetállama kiépítéséhez.

De ha valamikor megtisztulna a népek gondolkodása és nemzetiségi viszonylatokban az üllő és kalapács végzetes alternatívája helyébe vezető, viszonyokat alakító gondolat gyanánt az evangéliumi szeretet „amit nem akarsz magadnak, ne akard másnak” felebaráti elve lépne: akkor a jövő boldog korszak történetszerzője az elmúlt korszakok barbár nemzetiségi küzdelmeiben a nemzetiségi béke tiszta gondolatának kezdeteit vizsgálva, rá fog bukkanni Széchenyi István magyarjaira és meg fogja állapítani róluk – mert akkor már a történészek is világosan fognak látni és bátorságuk is lesz kimondani, amit felismertek, – hogy Középeurópának régóta egymásra agyarkodó népei közt egyedül ők voltak azok, akik önmagukat is legyőzték.

honunkban, Pest, 1841; Békesy Pál: A nyelvbéke Magyarországon, Lócse, 1843; *Patriotische Phantasien eines Ungars*, Wien u. Leipzig 1843; Ludwig v. Dierner: *Beitrag zum Kampf der Meinungen*, Pesth 1844. Széchenyi hatása érezhető a szláv és német oldalon is, pl. S. H. (Hoitsy Sámuel): *Apologie des ung. Slavismus*, Leipzig 1843; L. M. Sch.: *Der Magyarismus in Ungarn*, Leipzig 1834, aki már a *Hitel- és Világban* felismeri a nemzetiség „ideális” felfogását.